

ҚУЁШ ФАСЛИ

ҲИКОЯЛАР

ТОШКЕНТ
«ЁЗУВЧИ» НАШРИЁТИ
1995

Тўплаб, нашрга тайёрловчи:
З. Аъламов

Саид АҲМАД

СУМБУЛ («Сурхон ҳикоялари»дан)

Ваҳобжон Деновга бемаҳал келганидан у ёқ бу ёққа телефон қилиб, ҳеч кимни тополмади. Охири ўйлаб-ўйлаб колхоз меҳмонхонасида тунаб қолишни маъқул топди. Меҳмонхона қоровули чопонини бошига ёпиб ухлаб ётган экан, унинг илтимосига дўнғиллаб-дўнғиллаб зўрға кўнди.

Ваҳобжон ишлаган пайтларда бунақа боғ йўқ эди. Меҳмонхона ҳам кейин қурилибди. Қоровул уни айланма тахта зинадан бошлаб чиқиб чироқни ёққанда, икковлари бир-бирларига тикилиб қолшди.

— Кўзимга иссиқ кўринасан, ука. Каерда кўрганман?...

— Мен сизни танияпман. Қосим ака эмасмисиз? Бундан йигирма олти йил олдин кўр ичагингизни кесиб ташлаган эдим.

Қосим аканинг кўзлари чакнаб кетди.

— Анавунни қаранг-а, анавунни қаранга. Вой, жонингдан...

Қосим ака унинг кўлидаги чамадонини олиб, каерга қўйишии билмай, хонани бир айланиб чиқди. Охири стол устига қўйиб, унга қаради. Кейин чамадонни яна олиб ушлаб турганича, гапира бошлади:

— Тирик одам ахир бир кун бирбирини кўрар экан. . Тан-жонингиз соғми? Буни қаранг-а. Ҳозир, ҳозир.

У гапини тугатмай, йигитлардек чакқонлик билан зинадан тушиб кетди. Сал ўтмай пастдан тўқтўқ ўтин ёрган товуш эшитилди. Ваҳобжон деразани очиб юборди. , Кеч куз бўлишига қарамай, кўклам ҳавоси уйга ёпирилди. Тошкентдан чиқаётганда изғирин жонини ачитар, аллақачон яланғоч бўлиб қолган новдаларни буйдалар эди.

Хурмозор орқасидан ярим палла тарвуздек қипқизил ой кўтарила бошлади. Ваҳобжон папирос кулини ташлаш учун кулдон қидириб у ёқ бу ёққа аланлаган эди, буфет устида турган кулранг нарсага кўзи тушди. Беихтиёр яқин бориб қаради. Қаради, баданн ғалати сес кандди. Бу дур боғлаган сумбул бутоға эди. Қўлига олди. Панжадек бутуқлар усти новвот дуридек қалинлашиб кетган, соч толасидек сумбул новдаси фақат дурнинг синган жойидан аранг кўриниб турарди.

У сумбулни кўлига олиб, чироқ тагига келди. Қўллари беихтиёр титрарди. Шу пайт Қосим

ака патнисда хурмо, анор, олма олиб чиқди. Ваҳобжон унга йўл бераман деб, қўлидан сумбул дурина тушириб юборди. Сумбул полга тушиб, жаранглаб синди. Ваҳобжон афсусланиб бўлакларини териб олар экан, Қосим акага гуноҳқорона қаради.

— Ҳечқиси йўқ. Сероб нарса. Хурмони эрмак қилиб турунг, ҳозир чой дамлаб чиқаман.

Ваҳобжон сумбул синиқларига тикилиб, ўйлаб кетди. У бу сумбулларнинг қаерда битишини билади. Сумбул-сойда хаёл суриб ўтирган кунларни эслади.

Ваҳобжон урушдан олдин медитцина техникумини тугатиб, Сумбулсойга юборилган эди. Сумбулсой тоғ оралиғтдаги қишлоқ. Пасту баланд тепаликлар, арча ва қарағайларга бурканган, ёнбағирлари кўз ёшидек тиниқ булоқлар, майда барг азамат толлар қўйида мудраган сўлим бир қишлоқ, Қишлоқнинг қоқ белидан кесиб ўтган сойдан кечиб адирга кўтарилса, бутун қишлоқ кафтда тургандек кўринади. Адирнинг орқасида эса тиғ жарлик. Бу жарликда фақат қушларнинг чирқиллаши-ю, шамолнинг гувиллаши эшитилади, холос. Жарлик тубида мажнунтоллар қўйнига яширинган Сумбулсой бор. Қишлоқ йигитлари ёзнинг жазирама кунлари адир ошиб шу жарга тушишади. Худди новвотдан ясалган қасрдек, Сумбулсойда бир текис шувиллаган томчиларга қулоқ солиб, соатлаб ўй суриб қолишади. Унсурлардан осилган соч толасидек қора сумбул новдаларидан шудринг томади. Йиллар ўтиб бу шудринглар тошга айланади. Сумбул толалари йўғолашиб, баъзан ток зангидек дурга айланади. Ваҳобжон ҳам Сумбулсойда соатлаб қолиб кетарди. Бу ерда сумбул толаларидан тўкилаётган томчиларнинг қўлсоат чиқиллашига ўхшаш товушига қулоқ солиб, кўнглига ўт солган қизнинг келишини кутарди. Тоғликлар одати ёмон. Қиз боланинг йнгит билан хилватда турганини кўришса, катта жанжал чиқади. Шунга қарамай, қиз келарди. Адирлардан ошиб, тошлар панасида биқиниб, Сумбулсойга етиб келарди. Гулсум қишлоқнинг ўқимишли қизи эди. У ота-онасининг қаршилигига қарамай, Самарқанддаги медсестралар курсини битириб келган. Амбулаторияда Ваҳобжоннинг қўлида ишларди. У пайтларда қишлоқ аёллари эркак докторга кўринмасдилар. Ваҳобжон учун Гулсум ниҳоятда зарур эди.

Ваҳобжон билан Гулсум Сумбулсойда жуда кўп учрашарди. Ишк-муҳаббат ўртаган юракларнинг бир-бирларига тиклиб овутишарди. Аммо кичкинагина қишлоқда бундай сирийнинг узоқ сақланиб қолиши мумкин эмас эди.

Кимдир уларнинг Сумбулсойда учрашишларини пайқаб қолган. Ана шундай учрашишларнинг бирнда тўрт-беш йигит уларнинг йўлини пойлаб, Сумбулсойда тутиб олишади. Қизни қўйиб юборишадию, Ваҳобжонни қишлоққа олиб тушишади. Бетига қора суртиб, эшакка тесқари миндирганча қишлоқдан чиқариб юборишади.

Чўлда қўли боғлиқ, эшакка тесқари минган Ваҳобжоннинг қўлини чўпон чол ечиб юборади, унга раҳми келиб, отида Денов йўлигача чиқариб кўяди. Чўпон чолнинг гаплари ҳали ҳам Ваҳобжоннинг қулоғида:

— Одатимиз қурсин, болам. Келгиндига қиз бермаймиз. Қизимизга сал мундороқ қарагани аямаймиз.

Ўшанда Ваҳобжон Деновга тонготар пайтида кириб келганди. Одамларнинг кўзлари бесарамжом. Ҳамма ташвишда. Уруш бошланибди. Урушга кетгани маъқул.

Ваҳобжон тўппа-тўғри Ҳарбий комиссариятга учрашдию, эртасигаёқ армияга жўнаб кетди.

Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади, дейдилар. Ваҳобжон фронтда тўрт йил кезди. Қанча ярадорларни жанг майдонидан судраб олиб чиқди. Қанча беҳол жангчиларга қон қуйди. Баданлари ўқдан илма-тешик бўлиб кетди.

Уруш тугаши билан туғилиб ўсган Чинозга қайтиб келди. Дунё кезгаи одам бир жойда туролмас экан. Тошкентга келди. Института кириб яна ўқишга шўнғиб кетди. У фронтда пайтларида икки-уч марта Сумбулсойга хат ёзиб, жавоб кутди. Аммо Гулсум ўрнига имзосиз жавоб келарди. «... Башаранг қоракуя соғинган бўлса кела қол... »

Ана шундан кейин у хат ёзишни тўхтатди. Гулсумни ҳам, Сумбулоойни ҳам унутди.

Шу топда у дур бойлаган сумбул синиқларини ушлаб туриб, ўша воқеаларни бир-бир эслади. Кўнгли ҳам қувонч, ҳам алам билан ўртанди. Қосим ака елкада сочиқ, қўлида чойник билан чиққанда у ана шундай ўйлар билан банд эди.

— Оббо, дўхтир ука-е, муни қаранг-а, кўришарканмиз-а. Тинч-омонмисиз? Эсингиздами, Сумбулсойдан қайтганингизда, бизникида тунаган эдингиз, ўзим армияга кузатиб қўйган эдим.

Қосим ака асли деновлик бўлиб, ўтин кесиш учун Сумбулсойга атайин борарди. Бир кун ёнғоқзорда саржин кесаётганда қорнини чангаллаб ётиб қолади. Икки йигит замбилда уни амбулаторияга олиб келишганди. Ваҳобжон қараса, кўричаги тутиб қолган экан. У умрида операция қилмаган. Аммо уни дарров операция қилмаса, нобуд бўлиши аниқ эди. Ваҳобжон таваккал қилиб операция қилади. Қосим ака омон қолади.

Ваҳобжон қишлоқдан қувилганда, Деновга келиб, шу кишининг уйида тунаган эди. Мана, бемаҳалда у билан яна учрашиб қолди.

— Сиздан ўла-ўлгунча қарздорман. Қўлингиз енгил экан. Мутлақо тузалиб кетдим. Урушга ҳам бориб келдим. Икки орден, уч медаль олдим. Хўш, энди сўраб қўяй: биз томонларга сизни қайси шамол учирди?

— Қизим шу ерда. Икки ой бўлди ишга келганига, Душанбадан қайта туриб қизимни кўриб ўтай, дедим.

— Шунақами? Қани, чойга қаранг. Сиз бор пайтларингизда бунақа хурмолар йўқ эди, шекилли. Ҳозир ҳаммаёқ хурмозор, лимонзор бўлиб кетган. Ҳали Сумбулсойга йўлингиз тушмагандир? Ҳа, ажаб замонлар эди. Сумбулсойда ҳам ўзгаришлар катта.

Телефон жиринглади. Қосим ака трубкани олиб, «йўқ» деб жавоб бердию, яна жойига илиб қўйди.

— Раисни сўраяпти. Раис Ойбаракка кетган. Ваҳобжон бир бурда нон ушатиб, икки-уч пиёла чой ичдида, яна ўридан туриб, ташқарига қаради. Ойдинда арчаларнинг учи балиқ скелетидек таралиб кўринади. Семон ариқда сув шалдираб оқади. Қайдадир саъва сайрайди. Осмони фалакда чироғини милтиратиб самолёт кетяпти. Унпнг овози эшитилмайди.

Шу пайт электр лампаси секин-секин хиралашиб, қизил ипдек бўлиб қолди. Сал ўтмай у ҳам сўнди.

— Шунақа, движок ўн иккигача ишлайди. Худо хоҳласа, бирон ҳафтадан кейин катта симга улаймиз. Ўшанда кеча-ю, кундуз ёнадиган бўлади. Сим Нурекдан келяпти. Лампа ёқиб берайми?

— Йўқ, овора бўлманг. Ётаман. Йўлда уринибманшекнлли. Қосим ака қоронғида тимирскиланиб каравотга жой қилиб бердида, гугурт чақиб, зинадан тушиб кетди.

Ваҳобжон ўрнига ётиб, анча вақтгача кўз юммай, ўй сурди. Бу жойларда кечган кунларининг ҳаммасини эслади. Кўзига Гулсум кўриниб кетди. Эндн у ёшлигининг унутиб бўлмас бир парчаси бўлиб кўринарди. Ваҳобжон ўйлаб-ўйлаб, охири ухлаб қолди.

Қизи хат ёзганда, Деновдан қаерга юборишлари ҳали номаълум, деган эди. Эрталаб у шу ернинг ўзидан район соғлиқни сақлаш бўлимига телефон қилди. Қизипи суршнтирди. Унга: Зарофатнинг Сумбулсой амбулаториясига ишга юборилганини айтишди.

Ажаб, ўзи ишлаган амбулаторияга энди қизи кетибти. Ваҳобжон иккиланиб ўтирмай ўша ёққа боришга қарор қилди.

Қосим ака билан хайр-хўшлашиб гузарга чиқди. Китоб савдоси машинаси Сумбулсойга кетаётган экан, шофёрдан илтимос қилган эди, рози бўлди.

Энди у бир вақтлар эшакка тескари миниб қочган йўлларида кетяпти. Йўл-йўлакай шофёрни ҳайрон қолдириб, гоҳ кулади, гоҳ қошлари чимирилиб, жиддий бўлиб қолади.

Сел олиб кетган жойлар, тоғдан думалаб тошган харсанглар бўлмаса, йўл яхши бўлиб кетибди. Онда-сонда янги иморатлар учраб қолади. Олисида эса, қишлоқни бағрига олган асрий қоялар садаф девор бўлиб турибди.

Машина айланма, пасти баланд йўллардан ўтиб, тоғ орасига қараб ўрмалади.

Сумбулсой ҳамон ўшандек. Ўша гердайган қоялар, ўша шарқироқ телба сувлар. Ёнбағирларда ўсган асрий арчалар орасида илашиб қолган булутлар сокин судраллади. Кираверишдаги тепа ортида Кизкўрғон кўкка интилган. Кизкўрғоннинг учини булут ўраган. Унинг қизғимтир танасида ўсган гиёҳлар ерга қараб осилган.

Ваҳобжон таниш манзараларга маҳлиё бўлиб бораркан, худди йигитлик чоғи қайтиб келгандек энтикарди. Гўё ҳозир Гулсум жамалак сочларини силкитиб чопиб келаётгандек...

У шундай хаёллар билан амбулаторияга етганини билмай қолди. Эшик олдида бир дам тўхтаб, у ёк бу ёққа қаради. Унинг худди ёнгинасидан тўлагина бир хотин гурсиллаб ўтди. Зина олдида келиб, туфлисининг чангини қоқиб кириб кетаётган эди, Ваҳобжон гап отди:

— Зарофат Ваҳобовнани чақириб юбормайсизми? Хотиннинг иши тиғизроқ экан шекилли, жавоб ўриига бош ирғаб кириб кетди. Сал ўтмай оқ халат кийган Зарофат чиқди. Дадасининг кутмаганда келишига ҳайрон бўлиб, қошларини кериб қараб турдию, бирдан унинг бағрига отилди. Ота-бола шу куйи анча туришгандаи кейин, Зарофат уни ичкарига ундади. Ваҳобжон кўнмади.

— Ишингни қилавер, болам. Мен қишлоқни бирон соат айланиб келаман. Кечкурун яна қайтиб кетаман. Йўл устида кўриб ўтай дедим.

У, қизи ҳарчанд қилса ҳам, кўнмай, айлангани кетди.

Ваҳобжон Сумбулсойга боришни аҳд қилган эди. Ўша тарафга йўл олди.

Адир ўртасидан икки арава сиғадиган йўл очишибди. Йўл тепасида ҳаржой-ҳаржойдан нов кесиб ўтган'. Новнинг ёриғидан йўлга сув томиб турибди. Арава изларидан пастга қараб сув силжияпти. Ваҳобжон юқорига интилди. Тепага чиқиб қишлоққа яна бир марта қаради. Бутун қишлоқнинг ярмига тоғ сояси тушган. Қишлоқнинг ярмида кечаси-ю, ярмида кундузига ўхшайди. Ваҳобжон суқланиб бир дам қараб турдида, кейин адирнинг ортига қараб кетди. Жар ёқасига келди. Пастликдан мажнунтоллар кўринди. У шиддат билан ўша ёққа қараб туша бошлади. Бир гала қуш чағ-чағ қилиб кўтарилди. Ваҳобжон зум ўтмай жарнинг тубига етди. Мажнунтолларнинг танаси янада, йўғонлашиб кетибди. Ерда судралган новдаларни кўтариб Ваҳобжон ичкарига кирди. Ғор ичи жимжит. Тепадан тунгаб турган бўйрадек офтоб нури дурдан ясалган деворларни ғалати ёритган. Тарновлар бўйнига осилган сумалакдек дурлар учидан сув томчилайди. Томчилар дурга сачраганда, пашша қаноти теккан танбур симидек нозик товуш чиқаради. Катта харсанг тошлар устидан ёпирилиб учи сувга тегиб турган хўл сумбул толалари худди бош ювмоқчи бўлиб жомга энгашган хотинларнинг сочига ўхшайди.

Девор тошлари дур боғлаган бу ғор худди каттакон новвот қозонига ўхшарди. Ҳар бир дур бойлаган сумбултоласидан майда, кўзга кўринмас томчилар сачрайди. Нафас олмай кулоқ тутган киши мутгасил шовиллаган товуш эшитади. Гўё олисда шивалаб ёмғир ёғаётгандек.

Ваҳобжон харсангга ўтирди. Сувнинг шовиллашига кулоқ солди.

У эртақлар оламига кириб қолгандек, ҳар бир товушдан, ҳар бир томчининг чакнашидан, сачраганда жаранглашидан ҳозир қандайдир мўъжиза юз беради деб кутарди.

У Гулсум муҳаббатини шу жойда, шу афсонавор товушлар орасида туйган эди. Қани у? Бормикан? Бор бўлса, ҳали ҳам ўшандаймикан?

Орадан йигирма олти йил ўтиб, Гулсум ҳамон ўшандай қизалоқ бўлиб тургандек туюларди унга.

Йигит қизларнинг қийқириғи унинг хушини ўзига келтирди. Бош кўтариб, толнинг рўдапо новдалари орасидан тепага қаради. Ўн чокли қиз-йигит шу тарафга қараб югуришарди.

Ваҳобжон қимирламай ўтираверди. Бири фотоапарат, бири папирос кутисидек радиоприёмник билан ғорга кириб келишди. Ғор ичи шовқин-сурон бўлиб кетди.

Радиодан таралган кўшиқ дур деворларда акс-садо бериб, чиқиб кетолмай айланарди. Йигитлар тепага тирмашиб чиқиб, ғалати дур хайкалчаларни синдириб тушишарди. Дурлар ҳар

синганда жаранглаб кетарди.

Ваҳобжон уларнинг ўйин-кулгисига ҳалал бермаслик учун ғор ичидан чиқди. У энди ариқчадан ҳатлаётганда қорачагина қиз келиб унинг кўлидан тутди.

— Сумбулсойга келиб куруқ кетяпсизми? Мана буни олинг.

У Ваҳобжонга худди оёқларини кериб турган кийикка ўхшаш дурни берди. Ваҳобжон унга раҳмат айтиб, тепага интилди. Урнинг бир кўлида бир сиқим қопқора сумбул, бир кўлида дур қоплаган сумбул булоғи. Авайлаб, синдириб қўймаслик учун, эҳтиёт қилиб тепага чиқиб олди.

Зарофат эшик олдида уни кутиб турарди.

— Қаёқда эдингиз? Анчадан бери кутаман.

— Қизим, сенга сумбул олиб келдим.

Зарофат бу ёққа яқинда келганидан Сумбулсойни ҳали кўрмаган эди. Шошиб дадасининг кўлидан сумбулни олди.

— Сочга ўхшар экан. Юринг бирпас дам олинг. Ваҳобжон чарчаган эди. Қизига эргашиб яна сойнинг нариги тарафига ўтди. Бир тавақали эшикдан ҳатлаб кенг ҳовлига киришди. Бир кампир ўчоқ олдида нимадир қияпти. Уйга киришди. Шифти тоқили уй деворлари оқланган, тоқчаларда ҳар хил китоблар.

— Бош врачимизнинг уйи. Яхши одамлар. Мана шу хонани менга бўшатиб беришган.

Боя амбулатория эшиги олдида учраган хотин кирди. Хали Ваҳобжон унинг юзини кўрмаган эди. Энди кўрди. Бу ўша. Уша Гулсум. Икковлари бирбирларига тикилишганича қимирламай қолишди. Гулсум, охири кўзини олиб қочди-да, титроқ товуш билан эшитилар-эшитилмас саломлашди.

Гулсум чиқиб кетди. Шундан кейин Ваҳобжон кетар чоғида ҳам кўринмади. Ваҳобжон чўлга чиққанда ҳам, Деновга етиб келганда ҳам унинг оппоқ, сочларини, ажин қоплаган юзларини, айниқса, иягидаги тиртиқни кўз олдида нари кеткизолмади.

— Қариб қарипти. Бемаҳал қарипти. Кўзлари ҳамон ўшандай.

Орадан ўн беш кунлар чамаси вақт ўтиб, Ваҳобжон қизидан хат олди.

«Дада, бош врачимиз ўша куни сиз билан хайрлашолмай қолгани учун афв этишингизни сўради. Ўша куни бир беморни кўриш учун тоққа жадал кетиб қолган экан. Ўзи жуда яхши, меҳрибон хотин. Бошидан жуда кўп савдолар ўтган, дейишади. Қирқ биринчи йилда эри отилган эмиш. Нима сабабдандир у Гулсум аяни пичоқлаган экан. Боласи йўқ. Айниқса, сиз келиб кетгандан кейин менга жуда меҳрибон бўлиб қолди. Рўпарамга ўтириб кўзимга тикилади. Кеча яна шундай қилди. Кўзимга узоқ тикилиб турдида, йиғлаб, бағрига босди...»

Ваҳобжон хатни ўқиб, оғир ух тортди. Бўғзидан нафас эмас, олов отилиб чиққандек бўлди.

ТОҒ АҲСОНАСИ

Машина хўп яхши нарсаю, унинг ҳам ўзига яраша нағмалари бор-да! Машина олган одамларнинг хотинлари хазил аралаш, бу машина эмас, кундошим дейишар экан. Сабаби, эр ишдан келибоқ овқатга ҳам қарамай, машинасининг тагига кириб кетганича ярим кечада мойга қоришиб чиқар, азонлаб яна машинага уннаб кетаркан.

Ваҳобжон Райводхозда техник. Унинг ҳам ўзига яраша кўримсизгина «Москвич»и бор. Ўзи ҳайдарди. Эски машина минган одам яхши шофёр ҳисобланади. Ҳадеб бузилаверганидан кейин у ёғини ковлапди, бу ёғини ковлайди, хуллас, ичида нимаси бўлса, барини билиб олади. Яхшиямки, Ваҳобжон ҳали уйланмаган. Уйланганда, албатта, хотини чидамасди, ё мени дейсан, ё машинани дейсан деб туриб оларди. Ростда, у бўш қолди дегунча машинани ковлайди. Уни гуриллатавериб кўникўшниларнинг жонига тегди. Кўшнилар, шу Ваҳобжон уйлана қолсайди, ўзидан тинчиб кетармиди, дейишади. Аммо Ваҳобжоннинг халибери уйланадиган нияти йўққа ўхшайди. Ўзи мундоқ биронтасини топмайди, қариндош-уруғлар топганини ёқтирмайди. Кампир ойиси нолиб қолса, ҳазилга оладида, яна машина тагига кириб кетади. Охири жонидан безор бўлган кўшнилар кампирга чиқиб ялинишди:

— Ўғлингиз машинани кечаси гаражга обориб қўйсин. Ухлатмаябди.

Райводхознинг гаражи йўқ, қаёқда қолдиради. Ундан ташқари, ўзингизга маълум, Ваҳобжонга кечалари ҳам, у ёқни сув уриб кетди, бу ёққа сув керак, деб раислар телефон ққлиб туришади. Шофер олайлик дейишса қайси шофёр бунақа шалоқ машинага — бунақа безовта ишга кўнади. Битта-яримта янглишиб келиб қолган шофёрлар ҳам икки кунга чидамай ташлаб қочишади. Хуллас, бу ишга Ваҳобжоннинг ўзидан бошқаси тўғри келмайди.

Мана шу Ваҳобжон баҳор тошқинида сув олиб кетиб, ҳалигача тузатилмаган канал тўғонини тузаттиришга бир ҳафтадан бери овора эди. Шу пайтгача раислар шох бостириб, бу ёғига шағал тўктириб эплаб келишаётган эди. Шу алфозда пахта суғориб бўладими, ким қанча сув олаётганини билиб бўлмаса! Раислар бай-байлаб водхоз масаласини бюрога қўйиб қолишдику. Ана, водхоз бошлиғининг типирчилаб қолпшини кўринг. Икки кунда цемент ҳам топилди, бульдозер ҳам, бетон плиталар ҳам топилди. Кечасию кундузи иш. Колхозлар одам ҳам топиб беришди. Доротдел йўлга «ўтилмасин!» деган белги қўйиб, машина ва автобусларни вақтинча бошқа йўлдан қатнайдиған қилиб қўйди.

Соч-соқоли ўсиб кетган Ваҳобжон, прожектор ёнида турган монтер болага бақиради, шағал тўкаётган самосвалга чироқни тўғрилади, кабелни торт, сув тегмасин, деб қичқиради. Орқасига тисарилиб шағалли машинага йўл кўрсатади. Иш қизигандан қизиб кетган. Ёз кечалари шунақа ишлашлик бўлади. Айниқса, бу томонларнинг оқшомига ҳеч нарса тенг келолмайди. Дарё шовилларди, тоғ орқасидан осмонга сут пуркагандек бўлиб аввал ой шуъласи кўринади, кейин ўзи салмоқлаб осмонга кўтариладида, тоғ чўққисига айри миниб туриб қолади. Бирам чиройли, бирам ёқимли шамол эсади. Саратон дазмолдек қиздирган тошларни шу шабада пуфлаб совутади. Ўт-ўланларни силкитади. Жўжаси ҳали учирма бўлмаган она ўрдакларнинг аллага ўхшаш ғалати ғаққиллашини узоқлардан олиб келади. Каналнинг бетўсиқ-бетўлқин суви олдинда худди поёни йўқ, яхлит ойнадек ялтирайди. Қулоқ бошида сув очаётган миробларнинг товуши эшитилиб қолади. Айниқса, биттаси эзиб-эзиб ашула айтади. Кечаси олисдан келган кўшиқ ғалати бўларкан. Одамнинг томир-томирига кириб кетаман дейди. Бетончи бола ҳам кўшиққа ишқивоз экан. Овози бирам дўриллаган. Кўшиқ сўзларига пойма-пой қилиб хониш қилиб қолади. Курувчилар атайин уни майна қилиб «яна бўлсин», «дўст», деб қўйишади. Йигит ҳам уларнинг «илтимоси»ни ерда қолдирмай ашулага ашулани улаб кетади.

Тошга ёмғир қор қилурми

Муттасил ёққан билан...

— Дўст, бу Навоийданми?

— Йўғ-е, Машрабникидир.

Қийқирик, кулги.

Шу зайлда кулги билан, кўшиқ билан иш давом этади. Ваҳобжон у ёқдан буёққа зир югуриб, ишни жадаллатади. Каттакон бак олдида чой дамланган тунука чойнакни чўққа қўйиб ўтирган чолнинг ёнига тўшиб кетаётган эди, узоқдан машина чироғини кўриб тўхтади. Машина «ўтилмасин!» белгиси қўйилган муюлишдан ўтиб, тўппа-тўғри келаверди. Ваҳобжон ижрокомдан биров келаётган бўлса керак, деб ўйлади. Тикилиб қараса, тангадек зангори чироғи бор. Нечук такси машинаси бу томонларга ўтди экан, деб йўлга чиқдида, қўлини кўтариб тўхтатди.

— Мумкин эмас, белгини кўрмадингизми, қайтинг! Шофёр кабинадан бош чиқариб, қўлини кўксига қўйиб, узр айтгандек бўлди.

— Кўктошга кетаётган бўлсанглар, Хонимобод томондан айланиб ўтасизлар.

Хонимободдан айланиб ўтиш учун ортиқча ўн тўққиз километр йўл юриш керак. Ҳар қандай одамга ҳам таксида бориш жабр бўлади.

Шофёр кабинадан тушди. Икки қўлини белига қўйиб, у ёқ буёққа қарадида, ўтиб кетишнинг сира иложи йўқлигини билгандан кейин ноилож орқа эшикни очиб, ичкарига қараб елкасини қисди.

— Иложи йўқ, опажон. Бу ёғи кўп қолмади. Пиёда йигирма минутда етасиз. Хонимободдан борсангиз қимматга тушади. Майли десангиз, яна ўзингиз биласиз. Менга барибир.

Машинадан чамадон кўтарган бир аёл тушди. Ваҳобжон қоронғида унинг юзини аниқ кўролмади. Аёл шофёр билан анча вақтгача ниманидир гаплашиб туриб қолди. Кейин машина орқасига қайтди. Аёл битта-битта босиб Ваҳобжоннинг олдига келди. Кўктошга қайси томондан боришни сўради. Тавба, овози таниш. Қаерда эшитган бу товушни? Шу пайт шағал тўкиб бўлган самосвал кескин бурилган эди, унинг ўткир чироғида аёлнинг башараси бир дам ёришиб кетди.

Сочлари бошига чамбарак қилинган, лабларига билинар-билинемас қизил суртилган, йигирма йигирма икки ёшлардаги келишган қиз. Ваҳобжон уни таниди. Бу қизни у бир марта, атига бир марта кўрган. У билан ёнма-ён ўтириб чой ичган. Шу қизнинг ўзи унга чой қуйиб берган. Аммо Ваҳобжон, тўғриси айтганда, у қуйиб берган чойни қийналиб ичган, негаки, бу қизнинг бир қўлида одамнинг калла суяги бор эди. Ваҳобжон ўтган йилнинг августида сиртқи институтга имтиҳон топширгани Тошкентга тушган эди. Консултация ўтказадиган ўқитувчининг тоби қочиб қолиб, институтга келолмай қолибди. Декан Ваҳобжонга ўқитувчининг уйига боришни маслаҳат берган эди. Борди. У Чилонзордаги катта кўча бетидаги уйнинг иккинчи қаватида яшаркан. Кириб гаплашди. Билмаганларини сўраб олди. Ўқитувчи Ваҳобжонга имтиҳонга кирсангиз бўлади, деб маслаҳат берди. У хурсанд бўлиб чиқса, машинасининг бир ғилдираги шалпайиб ётибди, камеранинг золотнигини биров бураб олиб қўйибди. Асфальт йўлкада «босдимми» ўйнаётган қизчалар унга қараб туришарди. Уларнинг бири яқин келиб шивирлади:

— Акбар бирнарсангизни бураб олиб қўйди.

— Қанақа Акбар?

— Ҳу анови уйда туради. Ҳозир қочиб чиқиб кетди. Инобат опамларнинг укаларида.

Ваҳобжоннинг жуда жаҳли чиқиб кетди. Бу қандай гап! Запас ғилдирак бўлганда ҳам бошқа гап эди.

Ваҳобжон бояги қиз кўрсатган уй эшигининг тугмасини босди. Жавоб бўлмади. Яна кўнғироқ тугмасини босган эди, аёл кишининг: «Ҳой Акбар, эшикни оч, биров келди», деган товуши эшитилди. Ҳадеганда эшик очилавермади. Анчадан кейин шиппак товуши

яқинлашдида, эшик қарсиллаб очилди. Ваҳобжоннинг қаршисида одамнинг калла суягини ушлаган кўхлик бир қиз турарди. Ваҳобжоннинг юраги орқасига тортиб кетди. Қиз қошларини кериб, кимда ишингиз бор эди, дегандек ҳайрон бўлиб турибди:

— Акбарда ишим бор эди. Чақириб берсангиз.

Қиз эрмак қилаётгандек орқасига қараб кичқирди:

— Ҳой, Акбар, ўртоғинг келдилар, бу ёққа чиқ. Ичкаридан трусичан, олти ёшлардаги бир бола бурнини тортиб чиқди. У Ваҳобжонни кўриши билан тўхтади. Кейин Ваҳобжоннинг ўртоғи бирдан орқасига тирақайлаб қочиб қолди. Қиз нима гаплигига тушуна олмай, ҳайрон. Ваҳобжон бўлган гапни айтиб берди. Қиз ҳижолат бўлиб, ундан узр сўради-да, ҳозир ўша буюмни олиб, бераман, деб орқасига бурилди. Кейин тўхтаб, кўлидаги калла суягини Ваҳобжоннинг кўлига тутқазди.

— Ҳозир, ҳозир олиб бераман.

Акбар ваннахонанинг ичидан беркитиб олган экан. Қиз ялинди.

Охири Акбар эшикни очди. Ваҳобжон қараса, у ваннага сув тўлдириб, минг ямоқ бўлиб кетган автокамерага насос билан ел бераётган экан.

— Бу ўлгурга чўмилши керак-да. Сузишни ўрганаётганмиш. Қани, бер, ким ўргатди сенга бировнинг нарсасини олишни?!

— Магазинда йўқ-да, бўлмаса олармидим, — деди Акбар бурнини тортиб.

Шундай деди-ю, ваннадаги илматешик камера оғзидан золотнигини чиқазиб берди. Ваҳобжон қизга раҳмат айтиб ташқарига чиқди. Уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, ғилдиракни кўтарди, уни чиқариб олиб, бошқатдан ел бера бошлади. То у ишини битказгунча қора терга тушиб кетди. Анча кеч ҳам бўлиб қолган эди. Унинг қийналаётганини балкондан кўриб турган қиз:

— Кириб ювиниб олинг, — деди.

Ваҳобжон бир сўз демай қайтиб кирди. Қиз елкасида сочиқ, кўлида совун билан уни кутиб турарди.

У юзига совунни суртаётганида ҳам, оппоқ, крахмалланган сочиққа артинаётганда ҳам бир ўй калласидан кетмасди. «Қандай чиройли қиз-а, аммо кўлидаги одамнинг калла суяги нимаси».

— Чой дамлаб қўйдим, ичиб ола қолинг, қорнингиз ҳам очгандир.

Ваҳобжон узр айтса ҳам, қиз қўймади. Чой қуйиб-узатди. Бола бечора ичишини ҳам, ичмасини ҳам билмай ҳайрон эди. Ичди-ю, яна бояги каллани эслади. Охири у қизга раҳмат айтиб кетар экан, Акбарга золотник келтириб беришга ваъда қилди.

Ана шу воқеадан кейин Ваҳобжон қизни учратмади. Уйига, Акбарга ваъда қилган нарсани олтиб борганда қиз йўқ экан. Мана, орадан бир йил ўтди. У ўша қизни эслаганида ниҳоятда кўхлик бир қизнинг юзи, кўзи, келишган гавдаси кўз олдига келарди-да, зум ўтмай, бу гўзаллик ўрнини тиржайган калла суяги эгаллаб оларди. Шунинг учун ҳам Ваҳобжон уни эсламасликка тиришарди.

Мана бугун (дарё шовуллаган, шағаллар қалдираган тоғ ошқомида иккови яна вақти келиб учрашибди. Қиз уни танимаган бўлса керак. Негаки, Ваҳобжоннинг соч-соқоли ўсиб кетган, кийимлари чанг, тупроқ эди.

Уларнинг ҳар иккови бир-бирларига қараб анча туриб қолишгандан кейин Ваҳобжон гап бошлади.

— Кўктошга кетяпман денг. У ерда қариндошларингиз борми?

— Йўқ, — деди қиз. — Ишга шу ёққа тайин қилишди. Райздрав ихтиёрига...

Қизнинг овози бирам ёқимли, бирам жарангли. Ваҳобжон сесканиб кетди. Демак, бу қиз районга доктор бўлиб келяпти. У докторликни битирган. Одамнинг калла суягини бекорга кўтариб юрмаган экан у...

— Мени танияпсизми? — деди Ваҳобжон.

— Йўғ-а, — деди қиз елкасини қисиб.

— Уйингизга борганман. Акбарнинг кетидан ваннага кирганим...

Ваҳобжоннинг гапи оғзида қолди.

— А-аа, ўша сизмидингиз, буни қаранг-а, танимапман. Уйимизга яна бир келган экансиз.

Йўқлигимни қаранг-а.

Бульдозерчи Ваҳобжонни чақириб қолди. У қизга: «Ҳозир келаман», деб чопганича кетди.

Алламаҳал бўлиб қолган эди. Ваҳобжон прорабга топшириқларни бериб, қизнинг олдига қайтди.

— Қани, меҳмон, кетдик. Кўктошга ўзим обориб қўяман.

Қиз қаршилиқ кўрсатмай «Москвич» эшигини очди. Йўлга тушишди. Ой худди машина билан ёнма-ён кетаётганга ўхшайди. Соядек бўлиб кўринаётган тоғ тизмалари бирам ажойиб, бирам ажойиб.

Ваҳобжон руль бошқариб бораркан, ўй ўйларди.

«Қани энди шу қизга уйлансам, менга тегармикин? Тегмас, балки севгани бордир».

Машина мотори бир-икки йўталиб ўчди. Ваҳобжон шошиб тушиб копотни очиб қараса вентиляция тасмаси узилиб кетибди. Запаси йўқ. Энди нима бўлади? Шу ерда тунаб қолишдан бошқа илож йўқ! Уларнинг иккови ҳам хафсалалари пир бўлиб тошга ўтиришди.

— Қизик бўлди-ку! — деди Ваҳобжон ҳижолат чекиб. Қиз индамади. У азамат тоғ тизмаларига, қояга жиға бўлиб қўниб турган балдоқдек ойга жимгина қараб ўтирарди.

— Биласизми, мен ҳеч тоққа чиқмаганман. Буни қаранг, кечаси, айниқса, ойдинда жуда ғалати бўларкан. Бирам яхшики.

Қизнинг товушидан совуққотганлиги шундоққина билиниб турарди. Ваҳобжон машинани очиб, олд суянчиғини тушириб кетидагисига ёндаштириб қўйди.

— Сиз кириб бир оз мизғиб олинг.

Қиз аввалига кўнмай турди. Кейин совуқдан титраб ичкарига кириб кетди. Ваҳобжон радиони секинлаб бураб қўйди.

Тоғ унгурида ёқимли куй оқар, кичкинагина, кўримсиз машина ичида эса ҳусни бир дунё бўлиб бир қиз ухларди.

Ваҳобжон унинг атрофида папирос чекиб айланиб юрди.

ЧОДИРХАЁЛ

Бу ерда ҳамиша шовуллаб тупроқ тўкилиб туради. Тепалик ўйилган жойда тикка девордан, белкурагу кетмондан, шўр босган елкалардан, чўкич зарбидан, кажава замбиллардан шитирлаб тўкиларди. Бу шовуллаш ўн беш-йигирма йил наридан келаётгандай, бўғиқ, доим бир маромда аллалаб эшитилади.

Тепалик ўйилиб, қўрадай катта ковак ҳосил бўлган, ичи нимқоронғи, ҳурмат тахтасининг тепасида ёниб турган иккитагина лампочка билан сал ёришиб турибди. Бу ерда иш табиатнинг инжиқликларига қарамай, қору қиров, селу жалада ҳам, совуқда ҳам, иссиқда ҳам тинмай давом этади, тупроқ тўкиладиган жаргача сўкма йул яхши шиббаланган, ўша ердан тепаликнинг қовжироқ шумгияю шилви, бужғун чўкиртаклари чирмашиб ётган сирти бемалол кўринади.

Ишлаётганларнинг бири энг ичкарида, орқа девордан тупроқни метин билан ўйиб бериб турибди. У ўрта бўйли, қорачадан келган бақувват одам, ҳар зарбидан роса ярим замбил тупроқ тўкилади, кўзлари тимқоралигидан ғира-ширада ҳам йилтиллаб кўринади. Иккинчиси тупроқни бел билан замбил кажавасига ташлаб турибди. Ёруғлик орқадан тушгани учун, миёнагина тикмачоқ гавдаси чодирхаёлнинг қўғирчоқ соясидек липиллаб кўринади, яқинига борган одам қорачўғларида ишга астойдил ихлосни ўтини пайқайди.

Улар ўзи етти киши, иккитаси, яъни учинчи ва тўртинчиси замбилда. Булар ака-ука бўлса керакми, бир-бирига жуда ўхшаш: қорачадан келган юзлари ҳам, пишиқ-пухта жуссалари ҳам куйиб-қўйгандай. Бир-бирларини кўз қарашларидан тушунишади. Қорачўғ йилт этдими — «кўтар!» дегани, билинар-билинемас им қоқди-ми — «ағдар!» дегани. Тупроқ тўкиладиган жойга мокидай қатнаб, сўкма йўлни шулар шиббалаган.

Бешинчиси ёруғроқда, кираверишдаги эски ёзув столи ёнида... ҳа, дарвоқе. тўхтанг-чи, яхшиси бунисини олтинчи дейлик. Чунки у...

Бешинчиси эса кетмонда. У бошқалардан шу билан ҳам ажралиб туради, ўйилган ғорнинг ерини қириб текислайди, тупроқдан, думалаган тошу кесаклардан тозалайди. Ўзи кексароқ бўлса ҳам ҳали бақувват, гирдиғум гавдасига чоғ кетмон обдон ярашиб турибди.

Энди олтинчисига келайлик. У, айтганимиздай, эски ёзув столи ёнида (стол устида чанг-ғубор қўнган телефон аппарати ҳам бор) тахтадай қойиб туради. Кўзи қандайлиги маълум эмас, чунки у кўзойнак тақади. Қорача юзида одамга лоп этиб кўринадиган нарса шу кўзойнак. Лекин у бошқалардан бу билангина фарқ қилмайди. Фарқи яна шундаки, аввало, ҳали айтганимиздай, стол ёнида қотиб туради, шунга боғлаб қўйилгандай. Сўнгра ишламайди. Бир замонлар, ёшлигида, мана бу «Ҳурмат тахтаси»ии ташкил этиб уни ҳамма кўзларнинг суратлари билан. ғорнинг пештоқини эса шиор билан бежаб қўйган. Эндиликда шуларнинг таъсирини кузатиб, қимир этмас миясини ишлатиб турибди.

Еттинчи киши, қўлида кетмони билан, кейинроқ етиб келди. Унинг бўйи паст ҳам эмас, баланд ҳам эмас. ўзи кетмон билан кучоқлашиб туғилгандай, юмалоқ. Тепаликнинг орқа томонидан чиқиб келиб, пастга юмалаб тушгандай бирдан пайдо бўлди.

— Ҳа, шу ерни қовлаш керак эканми? — деб сўради келасолиб:

— Нега қовлаш керак экан?

— Ҳоким Тўраевич айтганлар! — деди Иккинчи.

— Ҳа ундай бўлса... — деб кафтига туфлади-да. барини белига қистириб, ишга тушди. Энди унга шу ерни қовлаш керак эканлиги ҳам, Нега қовлаш кераклиги ҳам аён эди. Офтобда қорайган пешонасига шаррос тер қалқиди.

Лекин унда яна савол туғилди. У бошқалардан мана шу ўринсиз саволлари билан ажралиб турарди.

— Ана у киши нимага ишламаяпти? — деди у ёзув столи ёнида тахтадай қотиб турган Олтинчига ишора қилиб. Унинг бу қадар серсаволлигига ҳам хайрон бўлиб, ҳам ғаши келиб турган Биринчи ишдан бош кўтармай тўнғиллади:

— Тепадаги шиорни ўқимадингми?

— Ўқиш керакми? — деб сўради Еттинчи.

— Яна савол беради-я. Мунча саволи кўп экан?

Кейин шиорни ўқиди: «Қўшимча мажбуриятни муддатадан олдин бажарамиз!»

Унинг овозини эшитгач, қизил алвондаги безаклар бирдан жонланиб кетгандан, ҳамма анқайиб тепага қаради.

— Ана энди тушундингми? — деди Биринчи Еттинчига. Кейин қотиб турган Олтинчига ишора қилди: — У ана шуни ғоявий жиҳатдан таъминлайди.

Афтидан, Биринчи кўп нарсани билар, шиорни ҳам ўқиган экан шекиллию, камтар экан-да. Тарбия кўрган одам камтар бўлиши керак. Каттаодамлар бор, кичкина одамлар бор. Кичкина, камтар одам ҳаргиз ўз хаёлларига изн беравермаслиги керак. Ҳадеб савол ҳам бераверма, дедй ўзига ўзи Еттинчи.

Шу билан гап-сўз тиниб қолди, астойдил меҳнат қилишга шарт-шароит туғилди.

Тупроқ шовуллайди. Бетиним, бир маромда, ҳамма ерда тупроқ шовуллайди. Телефонли стол ёнида турган Олтинчиниг хаёлига «Меҳнат поэзияси!» дегаи таниш сўз бирикмаси келади, қорача юзлари ёришади.

Шундай жимликда ғайритабиий бир шитирлаш эшитилади. Икки марта эшитилди. Савол беравериш нақадар ноқулай бўлса ҳам, Еттинчи ўзини тиёлмади:

— Бу, дейман, жуда ичкарига ўйиб кириб кетдик-ку, тепамиз ўпирилиб босиб қолмасмикин?

— Босмайди. Босмайди дейишган, — деди Учинчи билан Тўртинчи баробарига бўш замбилни ерга қўйиб.

— Ҳа ундай бўлса... — дея, хотиржам бўлиб кажавога тупроқ ташлай бошлади Еттинчи. Тепаликнинг босиб қолмаслигига энди ишончи комил эди, қорача манглайдан меҳнат терини сидириб ташлади.

Лекин бир пастдан кейин ҳалиги шитирлаш яна эшитилди. Илҳомбахш меҳнат жараёнида бунга ким ҳам эътибор берарди. Хиёл ўтиб, кираверишда тепадан топ этиб иккита кесак тушди. Кесаклар ушалиб, сочилиб кетди. Топ этган товушга қайрилиб қарашган ҳам эдики худди ўша жойда тепадан гуп этиб лўмбаздай тупроқ ўпирилиб тушди. Чанг тўзғиб, ташқари кўринмай қолди, яна алланималар гурсиллади. Зимистондай қоронғида чангдан нафаси қайтган одамлар жон ҳолатда аввал уёқ-буёққа югуришиб, кейин гурсиллашу шовуллашлардан қулоқлари ҳам битгач, бир-бирларидан нажот истагандай қўл ушлашиб ўрталиқда гуж бўлиб қолдилар. Дахшатли гурса-гурслар тинганда ҳам, қулоқларига ишонмай, бир-бирларини қўйиб юборишдан кўрққандек, тирик жон тафтндан умид узолмасдан шу ҳолатда узоқ туриб қолдилар. Ҳеч нарса эшитилмас, ҳеч нарса кўринмас, у дунёдами — бу дунёдами эканликларини билолмагандай гарангсиб, қимир этгани журъат тополмай туравердилар.

Анчадан кейингина қуюқ тўзон аста босилиб аввал ён деворда «Ҳурмат тахтаси» тепасидаги икки чирог хирагина бўлиб кўринди. Одамлар ўз нафасларини эшитиб, бир-бирларининг чангга беланган афти-ангорларини кўрдилар. Ҳаммага гўё қайтадан жон кирди, тирик эканликларига қувондилар, кўзлари ҳам аста-секин қоронғига ўрганиб ўраб олган қора деворларни илғай бошладилар. Чор атроф куру гумгурс эди. Югура бориб деворларни бир-бир ушлаб, итариб, тепиб кўрдилар. Илгари очиқ турган томон ҳам бутунлан босиб қолган, улар тириклай кўмилган эдилар.

— Э... энди... нима қиламиз? — деди Еттинчи.

Бу чексиз жимликда қора деворлардан титроқ акс-садо берган биринчи журъатли товуш эди. У ҳам бўлса-савол. Шу ҳолатда ҳам савол беради. Еттинчи ўзи бирон жўяли фикр таклиф

қилолмайдю, савол ташлагани ташлаган.

Аммо шу биринчи садо ҳаммани хушига келтирди. Қимирлаб қолдилар, кимдир уст-бошини қоқди. кимдир сал ўзига келиб замбилғалтакка ўтирди, яна кимдир оғзидаги лойни туфлаб ташлади...

Нима қилардик... Ҳеч ким топшириқни бекор қилгани йўқ, ҳар қандай об-ҳаво... тоес ҳар қандай шароитда...

— Ўзи қайси томонии қазийётувдик? — деди бу ваҳимали зимзиёда боши айланиб қолган Иккинчи.

— Мана бу томонни... — Бешинчи қоқила-сурила орқа девор томонга юрди.

— Мана бу ёқ очиқ эди. Мана бу «Хурмат тахтаси» — ён девор, демакки... — У гапидан тўхтаб қолди. «Хурмат тахтаси» ёнида Олтинчи ишга тушган эди. У «Хурмат тахтаси»ни махсус латта билан артиб, унга Еттинчининг ҳам суратини осиб улгурибди. Ўзи тахтада ҳамма бор, фақат битта жой бўш қолган эди. Энди қарабсизки, тахта очилиб кетибди, худди шундан сиқилиб турган эканми... Чиройли! Чироғлар ҳам унинг тепасида. Ғорни ёритиб турган чироғларми, илғорларми — Олтинчининг юзида мана шу завқли ва ҳайратомуз хитоб порлар эди. У омманинг кайфиятини ажойиб тезкорлик билан пайқайди. Тупроқ тагида қолган шиорни ҳам янгиттан ёзиб осииши керак. Стол тортмасидан тиш парашогини олиб, ишга тушди.

— Тупроқ ташидиган йўл бекилиб қолибдику... — деб баробар гап бошлашди Учинчи ва Тўртинчи! Лекин Олтинчи ишни ғоявий жиҳатдан таъминлаш учун жон чекаётган оғир шароитда ортиқча объектив ваҳху қасонга чим кулоқ соларди. Ака-укалар тарбия кўрган одамларга хос одоб билан, жим бўлишди. Аммо саволинг бошингдан қолгур Еттинчининг исёнкорлигини тийиб бўладими! У савол берса бўлгани, кимга савол беряпти — ўзигами, бировгами, жавоб оладими — йўқми, бу билан иши йўқ, ичини бўшатиб олади шекиллида. Яна сўради:

— Ахир, аввал бу қора гўрдан қандай чиқиб қутулишни ўйламаймизми?

— Бунга ўйлайдиганлар бор, акаси, — деди барини белига қистириб, кетмонни қўлига олган Бешинчи. Ҳозир унинг иши кўп — ҳамма жойда шифтдан тушган кесаклар сочилиб ётибди. — Тепада сендан катта одамлар ўтиришибди. Ўйлашади.

— Сизнинг гапингиз ҳам гап, — деди Еттинчи, — биз кичкина одамлармиз.

Энди ҳамма ўз ишига киришган эди ҳамки, столдаги телефон чанг-ғуборни тўзғитиб жиринглаб қолди. Яқинроқда турган Олтинчи трубкани олди.

— Аҳвол қалай? — деган овоз эшитилди.

— Аҳвол ёмон эмас...

Трубкадан келаётган овоз, шубҳасиз, Ҳоким Тўраевичники эди. Ҳамма жим бўлди. Бирок телефон симлари шикаст еган эканми, қанча нафас ютиб кулоқ олишмасин, барибир уёғини яхши эшитишолмади. Лекин Олтинчи тошпириқни яхши уққан эди, оммага етказди.

— Ҳоким Тўраевич, аввало, қора кўзларга менинг саломимни етказинг, дедилар.

— Ана, айтмадимми, ўйлайдиган катталаримиз бор, акаси, — деди Бешинчи киприкларини қўлқопи билан артиб.

— Ҳа, ўйлашапти, — давом этди Олтинчи. — Ғордагиларни кутқаришни ўйладик, дедилар. Аммо биз ташқаридан қазийлик десак бу хавфли экан, тепаликнинг бирор жойи бутунлай босиб қолиши бор. Шунинг учун топшириқ бундай: Ўзларингиз шароитга қараб эҳтиёт билан мустақил ҳаракат қилинглари, дедилар.

Топшириқни олгандан кейин ҳамма эркин, чуқур сўраб олиб, хотиржам бўлди. Худди қора ер қаърининг зим-зиё тутқинлигидан бир мўъжиза билан қутулиб, бирдан ёруғликка чиққандай, яйраб ўтириб қолдилар. Ҳоким Тўраевичнинг овозидан эриброк ўтирган Биринчи Еттинчига қаради:

— Ҳаммамиз учун хурматли Ҳоким Тўраевич доно одам-да, топганини қаранг: «Қора

кўзлар!» Муомала деб буни айтади. Қаранг, ҳеч кимни бошқалардан ажратиб ҳам атамайди, ҳеч кимни хафа ҳам қилмайди. Ҳаммага ёқимли — «қора кўзлар»! Шу кенглиги оммага маъқулда каттамитинг.

— Зўр, зўр. Гапга жуббо кийдирадилар.

— Ҳеч-да. Чунончи, мана сени отинг билан айтиб, алоҳида атаса, сен ҳовлиқиб, бир қарич ўсиб, яна, худо сақласин, очидиб кетиб, ҳамма ёқни саволга тўлдириб ташлармидинг! Шундай эмасми?

— Шундай.

— «Қора кўзлар» деганда эса ҳамма бир қолипдан чиққандай баб-баравар. Ҳеч ким ҳовлиқмайди ҳам, камситилмайди ҳам.

— Ҳа.

Еттинчи «ҳа» дедию, лекин яна саволпарастлиги тутиб, ўрнидан туриб кетди.

— Ҳай, биродарлар, айтганча, бу мустақил ҳаракат ҳаракат қилинглари, дегани қанақа бўлади?

— Ўзларинг билиб йўлини топинглари деганидир-да.

— Ўзимиз қаёқдан биламиз, кўрсатма бўлмади-ку? Еттинчининг «саволчи»лигига ўрганиб, бунга парво қилмай қўйган одамлар бу сафар хушёр тортишди. Чиндан ҳам, ўз билгича иш қилиш мумкин эканми, буниси қанақа бўлади?

— Телефон қилиш керак, айтишсин! — деди Иккинчи.

— Телефон қилиб бўлар эканми. Телефон бир томонлама-ку.

— Қандай «бир томонлама»? — деди Еттинчи.

— У томондан гапириб бўлади, бу томондан — йўқ. Уқдингми?

— Қандай? — деди. Сира тинчимади бу «саволчи». Гўё фақат у ҳамма нарсани билиши керак. Дарров била қилиши керак. Биринчи унга яна тушунтириб қўйишга мажбур бўлди:

— Менга қара, телефон икки томонлама ишласа, тартиб бўладими! Сен телефон қилсанг, мен телефон қилсам, сен билан менга ўхшаганлар нечта? Ҳоқим Тўраевич бўлса...

«Нима қиламиз бўлмаса?» — бу савол ҳамманинг ҳам кўнглида бор эди. Бу «саволпараст» подани булғатди шекиллида. Биринчи марта бундай безовта бўлишлари. Руҳий безовталиқ ёмон экан, ҳаловат қочди. Бу қийноқдан кўра, тепаликни ўша кўрсатилган жойдан қазийверган осонроқ эди. Кавлайверилса бир жойдан чиқиладику ахир.

— Биз янги кўрсатма олдик, демакки, эскиси бекор бўлди. Янги кўрсатма шундан иборатки, мустақил ҳаракат қилиш керак, — деди Олтинчи қоғозига қараб қироат билан. — Бу аввалгисидан мушқулроқ албатта. Аммо шундай бўлиши қонуний. Чунки тошпириқлар тобора оғирлашиб бормаса олға қараб силжиш бўлмайди.

— Бир жойдан ковлаб, тешиб чиқиши керак. Ҳаво кирсин, йўл очилсин.

— Ундай кўрсатма бўлган эмас...

— Қайси томонни ковлаймиз?

— Ҳа мана, ўпирилиб тушган томонни. Йўл ўша ёқда.

— У томонни ковлашга ким кўрсатма беради?

— Бўлмаса бир бошлиқ сайлаймиз. Ўша нима деса — шу.

— Йўғе... — деди Биринчи кўрқиб. — Тепада бошлиғимиз туриб, яна бировни сайлаш уни тан олмасликка ўхшаб кетмайдими?

— Кичкина... Кичкинагина бир бошлиқча сайлаймизда. Бизга бўлаверади.

— Кимни?

— Мана, сизни, масалан, — дейишди ака-укалар. Биринчининг мўйи тикка бўлиб, сапчиб тушди.

— Мени?.. Сени ким тайинлади, деса... Йўқ, тарбия кўрган одаммиз, ўзбошимчалик бўлади. Аввало юқоридан менга ишонч билдирилиши... — у бир томонлама телефонга мунғайиб қараб

кўйди.

— Йўқ, биродарлар, — деди Иккинчи, — сайлови нимаси. Ҳар ким ўзига бошлиқ сайлаб олаверса... Топшириқнинг ҳар бир сўзини диққат билан эшитдинглар: «Эҳтиёт билан» деган жойи бор. Бу донолик билан айтилган. Эҳтиёт бўлинмаса, мустақилликнинг мана шундай хавfli томонлари бор.

— Жуда мушкул нарса эканда... — деди Бешинчи кетмонини суяб ўтираркан. Кейин у бўхчасидан нон, майиз, талқон олиб, қийиқчасини ерга ёзди. Буни кўриб бошқалар ҳам очикқанини сизди чоғи, бири белбоғдан, бири тўрхалтадан у бу олиб ўртага тўкди. Тортишувлардан чарчаганликлари ҳам энди билинди. Шунча тепаликни ўйиб, шунча турпок ташиб мунчалик чарчамаган эдилар. Чиндан ҳам мушкул экан...

У бу тамадди қилгандан кейин, аъзойи баданлари бўшашиб, уйқу тортиб турса ҳам, хотиржам бўлолмас, беҳаловат эдилар.

Озиқ-овқатнинг ҳодини олдимиз. пойгак томонга каламуш югуриб ўтди.

— Хув, падарингга лаънат! — деди иштаҳаси қочиб, кўнгли бетинч бўлиб ўтирган Еттинчи. Энди унинг саволи ҳам қолмаган эди. Тўғрироғи — бир-бирига мингашган чигал-чирмов саволлар уни енгган, дармонини қуритган эди. У ҳам энди лоқайд бўлиб қолди, кўпга келган тўй, бошқаларга нима бўлса, унга ҳам шуда.

— Тўхта, тўхта! — деди Иккинчи шу маҳал ҳовлиқиб. Ака-ука Учтинчи-Тўртинчиларнинг «дастурхон» қилиб ёйган кўк қоғозини тортиб олди. Ундаги пиёла юмалаб, иккн ҳовуч жийда, туршак, яна алланималар сочилиб кетди. Ака-укаларнинг оғзи очилиб қолди. Иккинчи кўлидаги кўк қоғозга тикилган эди. Қоғоз ғижимланиб, йиртилиб кетган, чети ҳўл, бир бурчаги бутунлай йўқ.

— Менга қаранглар! Мана бу... Ахир бу...

Ҳамма унга қараб энгашди. Иккинчи ғира-шира қоғоздаги катта ҳарфларни ҳижжалаб ўқишга ҳаракат қиларди.

— Инс... Инс...

— Инси-жинс!? Вой-дод!

— Ўзингни бос, хурсандчилик-ку қайтага... «Инс... инстр... «Буёғи сал йиртилибди, аттанг», — деди. Иккинчи қоғознинг йиртилган, букланган жойини бармоғи билан текислаб, ўқиди: — «Инстр — укукция» Инструкция!

— А? — деди ака-ука баробарига, Ҳамма олдидаги таомини унутган эди.

— Инструкция?

— Ҳа-да. Мана! Инструкция топилди, биродарлар! — деди Иккинчи атрофида чарақлаган қора кўзларга тикилиб. Ўзи ҳам хазина топгандай, ўлимга маҳкум этилган дўстларининг нажотқоридай бахтиёр эди, очилиб кетди: — Маданий жамиятда яшаймиз, азизлар. Бундай жамиятда инсон ҳеч қандай вазиятда ҳам йўл-йўриқсиз қолмайди!

Инструкция — бамисоли мушқули кушод. Толиққан вужудларга ҳаловат қайтиб келди. Овқат, чарчоқ, руҳий хотиржамлик, бу омад ҳаммани элитди. Кечадан бери ухламаган одамлар ғам-ташвишдан ариб, оёқларини бемалол узатдилар, аъзойи баданлари роҳатдан ҳалимдай бўшашиб уйқуга толдилар. Энди мириқиб ором олса ҳам бўлади, аҳа, яхшилаб ҳордиқ чиқариш керак, эртага аниқ, тайинли ишлар турибди. Қаёқдадир каламуш шитирляпти. Шитирласа шитирлайверсин...

Эртасига нонуштадан кейин ҳамма бел боглаб енг шимариб бўлганида Иккинчи чироғ тагига бориб «Инструкция»ни ўқий бошлади.

Ҳамма тиловат сомедек жим ўтирарди.

— «Инструкция» — деб ўқиди Иккинчи, — «Бирламчи модда. Массани...»

— Массани?

— Ҳа, оммани дегани. «Массани ҳарорат сельция бўйича — 5° дан паст бўлмаган салқин

жойда сақлаш керак».

— Ҳа салқин жойда.

— «Иккиламчи... » буниси йиртилибди. «Тўртламчи модда. Ўйлаб бўлгандан кейин... кўлларни албатта, ювиб ташлаш керак»

— Ювдик, ювдик!

— Тўхтанглар!— деди ака-укалардан бири, Тўртинчи — Тўхтанглар, биродарлар... бу... «ўйлаб» эмас, «ўйнаб», «ўйнаб бўлгандан кейин» яъни, Кичкина ўғлим кўғирчоқ-одам ясайман деб хархаша қилаверганидан, пластелин олиб бериб эдим, бу ўшанинг қоғози... Нон ўраб келган эканман, биродарлар!

Юзларидаги шуъла ўчди. Бекорга хурсанд бўлишган экан. «Алданиб қолгон ёмон», деб бекорга айтмайди ашулачи. Кечаги ташвишли, сўлгин ҳолат яна қайтиб келди. Ҳатто Еттинчи ҳам бирон савол тополмади. Иккинчи «Инструкция»ни жаҳл билан ташлаб юборган экан. Бешинчи уни аста олиб, авайлаб тахлади-да, ички чўнтагига солиб қўйди. Нима бўлса ҳам инструкция ахир. Ҳурмат қилиши керак тарбия кўрган одам...

Жимжитлик эза бошлади. Яланг ерга кечагидай ғуж бўлиб ўтириб қолишган эди. Қаердадир яна каламуш шитирлагани эшитилди. Ҳар замонда столдаги телефонга қараб кўнишади — кўрсатма бўлиб қолар деган илинж, сира ўлмайдиган умид бор-да...

Жимлик кулоқларда зингиллаб, сабр-бардошни эговлайди. Шу ерда димиқиб ўлиб кетасизлар деса ҳам... ишқилиб, бирон бир кўрсатмача бўлса... Тавба-астағфирулло, шундай ўйга келганлар ҳам бўлди-да. Ахир одамни ҳам ўз-ўзига қўйиб берадим!

Бир пайт бир чинқирқдан сукут дарз кетди.

— Ануни қаранглар!

Мизғиб ўтирганларнинг кути ўчди. Чинқирган ака-укаларнинг бири — Учинчи эди. Унинг алоҳида овозини энди эшитишди, овози ўткир экан. Ҳамма у кўрсатган пойгак томонга қаради, ўша ердан кичкинагина бир» нуқта ёруғлик қоронғи ғорни тешиб кирган эди. Ингичка шуъла, бир чимдимгина нур ичкари томондаги кўр деворга ўқдай қадалиб турибди.

— Ёруғлик! Ёруғлик! — деб қичкиришди.

— Каламуш тешибди! Каламуш!

Биринчи шу нафис нур тасмасидай сеҳрлангандай, аста ўша томон юриб, девор ёнида тўхтади. Ўйлаб туриб, этиги билан бир тепган эди, икки замбил тупроқ ўпирилиб, шовуллаб тушди-да, одам бўйи тешик очилиб кетди. Кун кириб келгандай бўлди ғорга.

Жўра-жамоат шовқин сурон билан ўша томон ошиқди. Биринчи ташқарига қаради:

— Оғизларингдан гуллаб қўймаларинг, каламуш йўл кўрсатди деб! Каттамининг ори келиб, бизни нотўғри тушуниб ўтирмасин!...

МУЪЖИЗА

Бокс бўйича жаҳон чемпиони Пўлат Рўзиев навбатдаги учрашувдан ҳаргалгидек қувноқ қайтди. Кузатиб келган икки машина ишқибозлари, қанча хоҳлашмасин, уйга киришмади.

— Тураверсин, биратўла тўйда очамиз! — деди кимдир ҳазил қилиб.

Пўлат улар катта кўчага чиққунларича орқаларига қараб турди, кейин эшик кўнғироғини босди.

Кўнғироқ чалиниши билан дарвоза олдига югуриб келадиган, эгасини таниб жилпанглайдиган кичкина лайча итлари бу гал келмади. Пўлат бир-икки чақирди:

— Барлос! Барлос!

Ит овоз бермади. Пўлат хайрон бўлиб, дарвоза тагига қаради, шунда эшик очиклигини кўрди.

Ичкарига кирганида, итлари ўзининг катта сим катаги ичидан кулоқларини диккайтириб унга қараб турганини кўрди. Айвон зинасидан эса адаси ҳассасига таяниб оҳиста тушиб келарди.

«Итни нега қамаб қўйишди?» — хаёлидан ўтказди Пўлат.

— Ада, тушманг! Эшик очик экан! — кичқирди у ва югуриб бориб адасининг қўлтиғидан олди.

— Қалай, яхши ўтдими учрашув? — сўради айвонга кўтарилар экан адаси.

— Жуда! Одам кўп бўлди. Зал тўлиб кетди. Ректорнинг ўзи олиб борди учрашувни.

— Ҳа, яхши. Ойинг мошкичири қилиб кетган. Тўлиқ турибди қозонда.

— Овқат емайман, — жавоб қилди Пўлат уни кўрпачага ўтқизар экан.

— Ректор қўймай бир пиёла чойга таклиф қилди. Бир пиёла чой зиёфатга айланиб кетди.

Пўлат ичкарига, ўз хонасига кириб, ечинди, ювиниб, уй кийимларини кийди ва адаси ёнига чиқди. Шунда у телевизордан кўз узмай ўтирадиган одам, бу гал қўймаганини пайқади.

— Тузукмисиз, ада? — сўради ташвишланиб.

— Яхшиман, — фотиҳага қўларини ёзди адаси, — Қани, омин! Умринг узоқ, мартабанг баланд бўлсин. Ҳар қандай бало-қазодан худони ўзи асрасин. Облоҳу акбар!

Пўлат қўлларини юзига суртиб, сўради:

— Ойим қанилар?

— Ойинг касалхонага кетди... — адаси яна нимадир демоқчи бўлди-ю, айтишга қийналиб йўталди.

— Нега? — сўрашга мажбур бўлди Пўлат сабри чидамай. У бир нарса юз берганини итнинг қамаб қўйилганидан сезган эди. Келди-кетди кўпайса уни қамаб қўйишарди. Нима бўлдийкин? Сўнгги йилларда уни хавотирга соладиган нарса адасининг юрак касали эди. Лекин... Лекин адаси рўпарасида ўтирибди. «Ким касалхонага тушди?»

— Нега касалхонага кетдилар?

— Ойдин... Ойдинхонинг уйларининг олдида машина уриб кетибди.

— Нима?! — Пўлат ўрнидан туриб кетди.

— Безовта бўлма, — юпатган бўлди адаси.

— Қаттиқ урмабди. Оёғи, бели озгина лат ебди.

— Қачон?

— Пешинда.

Пўлат ичкарига кириб, бир зумда кийиниб чиқди.

— Қайси касалхонада?

— Эски ТошМИда. Ойингни кутмайсанми? — сўради адаси.

— Балки бирон нарса олиб бориш керак бўлар?

— Борай-чи!

Пўлат шошиб уйдан чикди. Машиналари йўқлигига шунда ачинди. Бўлганида уч юз метрча юриб катта кўчага чикмас, кўл кўтариб ҳеч кимга ялинмасди. Машиналари бор эди. «Волга». Олишганига ўн йил бўлса ҳам кам минилган, яхши сақланган эди. Кузда Венадан, чемпионатдан қайтганида катталар ўзлари янги «Волга» таклиф қилишди. Адаси ҳам, ўзи ҳам таклифга ишониб, кўпдан бери ҳикиллаб юрган бензинчи тоғаваччаларига сотиб юборувди. Янги машина ана келади, мана келади билан ярим йил ўтди. Шу вақт ичида нарх-наво Тошкент ҳавосидек ўзгариб кетди. Бир ойча бурун хабар қилишди «янги «Волга»лар келди» деб. Базадан ота-бола хомуш қайтишди. Уйга келганда эса ўзларини тутолмай роса кулишди. Эски «Волга»ларининг пулига мотоцикл ҳам энди олиб бўлмасди. Тоғаваччалари уларнинг қандай аҳволга тушиб қолганларини яхши билса керак, илгарига ойда бир кўриниб кўйишини тарк қилиб, мутлақо келмай кетди.

Узоқдан учиб келаётган қизил «Жигули» рўпарасида чийиллаб тўхтади. Пўлат шошиб ўтирди-да, адресни айтди.

— Ия, мен бошқа томонга кетаётувдим-ку! — деди шофёр, ола-була «Адидас» спорт-костюмини кийиб олган ингичка мўйловли йигит. Аммо Пўлатнинг авзойини кўриб ўзгарди.

— Майли, шошиб турганга ўхшайсиз...

Пўлат ТошМИнинг темир панжарали дарвозаси олдида тушиб, битта минг сўмлик пулни узатди. Шофёр йигит оғзи тўла тилла тишларини ярқиратиб илжайди ва учта бармоғини кўрсатди. Пўлат ичидан тутоқиб кетди, аммо даров ўзини босиб олди, ҳечнарсга демай, яна иккита минг сўмлик қоғозни чиқариб узатди-да, беморлар қабулхонасига югурди.

Ёш врач Ойдин Камоловнинг қачон келтиришганини, қаерда ётганини айтиб, ўзи етаклаб кетди. Афтидан уни таниди шекилли, отини айтиб, бирмунча юпатган бўлди. Аммо Пўлат унинг гапларини эшитмасди. Хаёли, фикри-зикри Ойдинда, тўсатдан бошларига тушган фалокатда эди. Қандай қилиб у машинага дуч келди экан? Маст-пасмикан ҳайдовчи? Ё ҳамма нарсанинг худоси пул ҳисоблайдиган бойваччамикан? Ёки Ойдиннинг ўзи паришонхоллик қилдимикан? Нима бўлса ҳам омон бўлсин, тузалиб кетсин!

Ойдин билан улар «Пахтакор» стадионининг орқасидаги «Эгарчи» маҳалла аталмиш илон изи, тор кўчаларда оёқяланг тупроқ босиб катта бўлишган эди. Пўлатларнинг кўчалари ҳали ҳам турибди. Аммо ундан на одам ўтади, на машина. Эгалари кўчиб кетган, томлари, эшиги, ромлари бузиб олинган уйларнинг деворлари нураб ётибди.

Ойдин адаси, ойиси билан Самарқанд дарвозанинг бошидаги «дом»лардан бирида туради ҳозир. Пўлатнинг адаси эса уйлари бузиладиган хабар чиқиши билан ер олиб иморат кўтаришга тушиб кетган эди. Яхши ҳам шундай қилган экан, мана чол-кампири ўзлари ҳам, ўғиллари Пўлат ҳам уй-жойлик. Беш хона, олди равон уй иккита оилага бемалол етади.

Пўлат Университетга киролмай физкультура институтига жойлашганда, Ойдинни кўздан йўқотди. Аммо йил ўтмай, Ойдин ўзи уни топди. Ўтган йили чемпионатга кетишидан олдин уларни унаштириб қўйишди. Чемпионат, кейин Ойдиннинг битирув имтиҳонлари, диплом иши сабаб бўлиб тўй сурилди. Ўтган ҳафта эса қариндош-уруғ, маҳалла катталари йиғилишиб байрамнинг учинчи куни, тўртинчи сентябрга тўй қилишга узил-кесил келишишди. Қуда томондагилар, Ойдиннинг ўзи ҳам шунга рози бўлди. Унинг кайфи чоғ эди. Ўтган куни учрашганларида аспирантура масаласи ҳал бўлганини, факультетда кичик ўқитувчи қилиб тайинлашганларини хурсанд бўлиб айтиб берган эди. Уларнинг учрашиб туришларини, айниқса унаштириб қўйилганларидан кейин, иккала томон ҳам гап-сўз қилмай қабул қилишди. Хуфя юришдан, очиқ, ота-оналарининг кўз олдида жавобгарлик, мажбурият ҳис қилиб юриш ҳаммаларига маъқул эди. Кўз олдиларида катта бўлган қизни келин қилишаётганидан Пўлатнинг адаси, ойиси ниҳоятда хурсанд эдилар. Ойдин эски маҳалладаги одати бўйича Пўлат

йўқ пайтлари келиб, уйларни йиғиштирар, ҳатто ҳовлини супуриб-сидириб ҳам кетарди. .

Яқиндагина бурни оқиб юрган кўшни боланинг жаҳонга донғи кетиб, унга куёв бўлаётганидан Ойдиннинг онаси Раҳбар опа ҳам, онаси Қундузхонлар ҳам бошлари осмонда эди. Нима бўлди? Қаердан чиқиб қолди бу фалокат?

Жарроҳлик бўлимига ётишганда ёш врач югуриб ичкарига кириб кетди.

Бинонинг олдидаги сердарахт боғчада кўзларини артаётган Қундузхон кўринди. Пўлат тўғри унинг олдида борди.

— Пўлатжон! Бу қандай кўргулик бўлди?! Қундузхон яна қип-қизил кўзларини артиб, у билан кўришди.

— Ахволи қалай?

— Ўзини билмай ётибди. Бўлим бошлиғининг ўзи операция қилди. Ана! Ўзлари келаяптилар!...

Пўлат бино томонга қаради. Ёш врач елкадор, баланд бўйли, худди ўзи каби оқ халат кийган одам билан улар қаршисига келаётган эди. Пўлат юраги гупиллаб уриб, шу томонга юрди.

— Пўлат ака, танишинг, — деди ёш врач. — Профессор Мўминов Илҳом Азизович. Камоловани ўзлари операция қилдилар!

Профессор йирик, оғир қўлини узатди.

— Саломалайкум, Илҳом ака. — Пўлат унинг қўлни маҳкам қисди. — Қалай ахволи? Нима бўлибди ўзи?

— Иккита қовурғаси синган. Умуртқа суяги икки жойдан, бўйнидан, белидан дарз кетган, балки синган ҳамдир, ҳозир бир нарса дейиш қийин. Яна чап оёғи тўпигидан синган. Машина чап томондан келиб урган бўлиши керак, — Профессорнинг овози ҳам гавдаси каби йўғон эди. — Гипсга солиб қўйдик тўрт жойдан. Албатта, буларни енгил жароҳат деб бўлмайди. Аммо оёққа туриб, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетади. Ҳозир наркознинг таъсирида ухлаб ётибди. Истасангиз уйғонганда олдида киришингиз мумкин.

— Раҳмат, — деди оҳиста руҳи тушиб Пўлат. У бунчалик деб ўйламаган эди.

— Эзилманг бунча, ўртоқ чемпион! — қўлини унинг елкасига ташлаб жилмайди профессор. — Отдек бўлиб кетадилар. Тўйга чақиритишни унутманг! Кечирасиз!...

У кетди. Ёш врач ҳам хайрлаша бошлади. Пўлат миннатдорчилик билдирди.

— Ёрдамим керак бўлса, тортинманг, доим тайёрман, — ёш врач шимининг чўптатидан қўлда қора сиёҳда дона-дона қилиб ёзилган исми, фамилияси, адреси ва телефони ёзилган қалин адрес қоғоз чиқариб узатди. Ўзи ёзган бўлса керак. — Ҳар эҳтимолга қарши.

Пўлат маҳкам унинг қўлини қисди.

— Ойимларнинг ҳам мазалари йўқ, — деди ёлғиз қолишганда Қундузхон.

— Нима қилди?

— Боя шу ерда ҳушларидан кетиб қолдилар. Уйга жўнатдик. Ҳудаойим... — Қундузхон шундай деб, бирдан тўхтаб қолди. Бугунги фожеадан сўнг, «ҳудаойим» дейиш ўринли бўлармикан? Юрагининг бир четида шундай таҳлика ўзи сезмаган ҳолда пайдо бўлган эди. Шу ўй билан ўзи гапини тузатди. — Ойингиз... Санобар опам бирга кетдилар.

— Ойдининг уйғонишига ҳали бор. Юринг, телефон қиламиз, — ҳеч нарса сезмай таклиф қилди Пўлат.

Қундузхон ТошМИ дарвозаси томон юришар экан, йўл-йўлакай Ойдин билан нима бўлганини гапириб берди. Трамвайдан тушиб, кўчани кесиб ўтаётган экан. Машиналарга йўл берк бўлса ҳам трамвайнинг олдида бир енгил машина визиллаб чиқиб қолибди. Ойдин қочиб улгуролмабди. Машина зарб билан уриб, тўхтатмай кетиб қолибди. Мошранг «Жигули» экан. Ойдин йиқилибди-ю, қўнгли кетиб қолибди. Ҳеч ким уни танимабди. Таниганда, уйи шу бекатнинг рўпарасидалигини биларди. Хабар берарди. «Тез ёрдам» келгунича тахминан ярим соат ўзини билмай, оғзидан қон кетиб ётибди. «Тез ёрдам» келиб, ТошМИга олиб боргандагина

унинг кимлигини билишибди. Телефон қилишлари билан ҳаммалари касалхонага югуришибди. Яхши ҳам Қундузхоннинг эри уйда экан. Машинасида олиб борибди. Келишганда операция энди бошланган экан.

— Урган ким экан?

— Ҳеч ким билмайди. Биронта янги чиққан бойваччалардан бўлса керак-да, — деди энсаси қотиб Қундузхон. — Бўлмаса рухсат йўқ кўчага кирадимми?! Одам уради-ю, тўхтамайдими?! Олдин шофёр бўлганда тўхтарди, тушиб ёрдам берарди. Топгани тешиб чиқсин, ер юткурнинг умри қамокда ўтсин!

Пўлат индамади. Дилида унга қўшилди. Одамгарчиликни йўқотган, ўзи ярадор қилган одамга ёрдам қўлини чўзмаган бир махлукқа бу қарғишлар оз эди. Лекин қанча қарғашмасин, сўкишмасин, фойдаси йўқ. Фалокат юз бериб бўлди.

Дарвозанинг ёнида иккита телефон-автоматлардан ҳайтовур биттаси ишлайдиган чиқиб қолди. Қундузхон узоқ гаплашмади. Онаси тузукмиш. Лекин жаҳлидан ўзини тиёлмай ўтирганмиш. Санобар опа ўша ерда эканлар. «Тангангиз борми?» — сўради Қундузхон Пўлатдан. У қўлини силтади. Қундузхон эри билан гаплашди чоғи, дарров келишини буюрди.

— Овқат қилиб келай, — деди трубкани илиб Пўлатга. — Ойдин ейолмаса ҳам врачлар, ҳамширалари ер. Яхшироқ қарашади.

Орадан беш соатча ўтганда навбатчи врач уларни Ойдиннинг олдига таклиф қилди. Ойдин махсус кароватда ётарди. Бошидан белигача у қолипга солинган, чап оёғи тахтакач устига осиб қўйилган эди.

— Ойдинхон! — деди секин навбатчи врач. Ойдиннинг битта қора чизикдек бўлиб турган узун киприклари ёйилиб, кўзлари оҳиста очилди. Бир-бирига ёпишиб турган қонсиз лаблари қалтираб кетди. Афтидан у бир нарса деди, аммо овози чиқмади, лаблари очилмади.

Қундузхон ўзини тутолмай хўнграб юборди-да, эшикка отилди.

Пўлат кароватга яқинлашди.

— Хафа бўлманг, Ойдин. Шу кўргулик бор экан. Профессор операция яхши ўтди, яқин орада отдек бўлиб кетадилар, деди. Эшитяпсизми, Ойдин?

Ойдин секин кўзларини юмди ва бошқа очолмади. Оппоқ пешонасида тер томчилари кўринди.

— Чарчадилар, — деди навбатчи врач Пўлатжоннинг тирсагидан олиб. — Дам олсинлар энди.

— Мен шу ердан, доим ёнингизда бўламан, — деди Пўлат ва ўз-ўзидан кўзларига ёш қуйилиб кетди.

— Қанча ётадилар қолипда? — сўради эшикка чиқишганда навбатчи врачдан.

— Камида икки ой. Профессор нима дедилар, билмайман. Ахволари оғир. Аммо омон бўлишларига шубҳа йўқ.

— Раҳмат, — Пўлат кўзларини артди.

— Ҳавотир олманг! Нима лозим булса, қиламиз. Навбатчи врач хайрлашиб, палатага кириб кетди. Ўша куни Пўлат ярим кечада уйга қайтди. Эртасига ҳам, индинига ҳам. Умуман, шу кундан бошлаб унинг ҳаёти, фикри-зикри Ойдин ётган касалхонага боғланиб қолди. Бир кун келмаса, бир кун шипга тикилиб ётган Ойдинни кўрмаса, кўнгли жойига тушмайдиган бўлиб кетди. Навбатчи врач ваъда қилганидек, профессор ҳам, бошқа шифокорлар ҳам, ҳамма-ҳамма нима лозим бўлса ақллари, тажрибалари етганича шуни қилишди. Икки ой ўтиб, Ойдин бошини қимирлатадиган, ҳатто оз бўлса ҳам кўтарадиган бўлди. Аммо жойидан қимирлай олмади. Профессор овутди:

— Бирданмас-да, қизим! Секин-секин! Оз-оз!

Пўлатга ҳам шу гапни айтди.

Нима бўлмасин Пўлат анча хурсанд эди, энг муҳими шифокорларнинг гапларига қаттиқ

ишонарди. Профессор, палата врачлари икки ойда анча тузук бўлиб кетади дейишди. Айтганлари ҳарҳолда бўлди, бўйиндаги қолип олинди. Бошини кўтаради, қўллари ишлайди. Оёқлари ҳам, бели ҳам, тузалиб кетади. Яна бир ой. Боринг, икки ой ўтсин!

Пўлат шундай деб, ўзига ҳам, уйдагиларга, Ойдинга ҳам далда берди. Ойдин баъзи-баъзида кўзлари чарақлаб, лабларида табассум билан кутиб оладаган бўлиб қолди. Бу албатта, яхшиликка эди. Демак, туриб кетишига ишонади.

Пўлат вақтинча спорт кўмитасининг боксчилар секциясидаги ишини ташлади. Идорачилик, ҳар куни иш борми, йўқми, ориб ўтириш керак кечгача. Уёқ-буёққа борадиган бўлса, секция бошлиғига айтиб кетиши керак. Яккаю-ягона жаҳон чемпиони бўлса ҳам кўмита раисидан тортиб оддий аппарат ходимигача унга ҳурмат билан қарашса ҳам, ўрнатилган интизомни бузгиси келмади, аммо бу интизомга, айниқса, Ойдин касалхонага тушиб қолганидан кейин кўниқолмади. Шунинг учун ариза ёзиб, бўшади. Институтда эса ҳарҳолда эркин эди. Кейин устозлари, бирга ўқиган ўртоқлари шу ерда эди. Улар ҳеч нарсада уни чегаралашмасди. Шундай донгдор одамнинг институтда ишлаши институт обрўси эди. Буни улар очик-ойдин айтишди. У нимани лозим топса, шуни қилиши мумкин эди. Фақат баъзи-баъзида маслаҳатларини аямаса, ойда бир-икки талабалар, ўқитувчилар билан учрашиб турса бўлди эди. Пўлат улардан жуда миннатдор бўлди. Ҳар куни эрталаб касалхонага келар, бир соат-ярим соат шу ерда бўлиб, нима кераклигини билиб оларди. Чунки Ойдиннинг онасига кунда икки маҳал қатнаш оғирлик қиларди, Қундузхон билан эри ишлик одамлар, фақат кечқурун ва дам олиш кунларигина келишлари мумкин эди.

Ойдин баъзи кунлари, кўпроқ профессор кириб уни кўриб кетган кунлари, очилиб, Пўлатнинг шу ердалигидан хурсанд бўлиб узоқ гаплашар, уни ҳатто кетгизгиси келмасди. Шундай кунларнинг бирида у Пўлатнинг синган, кейин битиб кетган қийшиқ панжаларини силаб, деди:

— Пўлат ака... — у унашилгунларича уни Пўлат дерди, улар тенг эдилар. Кимдир маслаҳат берди шекилли, ё ўзи лозим топдимми, ака дейдиган ва сизлайдиган бўлди. Пўлат ҳам уни сизлашга ўтди.

— Пўлат ака... Кўп келаяпсиз. Раҳмат. Мен буни ҳеч унутмайман. Фақат илтимос, мени деб ишингиздан қолманг.

— Колаётганим йўқ, ҳаммаси жойида! — уни тинчитган бўлди Пўлат.

Аммо Ойдин қулоқ солмади.

— Гапимни эшитинг, Пўлат ака. Сезаяпман, тез оёққа туриб кетаман. Лекин илтимос, ишингиздан қолманг, Кўмитадан кетибсиз. Майли, бу ихтиёрингиз. Қоҳирага боришингиз керак эди. Ҳамма мусулмон мамлакатлари қатнашар экан. Сизга махсус таклиф келган экан. Нега бормадингиз? Наҳотки аҳволим шунчалик чатоқ бўлса?

— Ундай деманг, — Пўлат унинг пешонасига қўлини қўйиб, жилмайди.

— Аҳволингиз яхши. Кундан-кунга яхши бўлиб кетаяпсиз. Қоҳирага... ўзимнинг боргим келмади. Мусобақага қатнашмаганимдан кейин боришим шарт эмас.

— Кўриб келардингиз... Мисрда бўлмагансиз-ку? Ё бўлганмисиз?

— Бўлмаганман. Бирга борамиз. Худо хоҳласа бориб пирамидаларни тамошо қиламиз. Порт-Саид, Александрияларга борамиз. Сфинкс борку... ўшанинг остида спектакллар кўрамиз...

— Раҳмат. Айтганингиз келсин, — Ойдин Пўлатнинг пешонаси устидаги қўлига қўлини қўйди. — Лекин бари-бир боришингиз керак эди. Агар мени яхши кўрсангиз, иккинчи бундай қилмайсиз. Хўпми?

— Хўп, — яна жилмайди Пўлат ва қайлиғининг қалин қора қошларига, йирик кўзлари, узун, қайрилма киприкларига меҳр билан тикилди.

— Тузалиб кетаман-а? — Унинг узоқ тикилиб қолганини ўзича тушуниб сўради Ойдин.

— Албатта! Оз қолди. Сабр қилинг.

Ойдин ўзини тутолмай йиғлаб юборди, муздек ориқ кўллари билан Пўлатнинг бўйнидан кучоқлаб, пешонасидан ўпди.

— Тузалиб кетаман. Сиз айтгандек бўлсин, бирга борамиз Қоҳирага. Бутун Мисрни айланиб чиқамиз. Кейин Ҳиндистонга борамиз. Аграни кўрамиз. Кундузи шаҳарни айланамиз. Кечкурун, Тож-Маҳални томоша қиламиз. Тож-Маҳал жуда бошқача кўринармиш!... Худди денгизда сузиб кетаётган кемага ўхшармиш.

— Бўпти! Бўпти, Ойдин. Бўпти, жоним! Йиғламанг фақат!

Пўлат унинг қалин сочларини, қошларини силади.

— Йиғламайман, — ваъда берди Ойдин. — Энди сира, сира йиғламайман!..

Пўлат хурсанд бўлиб уйига қайтди. Қаердан келаётганини адаси билса ҳам, овқат маҳали сўради:

— Касалхонага бордингми?

— Ҳа.

— Қалай?

— Яхши. Жуда яхши. Яқин-орада туриб кетади.

— Иншолло, айтганинг келсин!...

Шундай дер экан, адаси ер остидан чой қуяётган хотинига қаради. Санобар опа ҳеч нарса демади.

Ўша йили куз эрта келди. Октябрнинг ўрталарида бирдан қора совуқ тушиб, қор учқунлади. Совуқнинг тафти бир ҳафтадан зиёд тарқамади. Очiq жойлардаги узум, анор, хурмо қорайиб тўкилди.

Пўлат ўртоқларидан бирининг машинасида Олой бозорига бориб яхши мевалардаи оз-озгина олди, устига иккита иссиқ патир қўйиб турганда, кимдир тирсагидан ушлади.

— Ҳа, ҳа?! Нима ҳаракат?

Пўлат бошини кўтарди. Олдида кенг жигарранг чарм камзул, худди шундай рангда қундуз телпак кийган сазлатли бир йигит унга оғзи тўла тилла тишларини кўрсатиб кулиб турарди.

Пулат таниди. Уч йил бурун республика чемпионатида очколар бўйича иккинчи ўринни олган боксчи, тошкентли Исмат Ҳайдаров деган йигит эди у. Кейин, Олма-отада чорак финалда қолиб кетди. Шундан бери уни кўрмаган эди.

— Саломалайкум!

— Кўришганимиздан хурсандман, — деди Исмат.

— Чемпионлик билан табриклайман. Бунақаси бўлганмас! Қойилман! Бошингга ташвиш тушди, деб эшитдим. Тинчликми?

Исмат қўймай Пўлатнинг қўлидаги пакетни кўтариб олди.

— Тинчлик. Ҳозир анча тузук. Олдига кетаяпман ҳозир.

— Омон бўл! — мақтади уни Исмат ва ёнига ўгирилиб кимгадир имо қилиб қўйди.

Улар машинагача бирга келишди.

— Сеникими?— сўради Исмат эски «Жигули»ни кўриб.

— Йўқ. Менда ҳозир машина йўқ. Эгаси рулда ўтирибди. Ўртоғим. Таниш, физкультура институти ўқитувчиси.

Пўлат шундай деб, машинадан чиқаётган ўртоғини кўрсатди.

Исмат у билан истар-истамас кўришди. Иккита нотаниш йигит иккита тарвуз билан иккита қовун кўтариб келиб, машина юқдонига солишди.

— Нима қиляпсизлар? — Ҳайрон бўлиб сўради Пўлат.

— Хотиржам бўл, уни тинчитди Исмат.

— Кўп ўрнида кўр. Сени кўрганимдан хурсандман. Уйинг эски жойдами? Кўкчада? Бораман. Бир ўтиришамиз.

— Кел, кел, — таклиф қилди Пўлат. — Мен ҳам хурсандман. Хизмат қаерда?

— Борганда айтиб бераман. Ишим яхши. Хўп, соғ бўл.

Исмат Пўлатнинг елкаларидан кучоқлаб хайрлашди. Ўртоғига кўлининг учини узатиб, бошини билинар-билинемас эгиб қўйди.

— Бойвачча бўлиб кетибди-ку! — деди Пўлатга ўртоғи йўлга тушишганда.

— Шунақага ўхшайди, — қўшилди унинг гапига Пўлат. — Бўлсин! Ўзига тўқ одам қанча кўп бўлса, шунча яхши.

— Албатта, албатта... Фақат уйдан нефт ё тилла чиққан одамга ўхшайди. Осмонда, майли, қандини урсин!...

Пўлат кулиб қўйди. Мусобақаларга қатнашмай қўйгандан бери, бунинг устига спорт кўмитасидан кетганидан кейин унинг даромади сезиларли даражада камайган эди. Чемпионликка олган мукофоти тугаб бўлган, ақлли одамларнинг маслаҳати ва тўй муносабати билан ярмини ўз вақтида керакли уй-жиҳозлари, кийим-кечагу, дон-дунга сарф қилинган, қолгани ўз қадрини йўқотиб, адасининг омонат китобчасида ётарди. Ота-онаси, хушёр одамлар, унинг қисилиб қолганини сезишиб, уй ҳаражатларини қирқибди, худди студентлик йилларидек унга чўнтак пули чиқаришди. «Чўнтак пули»га зарурат борлигини у Қундузхон пай-суякни қотирадиган бир ноёб дори қидириб қолганида жуда аниқ ҳис қилди. Профессор Ойдинга шу доридан укол қилишни маслаҳат берибди. Пўлатнинг бир таниши дорини олис бир қишлоқдан топиб келди ва уялинқираб қўлдан олганини, йигирма минг берганини айтди. Пўлат юз минг деса ҳам оларди. Индамай берди. «Қаерда ишлаётган экан?» — қизиқиб хаёлидан ўтказди бойвачча танишини Пўлат.

— Қовун-тарвузни нима қиласан? — сўради ўртоғи ТошМЙга етиб боришганида.

— Олиб кетавер, — таклиф қилди Пўлат. — Кафедрадагиларга сўйиб берарсан.

Ўша куни Ойдинни кўра олмади. Палатага ичкаридан ҳамшира қиз чиқиб қолди. Пўлатни кўриб у бошини сарак-сарак қилди.

— Ҳаво айниганигами, кечаси билан мижжа қоқмай чиқдилар. Бел, оёқлари оғриди. Домла буни яхшиликка деяптилар. Ишқилиб шундай бўлсин. Аммо, Ойдинхон чарчадилар. Ҳозир ухлатиб чиқаяпман.

Пўлат касалхона тунга бекилгунча кутди. Ойдин уйғонмади. Навбатчи врачнинг гапига қараганда, у анча тинчиган, оғриқлари ҳам босилганадек эди.

Уйга қайтаётганда дарвоза ёнида бойвачча таниши солиб қўйган қовун-тарвузларни кўрди. Ўртоғи уйга ташлаб кетибди. Бойваччанинг ўзи эса айвонда адаси билан гаплашиб ўтирарди. Кўчада, деразалари остида бир енгил машина қорайиб турганига кўзи тушган эди. Демак, ў, бирдан унинг йўлида пайдо бўлиб қолган бойвачча келган экан-да. Яхшиликкамикан келгани, ё? Пўлат нохуш хаёлни дарҳол ҳайдаб, айвонга кўтарилди.

— Саломалайкум!.. Ие, ие!..

Қора костюм-шим кийиб, оппоқ кўйлаги ёқасиви қора галстук билан кейинган Исмат Ҳайдаров ўрнидан туриб унинг қаршисига юрди.

— Кечирасан, дўстим! Кундузи кўришмаганимиздан кейин шу пайтгача келмаганимиздан афсусланиб келавердим!

— Яхши қилибсан! Кани ўтир!..

Улар ўтиришди. Фотиҳадан сўнг, Пўлат беихтиёр дастурхонга этибор берди. Бозорнинг олди мевалари қатта сопол лаганга аралаш қилиб солиб қўйилган эди. Иккита тақсимчада хаамири ёғлиқ учбурчак сомса турарди. Хонтахтанинг бир четида сочиқ билан уч-тўртта баркашдек-баркашдек патир ёпиб қўйилган эди, У Исмат Ҳайдаров олиб келганини тушунди.

— Ойим қанилар? — сўради негадир кўнгли ғаш бўлиб.

— Холам ўчоқбошидалар! — деди Исмат Ҳайдаров.

— Ўртоғининг ошнинг харажатини кўтариб келибди, — жилмайди дадаси.

— Нима кераги бор эди?! — аччиғланиб сўради Пўлат.

— Қизикмисан? Ҳар куни кўришиб юрибмизми? Бугундан бошлаб энди ман сани ёлғизлатиб қўймайман. Ҳали бир жойга олиб бораман. Майлими, амаки? Яхши одамлар йиғилади. Бир ёзилиб келсин! Чойдан ич!

Исмат Ҳайдаров олдида турган чойнакдан ўзи чой қуйиб унга узатди.

Пўлат чойни олиб, хўплар экан, кўнглининг бир четидаги ғашлик қаттиқроқ тугун бўлиб, кайфиятини буза бошлади. Нега келди экан? Унда нима иши бўлиши мумкин?

— Ойдин қалай? — сўради адаси.

— Ёмонмас. Профессор оғриқ сезаётгани яхшиликка дебди, — хаёли бўлиниб жавоб қилди Пўлат.

— Илойим яхши бўлсин.

— Ҳа... Анча жабр бўпти сизларга, — гапга қўшилди Исмат Ҳайдаров. — Келиб-келиб машина уни урадимми-а?

Пўлат бирпас бошини эгиб ўтирди, кейин унга қараб, эътироз билдирмайдиган қилиб гапирди:

— Республика бош хирург қараяпти. Аҳволи яхши. Яқинда юриб кетади.

— Унда яхши. Жуда яхши.

Исмат Ҳайдаров ўзини унинг гапидаги зардани сезмаганга солди.

Санобар опа ҳаргалгидек гуручи якка-якка бўлиб ялтираб турган палов қилиб олиб келди.

Пўлат емади, чимчилаб ўтирди.

Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, Исмат Ҳайдаров ўрнидан турди.

— Қани кетдик!

Ота-онаси аралашмаганда, Пўлат бормас эди.

— Бор, ёзилиб келасан, болам, — деди Санобар опа.

— Шундай ўртоғинг бор экан, гапини ерда қолдирма, — қўшимча қилди адаси.

Деразалари остида турган енгил машина ҳали бўёқ ҳиди тарқамаган янги «Жигули» эди.

Исмат Ҳайдаров эпчиллик билан рулга ўтириб, ўнг томондаги эшикни очди.

— Ўтир, дўстим!

Ярим соат чамаси шаҳар айланиб, Олой бозорининг орқасидаги сердарахт, камқатнов кўчалардан бирига кириб боришди. Карнизидан иккита фонар ёниб турган узун иморат олдида Исмат Ҳайдаров машинасини тўхтатиб, ўртоғига қаради.

— Келдик.

Пўлат машинадан тушиб, атрофига қаради. Кўчанинг икки бети турли маркадаги чет эл машиналарига тўлиб кетган эди.

Исмат Ҳайдаров машинасини ёпмади, югуриб келган бир йигит унинг ўрнига ўтирди-да қаёққадир ҳайдаб кетди.

— «Бойчечак» деган клуб буйи баланд, уймакор ёғоч дарвозанинг кўнғироғини босар экан, тушунтирди Исмат Ҳайдаров. — Кўрасан, манимча сангаям маъқул булади. Кейин бу ерда топганингни ҳеч қаёқдан тополмайсан.

Дарвоза эшиги қия очилди. Кимдир мўралади.

— Манман, — овоз берди Исмат Ҳайдаров.

Эшик кенг очилганда Пўлатнинг димоғига турли овқатлар ҳиди урилди.

— Биз орқадан кирдик. Хўжайинга айтиб қўяй.

Пўлат ҳовлида ёлғиз ўзи қолди. Кенг, чорси ҳовли, жуда катта, олди пешайвонли уйга разм солар экан, бирвақтлар хусусий уй бўлганлигини тушунди. Балки, ҳозир ҳам шундайдир, ким билади? Аммо клуб одатда бир одамга қарашли бўлмайди, кўпчиликники, ё бўлмаса давлатники бўлади. «Бойчечак»... Қизик, бу клуб кимга қарар экан? Кейин нега «Бойчечак»?.. Бундай кўп болалар ташкилотларга бериларди, кўпроқ. Бу ҳам болалар клубимикан?

— Зерикмадингми? — олдида Исмат Ҳайдаров пайдо бўлди ва жавоб кутмасдан бино ичига

бошлади.

Ярим соат ўтар-ўтмас Пўлат ундан бу дид билан қурилган уйда совет йиллари нима бўлганини, ҳозир нима жойлашганини билиб олди.

Ўттизинчи йилларда уй эгаси йирик тошкентлик савдогар қамалиб, мол-мулки мусодара қилинади. Бола-чақа харёққа тарқаб кетади. Уйга ижроқўм киради. Урушдан кейин ижроқўм янги бинога кўчиб уйни почтага беради. Почта эплотмай, икки йил бурун сотади. Сотиб олганлар «Саломатлик — туман бойлик» жамиятининг фирмасини ташкил этишади. Болаларга турли спорт, физкультура тўғараклари очишади. Ўтган йил филиал мустақил «Бойчечак» клубига айланади. Клуб кундузи болаларга хизмат қилар экан. Қоронғи тушиши билан миллий таомлар, айниқса, уйғурча-хитойча овқатлар ресторани сифатида ишлар экан. Машҳур хонанда, созандалар келиб концерт беришар экан. Клуб хўжайинлари подвални ремонт қилиб, яхши залга айлантиришибди. Залда французча, миллий кураш, шахмат-шашка, бокс мусобақалари ўтказилар экан. Исмат Ҳайдаровнинг бугун шошиб Пўлатни олиб келгани иккита машҳур боксчи нокаутга ўйнар экан.

— Биттасини танийсан, ўзимизнинг йигитлардан, — деди у. Иккинчиси меҳмон. Ютган юз минг, ютқизган етмиш минг олади. Шунчадан тренерлари ҳам олишади. Қойилми? Фақат бир кунига! Эртага тушса, яна шунча олади...

Пўлат хайрон бўлиб шунча пулни клуб қаердан олади деб сўрамоқчи эди, Исмат Ҳайдаровнинг ўзи айтиб берди:

— Кириш ҳар бир одамга йигирма минг. Овқат, ичимлик ҳисобмас. Улар алоҳида. Ҳар куни камида юз эллик, икки юз одам йиғилади. Ҳисоблайвер шундан!...

— Сен иима қиласан?

— Ўйинчиларни, машшоқларнинг чиқишини ман ташкил қиламан. Одамларим бор. Заказ берсам бўлди, олиб келаверишади. Ҳали ҳеч ким йўқ дегани йўқ. Халқ артистлари ҳам ғик этмай келишади. Э, дўстим, шунча пул кўчада ётибдими? Кейин текин овқат. Бир сих кабоб бозорда палон пул. Бўтга тўйгунингча ейсан текинга.

Исмат Ҳайдаров буларнинг ҳаммасини оғзи тўлиб гапириб берди.

— Хўжайин келганингдан хурсанд. Шўтга ишласин девотти. Клубгаям яхши-да. Жаҳон чемпиони ишлавошти деган гап клубни кўтариб юборади. Обрўсиниям, баҳосиниям...

Пўлат клубдан кечаси иккиларда қайтди. Исмат Ҳайдаровнинг ўзи олиб келиб қўйди, хайрлашаётди қалин конверт узатди.

— Икки юз минг. Мукофот бу. Эртадан маошга ўтасан.

— Хўп деганим йўқ-ку, ҳали?— сўради Пўлат.

— Жиннилик қилма. Бунақа ишни топишинг қийин. Пўлат индамади. Аммо конвертни олди. Ойдиннинг касалхонадалиги масалани ҳал қилган эди. Бундан ташқари клубда қиладиган иши — кундузги машғулотларга икки соатдан вақт ажратиб келиб кетса бўлди экан. Кечқурун йигитларнинг чиқишларини кўриш, кузатиш шарт эмас экан. Падвалдаги зал бирпасда арқон тутилиб рингга айлантирилганда Исмат Ҳайдаров шундай деди. Ниҳоят, боксчилар чиқишди. Баравар, ёнма-ён юриб келишди. Биттасини Исмат Ҳайдаров айтганидек, таниди. Институтнинг учинчи курсидан кетиб қолган наманганлик жиккак, қорачадан келган йигит эди. Исмни эслолмади. У республика, кейин Ўрта Осиё чемпионатларида қатнашган, ҳатто мукофотли ўринларни ҳам эгаллаган эди. Тренери, кейин институт ректори билан уришиб қолиб, институтни ҳам ташлаган, мусобақаларга ҳам қатнашмай кетиб қолган эди. Пўлат уришиб қолиш сабабини ҳам эслади. Унга Мексикага юборишни ваъда қилиб, охири команда жўнаётганда ўрнига ректорнинг жиянини рўйхатта қўйишган эди. Ўшандан бери бу истеъдодли йигитни Пўлат кўрмаган эди.

— Нима иш қилади у? Оти нима эди? — суради Исмат Ҳайдаровдан.

— Икром. Икром Алиев. Клуб очилганидан бери бизда. Клуб чемпиони деса бўлади. Ҳали

енгилгани йўқ. Фақат мендан чўчийди.

Исмат Ҳайдаров тилла тишларини очиб кулди.

— Иккинчи йигит ким?

— Боқудан. Ўзларида республика ғолиби. Тез қайтиши керак экан. Эртагаям чиқади шунинг учун. Қоплонни ўзи!..

Ўртага судья чиқиб боксчиларни таништирди. Мукофотлари, чемпионатлардаги ўйинларини айтиб берди.

Еб, ичиб ўтириб бокс томоша қилишни Пўлат биринчи марта кўриши эди. Шунинг учун судьянинг баъзи гапларини яхши эшитмади. Юқорида ресторанда ўтирганларнинг деярли ҳаммаси подвалга тушишгач, залнинг гир атрофига бир қатор қилиб қўйилган столлар орқасидаги креслолардан жой олишган эди. Пўлат аёллар ҳам борлигини кўрди. Яна шишаларнинг очилиши, рюмкаларнинг жаранглаши кулоққа чалиниб, унинг диққатини бўлди. Аммо кўп ўтмай кўникди. Жанг шиддат билан бошланди. Меҳмон чиндан ҳам коплондек сакраб, рақибини бутун ринг бўйлаб айлантириб чиқди. Икром кучини аяб, оҳиста-оҳиста ҳужумни қайтариб, ўзини эҳтиёт қилиб олишди. Томошабинларнинг гиж-гижлагашига эътибор бермади. Учннчи раунд бошланганда, меҳмонни тер боса бошлади.

— Чегара қанча? — сўради Пўлат. Шўрмағиз чайнаб ўтирган Исмат Ҳайдаров кулиб қўйди:

— Чегара йўқ. Марра тўлиқ нокаут, бўлмаса одамларга қизиғи йўқ. Келишмайди.

Еттинчи раундда ҳамон чекиниб-чекиниб олишаётган Икром йўлбарсдек ўкириб юборди. Меҳмон икки букилиб йиқилди. Рақбари тўққизтача санаб, Икромнинг кўлини кўтарди.

Жанг Пўлатга ёқмади. Аввало иккала боксчи ҳеч қандай қонун-қоидага риоя қилмади. Бу оддий, кўпол муштлашиш эди. Кейин Икром тутган йўлни, у кўрқоқлар йўли ҳисобларди. Бундай боксчилар кўпроқ очко билан ютадилар. Меҳмон ҳақиқий боксчи эди. Аммо Пўлатнинг назарида у шовши, эҳтиётсизлик қилди. Бўлмаса ғалаба қилиши мумкин эди.

Калта, тор қўйлак кийган қиз катта мис баркаш кўтариб, ўтирганларни айланиб чиқди. Бирпасда баркаш пулга тўлди.

— Бу боксёрларнинг ўзига. Иккалови бўлиб олади, — тушунтирди Исмат Ҳайдаров.

Пўлат кетмоқчи бўлиб ўрнидан турган эди, ўртоғи қўймади.

— Концертни кўр. Кейин ўзим олиб бориб қўяман. Пўлат ноилож ўтирди.

Ринг олиниб, ўртага уч-тўртта стул қўйилди. Телевизор, радиода кўп чиқиб турадиган хонанда созандалар билан пайдо бўлди. Иккита ашула қилиб кириб кетди. Созандалар қолишди. Гижжакчи «Тановар»ни бошлади. Зал жимжит бўлиб қолди. Ўртага паранжига ўралган раққоса чиқди. У паранжи ичида бир-икки дақиқа ўйин қилиб чўккалади ва музика оҳангида оҳиста тебраниб, паранжини ечди. Аввал узун, қора сочлари кўзга ташланди, кейин оппоқ, юпка қўйлаги кўринди. Уни қўйлак дейиш қийин эди, нозик ипак, иплардан тўқилган парда, тўғрироғи танпарда деса бўларди.

Раққоса ариқ лабида ноз билан ювинган қизни тасвирлаб, ўрнидан турди.

— Вой-дод! Ўзим айланай Иқбол! — кичқириб юборди кимдир.

Раққоса ўйнаб туриб созандалар ёнига борди-да, қийикча олди, ўйнаб туриб белини боғлади. Юпка қўйлаги баданига ёпишиб йўқ бўлиб кетди. Кимдир ўзинн тутолмасдан ўртага тушди. Бир-икки ўйин қилиб соат чўнтагидан минг сўмлик битта қоғоз пулни олди-да, раққосага кўрсатди. Раққоса тебраниб қўлини узатган эди, бермади, оғзига тутқазиб орқасига тисаридди. Раққоса аразлаган бўлиб бурилиб кетди. Бир айланиб йигитнинг олдига келди. Йигит сигарет тутатиб, қўлидаги пулни силкитиб турарди.

«Наҳотки тишласа?» — хаёлидан ўтказди Пўлат. Унинг раққосага негадир раҳми келиб кетди.

Раққоса йигит атрофида яна бир айланди-да, тиззаларини эгиб, бир қўли билан унинг пул ушлаган қўлини ушлади ва оҳиста бошини сарак-сарак қилиб лаблари билан пулни тишлади.

Шунда йигит унинг бошини эгиб ўпди. Залда қарсақ кўтарилди. Йигит кетиши билан ўртага семиз бир одам тушди.

Унинг қорни ўзига иккита келарди. У раққосага қараб, жилмайди-да, семиз, калта қўлларини кўтариб ўйнай бошлади. Бесўнақай жуссасига қарамай, у жуда эпчил, музыка оҳангига мос ҳаракат қиларди. Бирдан унинг қўлларида иккита беш минг сўмлик пул пайдо бўлди. У қоғозларни шилдиратиб, раққосанинг боши устида айлангирди, кейин қўлларини туширди. Афтидан у чарчаган эди. Раққоса унинг олдида тиззаларига чўкди ва онасини эммоқчи бўлган бузқдек қорни тагига кириб кетди. Ўрнидан турганида иккала қоғоз пул оғзида хилпираб турарди. Яна қарсақлар чалинди. Гижимланган беш юз сўм, минг сўмлик пуллар раққосанинг бошига, оёқлари остига отила бошлади.

— Дод! — завқ билан қичқирди семиз одам ва лапанглаб ўртадан чиқабошлади.

Пўлат боя ҳам қичқирган у эканлигини билди. Ўйин тугади. Раққоса эгилиб таъзим қилди-да, оёқлари остида ётган гижим пулларни йиғиштира бошлади.

Пўлат уялиб кетди. Лекин нима қилаоларди? Яшаш керак. Аммо яшаш осон эмас. Раққосанинг бошқа чораси йўқ. Ажаб эмас, йиллар ўтиб у бу кунларини унутиб юборар. Созандалардан биттаси у қаддини ростлаганда, устига паранжисини ташлади. Ўртада яна хонанда пайдо бўлди.

— Кетдик, — ўрнидан турди Пўлат.

Бу гал Исмат Ҳайдаров қаршилик билдирмади.

Йўлда ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, ким билади балки ўзини яқин олганиданми, ё ачинганиданми, Исмат Ҳайдаров бир қариндоши ҳақида гапирди. Иккита ўғли бор экан. Каттаси энди ўнга кирибди. Шу одамнинг хотини ётиб қолибди. Йил ўтгандан кейин қариндошуруғлари уни янгитдан уйлантириб қўйишибди. Эркак одам меҳмон-измони, кийим-кечаги бор, яна иссиқ-совуғи. Кўрпа-ёстиқ қилиб олган хотин хотинлик қила олармиди.

Сўрашганда, уни қара, уям йўқ демабди. Ўзлари биладилар, нима десалар, шу, дебди. Хўп феъли кенг, одамгўй аёлларимиз бор-а?

Пўлат унинг нима учун бу гапни қилганини тушунди, лекин жавоб бермади.

У дарвоза эшигини очиб ҳовлига кирганди, адасининг ҳали ётмаганини кўрди.

— Негадир хавотир олдим, — деди ўғлининг саволини кутмай у, — ғойибдан пайдо бўлиб қолган бойвачча ўртоғинг унча ёқмади менга.

Пўлат кулиб қўйди. Аммо ўзи ҳам шу фикрдалигини айтмади. Ғойибдан пайдо бўлган бойвачча таниш ғойибдан даромадли иш таклиф қилди. Шундай иш унга ҳозир жуда керак эди. Шунинг учун жавоб қилмай, семиз қонвертни адасининг олдида қўйди.

— Нима? — хайрон бўлиб сўради адаси.

— Ишга кириб келаяпман. Бу кириш ҳаққи экан.

— Яхши, — адаси қонвертни кафтига олиб кўрди, — Яхши, лекин, ўғлим, текин пулнинг баракаси бўлмайди.

— Қани, ишлаб кўрай-чи...

Пўлат Ойдин тузалиб кетса, ўз ишимни қиламан, ҳозир шу керак, демоқчи бўлди-ю, ҳожат сезмади. Адаси афтидан уни тушунган эди.

Эртасига Эски шаҳарда яхши бозор қилиб Ойдинларнинг уйига борди. Раҳбар опа уни дуо қилди. Ойдин унинг кайфияти чоғлигини сезиб анча руҳи кўтарилди. Пўлат кетганидан сўнг у олиб келган французча духини димоғига тутиб йиғлади, тезроқ шифо беришни тилаб, худога ёлворди. Аммо яна икки ой ўтди, қиш кириб яримлади, оёқлари, белида ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. Гўё текис тахта қароват унинг оёқлари, бели бўлиб кетган эди. Қанча тегмасин, қаттиқ-қаттиқ чимчилаб кўрмасин, оёқларида ҳам, белида ҳам жон йўқ эди.

Пўлат кун ўтган сари Ойдиннинг ннгоҳида синиклик кучайиб бораётганини кўриб, кўпроқ олдида ўтирадиган бўлди. Ойдин буни ўзича тушунди ва ниҳояти бир куни ёрилди:

— Пўлат ака, ярим йилдан бери мен билан оворасиз. Қанча ўйинлардан, мусобақалардан қолиб кетдингиз. Мен тузалмайдиганга ўхшайман. Қўйинг энди. Мени деб ҳаётингизни бузманг. Уйланинг. Бола-чақа қилинг.

— Отинойилардек гапираяпсиз-а?— ичини ит тимдалаб кетган бўлса ҳам ҳазил қилди Пўлат. — Уйланаман, майли. Сиздақа қиз учрасин. Ҳали учрагани йўқ.

Ойдин жилмайди. Тақдир уни шундай йигитга дуч келтирганидан, ҳозир у рўпарасида ўзининг йирик меҳр тўла кўзларини унта тикиб ўтирганидан хурсанд эди. Кошкиди туриб кетса! Ундан бахтли одам бўлмасди дунёда. Дилида унинг жавобидан мамнун бўлган бўлса ҳам эътироз билдирди:

— Яхши қизлар кўп. Кетингиздан юрганларнинг ўзи сон мингта.

— Хабар келиб турадимми?

— Ҳар бир қадамнингиз ҳисобда.

— Унда уйланишим аниқ экан. Айтинг одамларингизга, ўзлари топиб беришсин. Фақат оти ҳам Ойдин бўлсин. Келишдикми?

— Келишдик.

Ойдин унинг кўлларини ҳовучига олди, ғадир-ғудур бармоқларини битта-битта силай бошлади. Пўлат анча ўтирди олдида. Тунги дорилар билан шприц кўтариб ҳамшира киргандагина хайрлашиб ўрнидан турди.

Йўқ, унга Ойдиндан бошқа ҳеч ким керак эмас. У ўз ҳаётини бошқа қиз билан тасаввур қилолмайди. Ойдин унга ачинапти, ҳазилнинг таги зил, у унинг уйланишини астойдил истаяпти. Уни яхши кўради. Яхши кўрмаса бундай демасди. Пўлат ҳам уни яхши кўради. Айниқса, фожеадан сўнг Ойдинга боғланиб қолди. Раҳмдилликми бу, муҳаббатми, билмасди. Буни фарқи ҳам йўқ эди. У албатта, кутади. Ойдиннинг соғайиб кетишига ишонади. Наҳотки шундай қиз туриб кетмаса?! Аммо эртасига касалхонага келганида профессорнинг ўзи уни чақирди.

— Биз консилиум қилдик, — деда у ўтиришга таклиф қилар экан, — Ойдинхонга жавоб бермоқчимиз. Билганимизни, имкониятимизда борини қилдик. Буёғига биз ожизмиз. Яшайди, узоқ умр кўради. Аммо юрмайди. Ажаб эмас туриб кетса. Ҳозир бир нарса дейиш қийин.

Бу гапларни Пўлат бутун вужуди муз бўлиб эшитди. Анча вақт икковлари нима дейишларини билмай ўтиришди. Охири Пўлат ўзини тутиб олиб сўради.

— Ўзи биладимми?

— Ҳа. Боя айтдик. Лекин қараб туришимизни, умидни узмасликни ҳам айтдик. Баъзан ирода, умид дори-дармондан кучли. Сиз ҳам умидвор бўлинг, Пўлатжон!...

Пўлат унинг сўнгги гапларини эшитмай, кабинетдан чикди. Нима қилиш керак? Биринчи галда Ойдинни кўриши, уни юпатиши керак!

У шу ният билан палатага отилиб кирди.

— Эшитдингизми? — унинг авзойини кўриб сўради Ойдин. — Эртага олиб кетишади уйга. Биласизми, яхши бўлди. Уйни жуда соғинган эдим... Ўтиринг.

У ёнидаги стулга ишора қилди. Пўлат ўтиргач, жилмайди.

— Кеча гапимизга фаришталар омин деган экан. Энди шундай қилишингиз керак. Мен сиздан розиман. Тақдир экан, йўлимиз бўлинди. Ўзингизга қаранг энди. Мен сизга бахт келтирмадим. Энди буёғига бахтли бўлинг... Сизга тўсиқ бўлишни истамайман!

— Нималар деяпсиз, Ойдин!— Пўлат жаҳл билан ўрнидан туриб кетди. — Тузалиб кетасиз! Менга сиздан бошқа ҳеч ким керак эмас!

— Раҳмат! Шу гапингиз билан мен бахтлиман. Лекин буёғига энди мени, ногирон одамнинг гапини эшитинг. Мени қўйинг. Ўзингизни ўйланг! Шундай қилмасангиз, рози бўлмайман. Энди кетинг. Илтимос. Илтимос...

Ойдин бошини бир кўтариб орқага ташлади-да, кўллари билан юзини беркитди.

Пўлат бундай бўлишини кутмаган эди. Нима қилишини билмай, беихтиёр эшик томонга юрди. Ҳовлига чиқиб, ўзи сезмаган ҳолда кўзига ёш олди, Ойдин билан муносабатларининг бундай тугагини у хаёлига ҳам келтирмаган, врачларнинг, айниқса савлатли профессорнинг гапларига қаттиқ ишонган, уч-тўрт ой деганда Ойдин мутлақо тузалиб кетади деб ўйлаган эди. Бечора қиз! Профессорнинг гапини қандай эшитди экан? Тағин ҳам фил экап. Шунча азоб, ташвиш, умрбод шипга қараб ётишдек келажак бошида турса ҳам уни ўйлапти.

Пўлат сердарахт, қорлари ҳали эримаган ола-була ҳовлини четидан турган заҳ скамейкага бориб ўтирди. У ўзини йўқотиб қўйган эди. Буёғига энди нима қилиш, қандай яшаш керак? Бир нарса харҳолда унга аниқ эди. Нима бўлмасин, яна қандай кутилмаган кулфатлар бошига тушмасин, у Ойдиндан воз кечмайди. Бу қарорга у қачон келди? Фожеадан, Ойдин касалхонага тушмасидан олдинми, ё тушганидан кейин раҳми келибми? Бу саволга жавоб йўқ эди. Билмасди бу қарорга келганини. Кейин аҳамияти йўқ эди. Энг муҳими, Ойдинсиз ҳаётнинг унга қизиғи йўқ. Ойдин уни ҳайдамади, дард уни ҳайдапти... Ким билади, балки чораси бордир? Ўзга шаҳарларда, ўзга мамлакатларда бундай касалликларга шифо балки топишгандир?

Олисан Қундузхон кўринди. Пўлатнинг бу ерда ўтириши энди бефойда эди.

Дарвозага етай деганда олдиан Исмат Ҳайдаров чиқди.

— Шу ердалигингни билиб келавардим!

— Тинчликми? — ҳайрон бўлди Пўлат.

— Тинчлик. Хўжайинни бир жойга олиб бориб келамиз.

— Мен ҳамми? — тушунмади уни Пўлат.

— Ҳа. Иккаламиз. Хўжайиннинг жони ҳаммамизга қиммат.

Пўлат энди англади. Ундан соқчи сифатида ҳам фойдаланишмоқчи. Янги чиққан бойлар бир тийинни бекорга сарф қилмайди. Унинг чемпионлик обрўйидан бу ишда ҳам, соқчиликда ҳам фойдаланишмоқчи. Зардаси тутиб кетиб қолмоқчи бўлди, аммо ўзини босди. Клубда ишлаётганига атиги икки ой бўлди. Ишлаётганини фақат ҳар ўн кунда олаётган пулда сезди. Дастлабки кунлари ҳатто уялиб ҳам юрди. Адасининг гапини хаёлидан кўтариб ташлаёлмади. Текин пулнинг баракаси бўлмайди деганди у. Зарарини Пўлат сезгани йўқ, фойдасини бўлса ҳар куни, ҳар қадамида кўриб турди. Бозорга тушганида ўзини чеклагани йўқ, нима кўзига яхши кўринса, олди. Битта ўзининг уйига эмас Ойдинларникига ҳам олиб борди, касалхонага қатновларининг кети узилгани йўқ. Шунинг учун ҳозирча чидаш керак. Бир кун кечга хизмат қилса қилибди-да! Тағин ҳали хизмат қандайлиги ҳам маълум эмас. Қундуз кунларидагидек бўлса, хизмат эмас, пашша кўриш. Ўн битта йигит билан Исмат Ҳайдаров бошлиқ иккита тренер шуғулланади. Уларни Пўлат илгари, қандайдир мусобақаларда кўрган аммо танишлиги йўқ. Машғулотларни улар олиб боришади. Пўлат фақат кузатади, лозим топганидагина аралашиб, маслаҳат беради. Унинг омади келганиданми, ё йигитларнинг ўзлари кучли бўлганлариданми, икки ой ичида тўрт марта жанг бўлди. Ҳаммасида клуб йигитлари ғолиб чиқишди. Улар қатори Пўлат ҳам мукофот олди.

— Ёқмади-а? — Исмат Ҳайдаров ялжайди, — На илож? Емоқнинг қусмоғи бор. Яхши олаяпмиз. Озгина хўжайиннинг кўаглини олсак олибмиз-да! Жаҳон чемпиони юрибди орқамда, деган гап керак экан бугун. Қизлариникига кетаяптилар. Қуда чақириқ. Зўр зиёфат бўлади.

Пўлат ярим кечада уйга қайтди. Яна Исмат Ҳайдаров олиб келиб қўйди. Соқчи сифатида унинг ҳечқандай хизмати бўлмади. Ҳечким уни суриштирмади. Ичкаридан, хўжайиннинг қизи тушган ҳашаматли уйдан турли овқатларнинг ҳиди келиб турса ҳам ҳечким уларга бир пиёла чой олиб чиққани йўқ. Учта «Таёта»нинг шофери, у, Исмат Ҳайдаров ҳеч кимнинг эсига келишгани йўқ.

Шундай муносабат бўлганидан бир ҳисобда у қувонди. Тили қисик бўлмайди, истаган пайтда тортинмасдан бўшаб кетади. Бўшаб кетишига эса унинг ишончи комил эди. Бундай даромадни кўрмаган бўлса ҳам, турмушида муҳтожлик сезмаса ҳам дилининг бир четидан

ўзидан, қилаётган ишидан норизо эди.

Эшикни кулфлаб, ҳовлига ўгирилганда, адаси билан онасининг уйғоқ ўтиришганини кўрди. Хаёли дарҳол Ойдинга кетди. У билан бир нарса бўлгандек туйилди. Айвонга кўтарилиши билан сўради:

— Тинчликми?

— Тинчлик. Хавотир бўлма. Эр-хотин гаплашиб ўтирибмиз, — деди адаси.

— Жуда қорним оч, ойи! Нимангиз бор?

Пўлат тинчиб ичкарига кириб кетди. Онаси ўчоқбошига бориб овқат олиб келгунча ювиниб, уй кийимларини кийиб чиқди. Эр-хотин ўғлининг иштаҳа билан овқатланишига ҳавас, ғурур билан қараб ўтиришди. Пўлат апил-тапил овқатланиб, ўзи қўлини фотиҳага ёзди. Опаси шошиб бир нарсалар шивирлаши билан юзига тортди. Ўрнидан турмоқчи бўлганида, адаси тўхтатди.

— Пўлат... — у хотинига қараб қўйиб, бошини эгди. — Кундузи Раҳбархон... Ойдиннинг онаси келган эди...

— Хўш? — Пўлатнинг юрагн орқасига тортиб бўшашди.

— Ойдин билан фотиҳаларингни бекор қилиб кетди

— Нега? — ҳайрон бўлди Пўлат.

— Яширадиган жойи йўқ энди, ўғлим, салмоқлаб гапирди адаси. — Ойдинхон... Ойдинхонни уйга олиб келишибди. Бечора қиз... Кўрпа-ёстикқа боғланиб қолди энди. Турмуш қуриб, бола-чақа қилиши қийин. Ноумид шайтон ўғлим ажаб эмас, бир кунмас бир кун ўрнидаи туриб кетса!.. Лекин бу кун қачон келади, худога аён, бандаси билмайди. Шуларни ўйлаб сенинг йўлингни очиб қўйишди, Бу гапдан Ойдиннинг ўзи ҳам хабардор экан. Ким билсин, балки ўзи бошлагандир?

Пўлат Ойдиннинг гапларини эслади. Албатта, гапни Ойдиннинг ўзи бошлаган.

— Сизлар нима дединглар? — Пўлат ойиси, адасига бир-бир қараб чиқди.

— Ўғлим!.. Бу тўғри фикрга қўшилмай иложимиз йўқ. Розимиз. Фақат ич-ичимиздан ачиниб, эзилиб ўтирибмиз. Ойдин яхши келин, Раҳбархон яхши куда бўларди. Лекин нима дердик. Худо шифосини берсин. Тузалиб кетса, Ойдиндек қиз уйда ўтириб қолмайди. Бахтини топиб кетади.

— Нега мени кутмадинглар? — сўради зарда билан Пўлат ўзини тутолмай.

— Ойдин узил-кесил гап қилибди, — шу пайтгача дастурхоннинг бир четини ғижимлаб ўтирган Санобар опа ўғлига қараб бошини кўтарди. — Рози бўлмасдан иложимиз йўқ эди. Ўғлим, аданг айтганларидек бечорага худо умр берсин, шифо топиб кетсин. Унга ҳозир бундан бошқа ҳеч нарса керакмас, юрагига ҳам сиғмайди. Бизларнинг ҳам умидларимиз бор. Биттаю-битта ўғлимиз оила курса, тўй қилсак, неvara кўрсак, деймиз.

Яна адаси гапга қўшилди.

— Ҳаммамиз ўғлим, бу дунёда меҳмонмиз. Кўриб турибсан, менинг ҳам аҳволим кўнгилдагидек эмас. Худо билади, пешонага нима ёзилган. Кўзим очиклигида сендан тинчисам дейман. Лекин билиб қўй, ойингга ҳам менга ҳам розилик бериш осон бўлгани йўқ.

Аллақаерда хўроз қичқирди. Алламаҳал бўлган эди. Шуни баҳона қилиб, Пўлат ўриндан турди. Хонасига кириб ечинмай ўрнига чўзилди. Аммо тонг отгунча мижжа қоққани йўқ.

Димоғини тандирдан янги узилган нон ҳиди китиклаб ўрнидан турди. Ухламай чиққанини сезмади, кечаси билан кўкрагини босиб турган оғир хаёллар, ота-онасининг гаплари бирдан қаёққадир йўқолди. Кўз олдида Ойдин пайдо бўлди. У онаси ёпган, буғи буралиб, хамиртуруш, аччиқ пиёз ҳиди анқиб турган бир сават нон кўтариб уни олдида турарди. У беихтиёр қўлини узатди, эшик томон юрди. Тасавури тарқалди. Аммо барибир у хурсанд эди. Нон ҳиди нияти, режаларини ойдинлаштирди.

Нонушта пайти иссиқ, пиёзли нондан ушатиб оғзига солар экан:

— Қачон улгурдингиз? — сўради онасига меҳр билан боқиб.

— Кечкурун пишиб қўювдим хамирини, — нондек қизарган юзларини артиб жилмайди Санобар опа. — Худо хоҳласа, келин туширганимиздан кейин ҳар куни тандир ёқаман.

Пўлатнинг бояги тасавури яна кўз олдидан ўтди. Ойдин бир сават нон билан айвонга кўтарилди. Мана, у саватни хонтахта бурчагига қўйиб, нонларни олаяпти. Нон иссиқ, саватдан олиб қўйгунича қўллари куйиб кетай деяпти. Лекнн касаллигини унутолмай лабларини тишлаб битта-битта олаяпти.

Пўлат ёрдам бермоқчи бўлиб қўлини узатди. Қўли янги кулча ушлаб турган онасининг қўлига тегди. Тасавури яна тарқаб кетди. Ойдин йўқ эди. Дастурхон атрофида ойиси, адаси, ўзи ўтиришарди.

— Ойи! — Пўлат ютинди, жойида бир кўзғолиб олди. — Албатта, келин туширасиз. Мен уйланаман. Фақат Ойдинга уйланаман. У тузалиб кетади. Уни ҳозирги аҳволида қолдириб, бошқага уйланомайман. Гапим шу.

Адаси пиёлани кўтарганича қотиб қолди. Санобар опа ҳам нима дейишини билмай чайнала бошлади. Пўлат сув сепгандек шошиб қўлларини юзига суртди-да, ўрнидан турди.

Кўчага чиқиб, аввал институтга борди. Ректор ўзида экан, кирди.

— Институт қошида майда болалар учун бокс мактаби очсак, нима дейсиз? — деди дабдурустдан.

— Жуда яхши бўлади! Қачондан?

— Бугундан.

Ректор ўрнидан туриб унга қўлини узатди.

Пўлат кафедрага кириб клубнинг телефонини тера бошлади.

— Исмат Ҳайдаровни мумкинми? Ўзингмисан? Салом оғайни. Ҳа, Пўлатман. Йўқ, бормайман. Мутлақо бормайман. Соқчилик, муштлашиш қўлимдан келмас экан. Боксимга қайтдим. Мактаб очаяпман институт қошида. Ҳоҳласанг кел, истеъдодли боксчи эдинг. Майли. Ихтиёр ўзингда. Истаган пайтинг кел. Эшик очик. Йўқ. Қайтмайман. Ҳамма нарсани пул билан ўлчаб бўлмайди. Хайр.

Трубкини қўйиб, секретар аёлга мурожаат қилди:

— Бир соатга эски ТошМИга бориб келаман. Хўпми?

Аёл бошини қимирлатди. Нега ТошМИга боришини у яхши биларди.

* * *

Давон орқали Фарғона водийсига бораётганимда албатта Пунгонда тўхтаيمان. Шу ерда, Наманган йўлига бурилишда жажжигина чойхона бор. Бирпас оёқ-қўлларимнинг чигалини ёзиб, аччиқ кўк чой ичиб, дам оламан. Чойхоначи мен тенгги, олтмишларга борган деҳқон одам. Собик агроном. Чойхона қариликни тан олганидан бери, тўғрироғи раҳбарлари тан олдиришгандан бери қилаётган эрмаги. Чойхонанинг орқаси боғ. Анжир, шафтоли, нок экиб қўйибди. Ким кирса, шулардан албатта, олдига қўяди. Райҳон, атиргулларни ҳиди димоғни қитиғлаб туради. Бу гал ҳам машинамни кўринадиган жойга қўйиб, чойхонага кирдим.

Бўш тақсимча билан чойнак кўтарган Обиджон ака очик дераза олдида катта йўлга тикилиб турарди. Беихтиёр шу томонга қарадим. Чойхонадан катта йўлга тушаверишда қўлига термос кўтариб олган йигит узун атлас куйлак кийган қизни тирсагидан ушлаб борарди. Улар оҳиста-оҳиста юриб, янги “Москвич” ёнида тўхташди. Йигит қизни қўйиб юбориб, машина эшигини очди. Қиз орқа ўрнндикка ўтиргач, йигит эшикни оҳиста ёпди. Кейин машинани айланиб ўтиб, рулга ўтирди. Уларни танидим, аммо кўришишга улгурмадим. Машина юриб кетди. Йигит Пўлат, қиз Ойдин эди. Бироз бўлса ҳам Ойдин тузалганини, Пўлат уни Москва, Киевдаги таниқли жарроҳларга олиб борганини, бир йилдан бери эса наманганлик Муҳиддин табибга қатнашаётганини эшитган эдим. Аммо Ойдинни оёққа тургани, юрадиган бўлгани менинг учун

мўъжиза эди.

— Уларни танийсизми? — сўрадим Обиджон акадан.

— Иккалови икки фаришта! — деди у. — Бири Тохир, бири Зухра, Бири Ширин, бири Фарход. Фарход-Ширинлар чўпчак дейишади. Ёлғон! Мана, улар чўпчак.

У қўлини узатиб машина кетган томонни кўрсатди, кейин шақиллаб қайнаб турган самовар ёнига бориб, чой дамлади. Гулдор патнисга битта ёпган нон, бир бош узум, бир сиким қанд солиб олдимга келди.

— Астойдил йиғласа сўкир кўздан ҳам ёш чиқар экан, — Обиджон ака чой куйиб узатди. — Пўлатжон фақат боксда чемпион эмас, меҳр-оқибатда ҳам чемпион экан. Муҳиддин табиб бечора қизни оёққа турғазгани мўъжиза, тўғри. Аммо-лекин шу қизга Пўлатжоннинг дуч келгани иккинчи мўъжиза. Унинг астойдил ҳаракати, садоқати билан Ойдин юриб кетди. Ҳамма нарса пулга чақиладиган даврда Пўлатжондек йигитларнинг борлиги яна бир мўъжиза. Тошкентда мактаб очибди. Ҳукумат қўлинг ўргулсин бир бино берибди. Бу мактабни битирганлардан чемпионлар чиқадими, йўқми, билмадим. Чиқар. Аммо яхши одамлар албатта, чиқади! Нима дедингиз?

Унга кўшилдим. Пўлатга ўхшаган садоқатли, вафодор йигитлар фақат қизларнинг эмас, бутун эл, юртнинг бахти. Улар бор яшаса, эртанги кунга умид, ишонч билан қараса бўлади...

АЛАНГАЛИ САЛОМ

Режа шунақа— раҳбар у райондан чиқиши биланоқ кимдир бу районга қўнгироқ қилади, Парпиев бошчилигидаги бир тўда район амалдорлари машиналарга ўтириб каналга боришади, раҳбарни — «қўлдан қўлга» дегандек — қабул қилиб олишади. Канал иккала районнинг чегараси бўйида замонавий тусда ишланган минора бор, таклиф сўзлари битилган. Бунақанги миноралар деярли ҳамма районлар чегарасига ўрнатилган бўлиб кўрган киши бў минораларга қараб, район салмоғини тахмин қилади. Ҳар жойда албатта, чорага айланиб қолган жабҳалар — яъни, партия комитети ва унинг олдидаги Ленин ҳайкали, Савдо Маркази, Маданият Саройи ва район фахри ҳисобланган биронта ё атлас, ё каштачилик ёки кулолчилик муассасаси бўлади. Булар қаторига районнинг четида бўлса ҳам ютуқлар рамзи ҳисобланмиш мрамор зинали ГАИнинг икки қаватли ойнабанд биносӣ киради. Кираверишда қандай иншоат бўлмасин, Парпиев уларни «район дарвозаси» дейди, маблағ аямайди. Прибалтиками, Грузиями, Ғарбий Украинами — қаёққа бормасин, Парпиев район меъмори олиб кетади, кўзига жозибали кўринган нарсалардан нусха кўтартиради, ўз районида қурдиради, битишини сабрсизлик билан кутади, бошқа районда биронта антиқа осор кўрса, ҳаловатини йўқотади-кўяди, ундан ошриб қурдирмагунча кўнгли ўрнига тушмайди. Қайси бйр районда «Она-ер», «Абадий машғал», «Ғалаба жангчиси» деб номланган обидаларни кўрдию, яна тинчини йўқотди, дарҳол меъмори чақиртириб, топшириқ берди. У уччала мазмунни мужассамлаб, битта яхлит ёдгорлик— яъни, яраланган Жангчи жасадини муштипар ва матонатли Она тиззасида ифода қилди, олдидаги машғал алангаси эса бу мардонавор сиймога фожиали ёлқин ташлаб турадиган эскизни чизиб кўрсатди.

— Қора гранитдан ясаймиз!— деди Парпиев рухланиб меъморга.

— Қора гранит ҳам яхши, — деди меъмор иккиланиб. — Аммо ҳайкал юзида машғал яллиғланмайди. Тош қорада. Бронза бўлса кундузиям, кечасиям яхши кўринади.

— Жуда соз!

Умуман, район марказида қандай кўзга кўринарли ёдгорлик қад кўтармасин, барисини одамлар Парпиев номи билаи боғлайдилар, Парпиев ҳам бу нарсаларни ўзи барпо қилгандек жуда ғамхўрлик билан асрашга интилади. Бир йигитча «Машғал» супчасига чиқиб, аланга ўтидан сигарета туташтирган экан, Парпиев уни оёгини ерга теккизмай ўн беш суткага қаматтириб қўйди: Бир бола фонтанда чўмилган экан, отасини вазифасидан олдириб ташлади, мемориал комплексига қоровул тайинлади — ҳайкалларга қуш қўнса қоровул балого қолади, сигарет тутатиш, фонтанда чўмилиш қаёқда! «Музейга айлантираман марказни!»— дейди Парпиев доим. Яшовчилар «Музейни» четлаб ўтишга ҳаракат қилишади...

Мана ҳозир майдонда тумонат одам, республика раҳбарини тантана билан кутиб олиш, Маданият Саройида митинг ўтказиш учун районнинг барча жойларидан амалдорлар тўпланган. Мактаб машғулотлари тўхтатилган, барабан садолари тинмайди шиппак фабрикаси аёллари башанг кийиниб, жазирама офтобда товланиб, туда бўлиб туришипти.

Парпиев гоҳ ташқарига чиқади, гоҳ райком идорасига киради — қўшни райондан раҳбар йўлга чиққани ҳақида қўнгироқ бўлиши керак, телефондан узоқ кета олмайди, раҳбар эса ҳадеганда келавермаяпти. Парпиев қўшни район партия котибидан ижирғана бошлади, раҳбар у ёрдаги лимонхоналар, стадион ва интернатни кўраётганини кўз олдита келтирди, ғаш келди. «Тўп ўйнайдиган командаси йўғ-у, стадионга бало борми?»— деб ўйлади. Парпиев шу йилданок стадион қурилишини бошлаб юборишни дилига туғиб қўйди. «Уники беш минг ўринли, мен ўн беш минг ўринли қурдираман, область мусобақалари меникида ўтадиган бўлади»...

Хона совиб кетди. Парпиев деразаларга ўрнатилган учта кондинционердан бирини ўчирди, важиллаш товуши пасайди.

Эшикни тақиллатмай райкомнинг учинчи котиби Мўйдинов кирди, стол ёнига келиб тўхтади. Парпиев савол назари билан унга қаради — нигоҳида андай асабийлик сезиларди. Мўйдинов айтмоқчи бўлиб келган гапни қай йўсинда очишни билмай, пикиланди, қийшайиб турган стулни тўғрилаб стол тагига суриб қўйди. Унинг сочлари нам, юзи тердан йилтирар, қора костюмининг тугмалари ечилган эди.

— Хўш?— деди Парпиев, тирсагини стол ойнасидан олиб.

— Одамлар бетоқат бўлишяпти, — деди Мўйдинов бир оз ҳадиксираб, гўё бунда ўзи айбдордек. — Кун иссиқ, ҳамма очикда, атрофга аланглашяпти, газ-будканинг олди тумонат, стакан етишмайди.

— Милиция нима қилаяпти?— ижирганиб сўради Парпиев. — Капитан қаёққа қараяпти?

— Капитан ўша ерда, одам кўпда, эпакага солиш қийин.

— Айтинг, яна наряд чақирсин, — деди Парпиев ўрнидан туриб. — Агар тарқаб кетса, бюрода шахсан жавоб беради.

— Хўп, — дея Мўйдинов эшик томон қайрилди.

— Нега лапарчилар индамай қолишди, нега машшоқчиларнинг музыкаси эшитилмайди, — овозини кўтариб сўради Парпиев эшик олдига бориб қолган Мўйдиновдан.

— Бир оз дам сўрашди, эрталабдан бери тинишгани йўқ. — тўхтаб деди Мўйдинов узр оҳангида. — Кулоқни қоматга келтириб юборишди, рухсат бердим. Ўн беш минутга. Меҳмондардан дарак бўлиши билан яна бошлашади.

Парпиев нохуш бош силкиб қўйди.

Мўйдинов бир-иккн қадам Парпиев томон яқинлашди.

— Ҳали кўнғироқ бўлмадими?— журъат қилиб сўради у.

— Қилиб қолишар, шунча вақт ўтди-ку, — деди Парпиев телефонга ишора қилиб, кейин тоқатсиз назар билан дераза орқали ташқарига қаради.

— Ҳаво қизиб кетяпти, — дея Мўйдинов яна яқинроқ келди. — Одамларни паркка олдирак нима дейсиз? Соя бор, терлари қотади. Сув-пув ичишади.

— Йўқ, — деди Парпиев қатъий. — Майсаларни босиб ташлашади.

— Сояга олмасак, қийналиб кетди халқ, рост, — деди Мўйдинов самимий ва ўз самимийлигидан ҳижолатга тушгандек, кўзларини пирпиратди. — «Ильич» колхозининг кутубхоначиси хушидан кетиб қолди.

— Нега хушидан кетади?

— Офтоб урганмиш, докторлар шунақа дейишди...

— Яна бир оз кутайлик, — деди Парпиев ўйланиб, — Кўпи кетиб ози қолди. Музикачиларга айтинг, чалғитиб туришсин карнай-парнайларини чалиб.

— Карнайлари қизиб кетяпти, қўл теккизиб бўлмайди. .

— Бошқа нарса чалишсин, — деди Парпиев ижирганиб. — Ўйин-пўйин қилишсин.

— Гулдасталар ҳам сўлиб қолди, челақларга солдириб қўйдим, лекин жонланиши қийин...

Парпиевнинг ранги ўчиб кетди.

— Боққа машина жўнатилинг, янгиларини келтиришсин— деди у буйруқ оҳангида. — Боринг тез, ҳали-замон келиб қолишса, хунук бўлади.

Мўйдинов шошиб идорадан чиқиб кетди.

Парпиев асабий ҳолда кабинетининг бу бошидан у бошига юра бошлади. Телефон аппарати ҳамон жирингламас, Парпиев эса борган сайин тоқатсизланар, ич-ичидан ғазаби уйғонар, хонадан отилиб чиқиб кетгиси келар, бироқ, чиқиб кетса шу ондаёқ кўнғироқ бўлиб ғафлатда қолишидан ҳайкади. «Наҳот телефон қоқиш эсларидан чиқан бўлса?— хунуб бўлиб ўйларди Парпиев. — Ахир келишган эдикку!Раҳбар йўлга чиқиши билан кўнғироқ қиламиз, деб ваъда

беришувдику. Ипсиз боғланиб ўтирибмана!. Агар телефон қилишни унутган бўлишса, Раҳбар йўлга чиққану, қаторма-қатор машиналар майдонга кириб келаётган бўлса шу топда, у ерда эса мен, яъни, район партия комитетининг биринчи секретари бўлмасам, не азоб билан тўпланган халқ пана-панада мудраб ўтирган, гулдасталар сўлиган, кимдир хушидан кетиб ётган бўлса, унда нима деб ном топаман, қандай ўзимни оқлай оламан? Телефон кутаётувдим, қўнғироқ қилишмади, дейманми? Ким гапимга кулоқ солар-ди? Қайтага айблашади, жазо ахтаришади. Область комитетининг биринчиси мени аслида унча хуш кўрмайди, район кўрсаткичларининг битта моддаси чатоқ бўлса, аллақачон масаламни бюрога қўйган бўларди. Мана энди бу гал унга қўл келади, Раҳбарнинг қулоғига висир-висир қилади, Раҳбар ҳам нариги райондаги дабдабалардан кейин бу ердаги аҳволни кўриб, обкомнинг висир-весирига эътироз билдирмайди, масалам ўша заҳотиёқ хал бўлади... Кимга дод дейсан, агар республиканинг биринчи одами шундай қарорга келса?.. Нима қилиш керак экан? Нима?... Мен бу ерда хаёл суриб ўтирибман, Раҳбар аллақачон келиб, мен йўқлигимни кўриб, шартта орқасига қайрилиб жўнаб қолган бўлсачи?»

Парпиев ўз гумонларидан ўзи кўрқиб кетди, телефонга отилди, Мўйдиновни чақирди.

— Нима бўлди, келишдимми?— ховриқишини боса олмай сўради Парпиев дағал овоз билан.

— Ким? Милиционерларми?— — трубкадан эшитилди Мўйдиновнинг чўчинқираган овози.

— Йўқ! Меҳмонлар!— деди Парпиев учинчи котибнинг зийракмаслигидан тутоқиб.

— Йўқ, — деди Мўйдиновнинг овози бироз сукут сақлаб. — Хабар беришлари керак эди-ку, ўзингизга.

— Жимжит, — деди Парпиев андак тинчланиб. — Кутаяпман. Ҳали-замон қўнғироқ бўлиб қолади. Сиз ўшатдан жилманг. Мен телефондан нари кетолмайман. Ишқилиб шарманда бўлмайлик, — деди Парпиев ва бир нафас жим тургач, сўради. — Милиционерлар келадими? Янги наряд?

— Капитан идорасига телефон қилди, — деди Мўйдинов саросимадан холи бўлгандек. — Келишади.

— Нега жимжит?Нега қўшиқ эшитилмайди?

— Айтишяпти, — деди Мўйдинов дарров. — Микрофонлар ўчириб қўйилган.

— Ўчиришмасин, — деди Парпиев эътирозсиз. — Совутишмасин. Ахир район учун тантана, байрам-ку бугун. Ҳали митинг бор, Раҳбарнинг нутқи бор-а! Бугун республика матбуоти, радио, телевизор хабар беришади. Кечқурун «ахборот» кўрсатади. Сиёсий тадбир-а?

— Халқ тушунапти, Вали Парпиевич, — деди Мўйдинов. — Масъулиятни сезаяпти. Лекин...

— Хўш?— Мўйдиновнинг жимиб қолганидан безовталаниб сўради Парпиев. — Нима «лекин»?

— Мактаб болалари бетоқат бўлишяпти-да, транспорант-портретларни бир-бирдан юлишяпти...

— Эҳтиёт бўлинг, Сафар Мўйдинович, — деди Парпиев Мўйдиновнинг гапини бўлиб. — Айниқса, Бош секретарникига қаранг, омонат тутишсин, Раҳбарникини ҳам!

— Четга олдириб қўйдим, — деди Мўйдинов ҳозиржавоблик билан. — Машиналар кўриниши билан одамларнинг қўлларига тутқазамиз.

— Нега четга олдириб қўйдингиз?— хадиксираб сўради Парпиев. — Лоп этиб келиб қолишса улгурмайсизлар-ку!

— Четга олдирибмасам, Вали Парпиевич, — деди Мўйдинов узрли оҳангда. — Сиёсий туси бор.

— Сиёсий туси? — тушунмай сўради Парпиев.

— Ҳа-да, Вали Парпиевич, — деди Мўйдинов ийманиб. .

— Одамлар портрет-у алвонларни бошларига кўтариб, соябон қилишяпти...

— Жуда тўғри қилибсиз, Сафаржон, — деди Парпиев катта бир хатодан ҳоли бўлгандек. — Ишқилиб портретлар панадами? Офтобдан қовжираб ётган бўлмасин.

— Йўқ, — деди Мўйдинов дадил овоз билан. — Панада. Скамейкага тахлаттириб қўйдим. Йўлакдаги скамейкага. Дарахтнинг соясида.

— Гуллар нима бўлди?— мамнун ҳолда сўради Парпиев. — Букетлар?

— Ҳозир олиб келишади, — деди Мўйдинов босиқ-хотиржам овозда. — Сувга солдириб қўямиз. Кечирасиз...

Трубка қисқа дудулай бошлади, Парпиев ҳайрон бўлиб, трубкани телефон апаратига қўйдим, кўнгли яна алланечук ғулғулага тўла бошлади.

«Бунақа одати йўқ эди-ку Мўйдиновнинг— Деб ўйлади Парпиев таажжубда, — мен гапга чек қўймагунимча суҳбатни бўлмасди... Яна нима ҳол рўй берди экан? Ё яна биронта аёл ҳушидан кетиб қолдимикин? Бояги кутубхоначи аёл ним қоронғи зах хонага ўрганган, ташқарига кам чиқади, офтоб урган бўлиши мумкин, аммо бошқалар дала одами-ку, унақа-мунақа жазирамани писанд қилишмайди ҳам... Аммо нима учун Мўйдинов трубкани ташлади? Нима бўлиши мумкин?»

Шундай нотинч хаёллар искайжасида Парпиев яна кабинетнинг у бошдан бу бошига юра бошлади. Қизил телефон апарати ҳамон жим, портлаш моддаси ўрнатилгандек сирли сукут сақлар, Парпиевнинг сабрини асбоб торидек таранг ушлар, асабинн зирқиратарди.

Парпиев бир неча кунлар мобайнида Раҳбарни кутиб олиш билан боғлиқ тузилган тадбирлар рўйхатини бирма- бир хаёлидан ўткази бошлади, райком боғидаги мрамар жиғали сой бўйида, баҳайбат чинорлар остида зиёфат учун қурилган столлар, масалликлар, ичимликлар тахт, қўйлар сўйилган, нимталанган, гўшт парчалари қовурға суяклари билан сихланган, балиғу паррандалар ҳам тайёр, ошпазлар, машшоқлар, раққоса қизлар шай, имони кутиб ўтиришибдиб, кўчаларга бир неча марталаб машиналар сув сепиб чиққан. Маданият Саройида гиламлар солинган, ўттизта совуқ ҳаво берувчи кбндиционерлар тундан бери тинмай ишлаб турипти, ҳамма қандиллар ёниб ётипти, микрофоилар ўрнатилган, Лениининг ярим тонна келадиган оқ бюсти сахнанинг орқасида мағрур турипти, сават гуллар, духоба парда, ленталар, прожекторларнинг нурлари, милиция, тез-ёрдам...

Шу пайт телефон жиринглаб, Парпиевни сескантириб юборди. Бироқ бу қизил телефон апарати эмас, маҳаллий алоқа учун ўрнатилган аппарат эди.

— Алё, — деди Парпиев трубкани олиб. Қизил телефон жирингламагани учун унинг ҳафсаласи пир бўлган-

— Вали Парпиевич, бу мен, — деди Мўйдиновнинг узрли товуши, — Боя тўсатдан трубкани ташлаб қўйдим, кечирасиз...

— Нима гап, тинчликми?— безовталаниб сўради Парпиев.

— Нима десамикин, — деди Мўйдинов миждовланиб.

— Айтинг, одамни хуноб қилмай!— кескин деди Парпиев.

— Доҳийларимиз портретларини четга, скамейкага тахлатиб қўйдим, девдим сизга...

— Хўш? — ўшқирди Парпиев ва ҳапқира бошлаган юрагига кафтини босди.

— Шу, денг, сув сепадиган машина шалаббо қилиб кетди, ҳаммаёқ шовқин, ҳа-ху деганимизни шофер эшитмади. — Мўйдиновнинг овози ўлим ҳукмини кутаётган маҳбусникидек дағиллар, нажот кутар эди.

— Ярамайдими?

— Расво, — деди Мўйдинов аранг. — Ранглари суйкалиб кетипти.

— Кўз-қулоқ бўлиб туринг десам, мента кўрсатган кароматингиз шу бўлдими?!— деди Парпиев тутоқиб. — Вақт тиғиз пайтда! Тўрт-беш минут қолганда меҳмонларнинг келишига! Э, ўргилдим сиздан! Шунақаям ношуд бўладими одам деган?— Парпиевнинг боши қотиб сукут қилди.

— Мусофирчиларга айтдим, Вали Парпиевич, — бир неча дақиқали сукутдан сўнг аранг ботиниб сўз қоқди Мўйдинов, — мактаблардан кидиришади, маданий моллар магазинига одам югуртирдим, унақа портретлар дефицит эмас, топиб келишади. Улгурсак бўлгани. Аммо лекин...

— Яна нима «аммо-лекин»?— ўта хуноб бўлиб бақирди Парпиев.

— Майдон сийраклашиб қоляпти, Вали Парииевич, — деди Мўйдинов ниғлагудек оҳангда. — Минг хил баҳона бирови сув деб ғойиб бўлаяпти, бирови хожат, деб.

— Милициячи? Ҳалиям наряд келмадими?

— Келди, эплай олмаяпти...

— Менга қаранг! — деди Парпиев қатъий тарзда Мўйгдиновнинг гапини бўлиб— Ҳаммани Маданият Саройига олиб киришлар! Тезлик билан! Тушундингизми? Вестибюлда тўпланлар. Тарқалиб кетишмасин. Залга қўйилмасин, креслоларни расво қилишади.

— Вестибюлга сиғишмайди, Вали Парпиевич...

— Сиғишмаса, иккинчи қават бор, учинчи... Фақат залга киришмаса бўлгани — димиқиб кетади. Тушундингизми?

— Тушундим, Вали Парпиевич, — бир оз енгил тортиб жавоб берди Мўйдинов. — Ҳозир айтаман, олиб киришади...

— Бўпти, бажаринг!— деди Парпиев. — Мени вазиятдан хабардор қилиб турунг.

— Хўп бўлади, Вали Паргшевич.

— Расмлар эсингиздан чиқмасин, имилламанг, оқибатини ўйланг, иш бузилса, раҳмат дейишмайди. Югуринг, бажариинг тез!

Парпиев телефон трубкасини шарақлатиб қўйди, қўлинн кўксидан олиб орқасига суянди, кўзларини юмди.

Қизил телефон ҳамон жнрингламас, асабий вазиятни баттар кескинлаштиргандек эди.

Парпиев стол галадонидан валидол олиб, тилининг остига ташлади. Юраги шу бугунги маш-машага чидаб берса кошки, шу бугунги маросимлар ишқалсиз ўтиб олса майли эди, эртасига нима бўлмасин, у ёғи бир нав. Ахир республиканинг Раҳбари— мана Парпиев районни қабул қилиб олганига тўрт йил бўлибди — биринчи марта келиши. Эртанги кун, келажаги бугунги таассуротга боғлиқ, бирон жихати Раҳбарни қониқтирмаса, тамом, шунча қилган тоат-ибодати чиппақка чиқади. Қойил қолиб кетиши керак! Лоақал қўшни районникидан кам бўлмаслиги шарт.

Парпиев эрмак хаёлларга чўмиб, ўзини Раҳбар рўпа-расида кўрди — Раҳбар бетиним кулар, гул тутган қизалокни бағрига босиб, пешонасидан ўпар, Парпиевнинг елкасига қоқар, обком секретарга мамнун ҳолда нималарнидир уқтирар, обком секретари итоаткорона бош силкир, Раҳбарнинг гапларини маъқуллар, Парпиев томон қараб, маънодор илжайиб қўяр, Парпиев эса ўзини тушунмаганга олар, атрофга сарак-сарак боқар, аммо Раҳбар билан обком секретари бу, Парпиев ҳақида гап олиб бораётгаяини ҳис қилар, ич-ичидан қувнаб кетар эди...

«Яхши таассурот қолдиришда гап кўп», — деб ўйлади Парпиев хаёлларига хотима ясаб. Абжир, иш кўзини биладиган йигит экан, деган таассурот билан қайтса Раҳбар. кифоя, Парпиевнинг йўли ўзидан-ўзи очилаверади, ҳеч ким тўғаноқ бўла олмайди. Ҳатто хуш кўрмайдиган обком секретари ҳам...

Яна Парпиевни чўчитиб телефон жиринглади, хаёлнинг белига тепди. Қизил аппарат эмас, яна зангори телефон, яна Мўйдиновнинг саросимали товуши Парпиевнинг жинидан баттар ёмон кўриниб кетди. Мўйдиновнинг ўзиям овозиям. Сўтак! Расмларни сувга бўктириб ўтирибди, ландовур. Одам бўлмайди.

— Алё, — деди Парпиев нохуш овозда ва яна бир кўнгилсиз хабар келишини чамалаб, хўмрайди.

— Вали Парпиевич, — деди Мўйдиновнинг айбли овози.

— Хўш, яна бирон ишқалми?

— Ишқалмас, Вали Парпиевич, одамлар ташқарига чиқайлик. дейишяпти...

— Чиқарманг, биттасиниям чиқарманг!

— Ҳожатга дейишяпти...

— Йўқ, иштонларига қилиб қўйсаям, чиқарманг!

— Босиб келишяпти, Вали Парпиевич, милициянинг ҳам кучи етмаяти.

— Ёптиринг эшикни! Қулфлатинг! — дея Парпиев даргазаб ҳолда бақирди. — Эшитдингизми? Қулфлатинг, калитини ўзимга олиб келиб беринг! Дарров! Бузгунчилик қилаётганларни ёзиб беринг! Ташқарига милиция қўйдилинг. Деразаларни очтирманг. Тамом. Гап шу! Бажаринг! — Парпиев Мўйдиновнинг минғирлаган овозидан ижирғайиб трубкани ташлади, қўнғироқ тугмасини босди.

Қабулхона эшиги очилиб, секретарь қиз мўралади.

— Шоферни чакиранг, — деди Парпиев қовоқлари остидан қизга тикилиб.

— Хўп.

Тезда шофер йигит кирди, райком ховлисидаги ишқом остида нарда ўйнаётган бўлса керак, турки тумтайган эди.

— «Баланд кўприкка» ҳайда, — деди Парпиев юз тусида ҳеч қандай ҳаяжонни ифода қилмай. — Меҳмонларнинг қораси кўриниши билан телефон қил.

— У ерда тайинланган одам борку.

— Эҳтиёт шарт, — деди Парпиев қиёфасини бузмай.

— Сиз нимада борасиз, мен у ёққа кетсам? — мулоҳаза қилгая айтди шофер.

— Шеригинга айт, тайёр турсин.

— Хўп.

Шофер чиқиб кетгандан кейин бир оз вақт ўтгач, эшик тирқишда яна секретарь қиз кўринди.

— Ҳм?

— Калит ташлаб кетишди, — деди қиз эшитилар-эшитилмас овозда. — Сизга.

— Опкелинг.

Секретарь қиз яқинлашиб, калитни стол бурчагига омонатгина қўйди.

— Чой олиб кирайми? — сўради қиз эшик олдидан.

— Майли.

Парпиев калитни шим чўнтагига солиб, соатига қара-и. Уч бўлибти. Ўн иккига келишлари, бир оз районни кўздан кечиргач митингга киришлари керак эди. Ҳамма бало ўша районнинг биринчиси, маҳмадона Эшмухамедовда! Товуқхонаси ҳам қолмагандир Раҳбарга кўрсатмаган! Кани энди замон кўтарса-ю, шартта бориб револверни тираб, лаънатининг пешонасндан қўйворсанг-да, армондан яйқсанг!

Қабулхона эшиги очилиб, ижроком раиси Соттиев кириб келди. У баланд бўйли, дуккипешона. ола-кула кўзли, ёши қирқлардан ошган малласоч одам эди. Стол қаршисига келиб тўхтади. Парпиевни авзойини кўриб айтмоқчи бўлган гапини ютди. — Ҳм? — деди Парпиев ўрnidан турмай.

— Штадагилар илтимос қилишди, Вали Парпиевич — деди у юраги бетламай. — Шу чоққача меҳмонлар келишмади, ўзимиз борақолайлик, бизни кўриб, иўлга тушишади, дейишяпти. — Соттиевнинг «Штаб» дегани, ижроком биносининг мажлислар зали — у ерда Раҳбарни кутиб олиш бўйича район илғорларидан иборат комиссия йиғилган, тахминан қирқ нафар одам меҳнат қаҳрамонлари, ветеранлар, номи чиққан механизатору — сут соғувчи жувонлар, ҳаммаларининг кўкракларидан орден-медаллар...

— Шу маслаҳатга нима дейсиз, Вали Парпиевич? Кутавериб тарс ёрилишга тайёр турган Парпиевга бунақанги фикр маъқул тушгандек бўлди.

— Жуда соз, — деди Парпиев ва кескин ўрнидан турди. — Ўзимиз ҳам бир айланиб келамиз. Ҳамма ҳам сиқилиб кетди. Кетдик!

Бир бошдан электр лампадаги симлар қизиб-қизариб лаҳча чўғга айланди, устида қобиғи эриб, лакланган полга тома бошлади, кейин чарс-чарс учқунлар сачради, олов ёлқинланиб тепага урди, сахна пардалари ловуллаб кетди, сахна — зал тутунга тўлди, тутун тирқишлардан сизиб фойеларни чулғай бошлади, хаш-паш дегунча ўт шитоб билан алангага айланиб, жиҳозларни ямлап кетди, вестибюлда дод-вой, ваҳима, бошланди, тепа қаватдагилар пастга, пастдагилар тепага югуришди, ур-йиқит бошланди, кимлардир биргалашиб кулф эшикка кифт урдилар, эшик қаттиқ, кулф мустаҳкам эди, очилмади, деразалар қарс-қурс синди, одамлар бири бирини тепкилаб, босиб ўша ёққа отилишди, янги кирган ҳаво оқими ёнғинга далда берди, тутун аралаш аланга бузилган деразалардан бурқсиб чиқа бошлади, ҳамма ёқни тутун қоплаган, одамлар ваҳимадан бир-бйрига урилишар, ёнаётган зар пардаларга ўралиб қолган аёллар дод дейишар, атлас кўйлаклари аралаш сочлари ловуллаб, қийчув, ур-тўпалон авжига чиқар, дераза ойналари жаранглаб синар, гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда лоп этиб олов яшнар, шаршарадек шовуллаб наъра тортар, ўз қилмишидан ўзи завқлангандек эди. Енаётган кўйлақлар, куяётган одамлар, иккинчи, учинчи қаватдан ўзларини пастга отишар, ирғишар, гурс-гурс асфальтга урилиб, майиб бўлишар, тура олмай гулханга айланишар, ҳамма ёқни қора тутун ва жизганак ҳиди қоплар эди...

Узоқдан эса турна-қатор машиналар майдон сари яқинлашар, райои маркази уларни қий-чув, аюҳаннос ва қудратли машъала билан кутиб олар эди.

ҚАЙТИШ

*Одамнинг ўз жонини ҳам тикишига тайёр турган бирор нарсаси бўлиши керак. . .
Лев Толстой*

Мартнинг бошлари эди. Даштларга этагини ёза бошлаган баҳор адирлар ва тоғ ёнбағирларига ўтларди. Кордан сўнг ер бетиде қоладиган юпка пардани ёриб чиққан илк бойчечаклар ҳали очилиб улгурмаган, куёш қиздириши билан ердан кўтариладиган ҳовурдан нам ва кўкат иси келади. Саидкул аканинг бола-чақаси ва кўч-кўлони ортилган бир юк машинаси олдинма-кетин қишлоққа кириб келганда кун пешиндан оққанди...

Саидкул ака икки ўт ўртасида ёнарди. Шунинг учун ҳам кейинги пайтда юраги тез-тез уриб, ўқтин-ўқтин санчадиган бўлиб қолди. Тез-тез хаёли қочади. У йигирма йиллик меҳнати сингган дашт билан мангуга хайрлашиб туғилиб ўсган, болалиги кечган она қишлоққа абадул-абад қайтмоқда. Юзидан паришонҳол кўринсада, унсиз йиғларди. У она тупроққа соч-соқолига оқ оралаган, уч-тўртта жағ тиши тушган, дови юрмаган бир аҳволда қайтпти. «Жигулисининг орқа ўриндиғида ўтирган хотини иягининг остида гапираётган бўлса ҳам қулоғига кирмайди. Нима деса маъқуллаб, бош ирғаб келяпти. Эрининг одамови бўлиб қолганидан хотини ташвишда. Елиб-югуриб унинг кўнглини олишга уринади. Кеч турмуш қуришгани учун болалари ёш, ҳали ҳеч нарсанинг фарқига боришмайди. Ўйчан ва камгаплигидан катта қизи ниманидир сезгандек...

Аввал ўзи келиб ўрмон хўжалиги директори билан гаплашиб, сўнгра кўчиб келса бўларди. Бироқ сабри чидамади. Бегона юртларга бормаяпман-ку, ўйлади ўзича. Отасидан қолган боғ ва пешайвонсиз уй ҳам бир аҳволда. Унда кўчманчи чўпонлар яшаганидан боғ оёкости бўлиб кетди. Боғнинг ярмини қоплаб ётган токзордан илдизларгина қолган. Уч-тўрт туп жийда билан сўппайган қари дўланадан бўлак соялайдиган дарахт йўқ.

Юк машинасининг шофёри кира ҳақини олиб, туппа-тузук уй-жойини ташлаб ярим вайронага кўчиб келган бу кишининг хатти-ҳаракатидан хайрон бўлганча хайрлашиб, изига қайтди. Болалар қувончдан қийқиришиб, сойга тушиб кетишди. Хотин эмизикли боласини бағрига олганча, бўғча четига оғир чўкди.

Ҳозир болалари ёш. Улар ҳали ҳеч нарсани билишмайди. Дунёда улардан бахтли одам йўқ. Лекин ҳадемай улғайишади. Эшитишади. Шунда отаси ҳақида нималарни ўйлашади. Улар эс-ҳушини танигунча улгуриш керак. Бўлмаса унга бу дунё ҳаром...

У сой томон чопқиллаб кетаётган ўғилчасини кузатганча шуларни ўйларди. Хотини эрининг маюс ва ҳорғин кайфиятига монанд қиёфада унга тикилиб ўтирар-ди. У ҳаммасини билади. Эри оғиз очиб дардинн ёрди дегунча кўнглини кўтариб, далда берган бўлади. Далда берганда нима ҳам дерди. Аёлнинг киши йиғисини келтирадиган айланиб-ўргилиши.

— Ишқилиб, болаларнинг бахтига бошингиз омон бўлсин. Бу кунлар ҳам ўтиб кетар. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ, — дейди дами ичига тушиб.

Саидкул ўша ёруғ кунларга етиш, одамларга, ўзи туғилиб ўсган она тупроққа яхшилик қилиш учун бу ерга қайтди. Энг муҳими, ёнида садоқатли кўмакчиси — хотини бор. Унга суянса бўлади. Доимо борини ошириб, йўғини яширади. Ҳеч қачон йигитнинг ўз остонасидан боши эгик чиқмасин...

Ота мерос уйнинг эшик-деразаларини тузатиб, устини сувоқ қилишга бирор ҳафтача машғул бўлди. Қаровсиз қолиб, кегин боғида моллар ўтлайдиган жой бўлиб қолган уй ва ҳовлига одам оёғи тегиши билан бошқача бўлиб кетди. Қишлоқда бундай хароба ва ярим хароба уйлар анчагина эди. Одамларнинг бир қисми Мирзачўлни ўзлаштириш бошланганда кўчиб кетишин.

Қишлоқдан ўтадиган сувни қувур орқали район марказига олиб кетишгандан сўнг қолган-қутган одамларнинг ҳам қишлоқдан умиди узилди. Боғлар қуришни бошлади.

... Одамлар тоғларни унутмоқдалар! Ўз туғилган қишлоғини шу аҳволга солиб кетган кишилардан нимани ҳам кутиш мумкин? Ахир, шу тоғлар бўлмаса, даштга сув қаердан боради? Булоқлар қайнаб туриши учун тоғда дов-дарахт бўлиши керак! Биз чўлларга ёпишиб, ернинг ёқасидан бўғиб олдик. Билмадим, ер бизнинг ёқамиздан тутганда нима бўлади! Яхши еб, яхши кийгингимиз келади! Чўлда эса, бунинг учун имконият қулайроқ! Унинг бағри кенг ва сахий! Истаганча деҳқончилик қилишинг мумкин! Тоғда эса тадбиркорлик керак, адирлар осонликча ҳақ бермайди!

Лекин дунёдаги бор ҳикмат тоғда. Уни билган билади. Бир туп дарахт экилмаган тоғ этаклари ва адирларга ҳаёт бахш этиш керак. Саратон кирмай яйловларнинг файзи қочади. Ҳатто кўзининг олдига илинадиган гиёҳ ҳам қолмайди. Катта-кичик молларни тоғнинг муҳофаза қилинадиган ичкари қисмига, қўриқхоналарга қараб ҳайдашади. Тоғ этаклари ва қирлар боғ бўлса, сув келади. Боглардан оқиб чиққан сув яйловларни суғоради...

Саидқул шулар ҳақида ўйларкан, яна ҳовлидан кафтдек кўриниб турадиган Барлостепага тикилиб қолди. Хаёлига келган фикрдан дили ёришиб кетди.

«Ёнғоқ экиш керак, — деди ўзига ўзи овоз чиқариб. — Барлостепанинг устига ёнғоқ экиш керак. Тепалик нишаброқ бўлгани учун сурувлар кўп ётган бўлиши керак. Ермисан, ер. Ёнғоқ орасига шафтоли, олма экилса зўр бўлади. Ёнғоқ ҳосилга киргунча шафтоли қарийди. Шундай боғни ярата олсанг, ўлсанг армонинг йўқ... Лекин унинг армони бор. Шундай боғии яратгандан сўнг ҳам у оёқ-қўлини узатиб, жон беролмайди. Бу армоннинг адоғи йўқ...» Хаёл суравериб, боши огирлашган Саидқул ака битта нон билан бир ҳовуч парвардани белига туг-ди-да, қирга қараб жўнади.

— Мени Тилабов суриштира, Барлостепага кетди дегин, — тайинлади хотинига. — Кечга яқин қайтарман.

Унинг қалби безовта эди. Кўп кўргиликларни кўрган юрагн ҳаётида кейинги пайтда юз берган барча ташвиш ва кўнгилсизликлардан этак силтаб, кадрдон тоғи бағрига келганидан, юрагида қат-қат бўлиб ётган армонлари ушалиши мумкин бўлган машаққатли манзил бошида эканлигидан шод ва безовта эди.

Барлостепа ҳовлидан яқин кўриигани билан, узоқ эди. Болалигида бу ерга от-уловсиз чиқиш машаққатдай туюларди. Энди эса у болалардек суғониб, энтикиб ўралаб борарди. Сойлик ва сояликларда туриб қолган қорлар эриб, ерга сингарди. Куёшнинг тафти қанчалик илик бўлмасин, ҳали корли чўққилар киш уйқусида. Гўё баҳорнинг унга мутлақо алоқаси йўқдек. Юракни энтиктирадиган, ҳаприктирадиган, орзиқтирадиган иликқина баҳор ҳавоси эди. Этак томондан совуққина шарқ шамоли эсар, сўл томондан сойдан тўнғизларнинг сув кечиб югуришаётгани эшитиларди. «Тўнғизлар кун бермайди, нима эксаиғ, ер билан битта қилиб кетади»... Беихтиёр отаси билан Ўртақирга нўхат экканлари ёдига тушди

... Ўша йили қиш қаттиқ келганди. Ер тобига келмай йигирма кунлар чамаси кечиқиб уруғ ташлашди. Камбағал рўза тутса кун узайгандек, бунинг устига ёз ҳам салқин келди. Кузнинг охирига борибгина нўхатнинг танаси қуриди. Отаси иккаласи бир ҳафта мобайнида авайлаб нўхат юлишди. Экинни тўнғиздан сақлаш учун қурилган чайла атрофига нўхат боғларини янчишга мўлжаллаб ёйишди.

— Мен қишлоққа тушиб келай. Сен чой-пой қилиб ичгин-да, дам олиб ёт. Ўчоққа ўт ёқиб қўйсанг, тўнғизлар йўламайди, — тайинлади отаси кетатуриб, — лекин эҳтиёт бўл. Мен тонг ёришмасдан қайтаман.

Кун бўйи ишлаб чарчагани учун наридан-бери булоқ суви билан нон еган бўлди. Хирмоннинг чайлага туташ томонида нўхат богларидан сўри ясаб, стига кўрпа тўшаб чўзилди. У чалқанча ётганча кўзи илинганини эслайди.

Тонги салқиндан жунжикиб уйғонганда отаси чайла атрофида айланиб юрарди. Хаёлига нега отам мени уйғотмади, деган фикр келди. Кўзларини катта-катта очганча, тушимми ё ўнгимми, дея ўйлай бошлади. Кеча кун бўйи пайкалдан ташиб чиқилган нўхат боғлари йўқ, отаси миниб келган от шетда ўтлаб юрарди. У кўркувдан анчагача ўрнидан туролмади. Унга сўри вазифасини ўтаган беш-олти боғдан бошқа нўхат боғларини тўнгизлар еганича еб, қолганини ер билан битта қилиб кетганди. Тупроққа қоришиб ётган нўхатларни кўриб кў-зидан тирқираб ёш чиқиб кетди. У ҳайкалдек қотиб, қанча ўтирганини билмайди. Отасининг оҳангидан алам акс этган гапидан ўзига келди.

— Сенга ишониб кетсам! Хайфи одам кет! Шунақа беғам бўлсанг умр бўйи биринг икки бўлмай, итнинг кейинги оёғи бўлиб ўтасан!...

... Бу сўзлар ҳамон унинг қулоғи остида жаранглайди. Ёши отасининг шу гапни айтган ёшидан ошди ҳамки, бу сўз кундан-кун кўпроқ эсига тушади. Бу болалигидаги биринчи ва кўпга татийдиган доғда қолиши эди. У шундан сўнг узок вақт, дастурхонлар нонга тўлиб, тўкинчилик бўлгунга қадар ота-онаси ва укалари олдида ўзини гуноҳкор сезиб, уларнинг кўзига қаролмай юрди. Отаси ҳамма нарсани тушунадиган одам бўлгани учун ҳам ҳар қандай гуноҳни кечирар, қийинчиликларга чидамли одам эди. Ота бўлиб унга қаттиқ гапиргани ҳам шу. Ҳар қалай, ўтган кун ортда қолиб кетар экан. Бироқ эсингни таниганингдан сўнгги омадсизлик ва доғу ҳасратдан оғири йўқ экан. Шундай воқеалар бўлар эканки, шундан сўнг сенинг тақдиринг ва умрининг поёни қариганингда ёниб тугаб бораётган шамдек аниқ-тиниқ кўриниб қоларкан. Бу шам қанчада ёниб тугайди, тутай дими, тутамайдими — бу сенинг саъй-ҳаракатингга боғлиқ бўлмай қолар экан. Атрофингдаги одамлар тақди рингни ўзинг тасаввур этмаган йўлга солиб юборар экан. Умр чексиз бўлса эканки, йўл қўйган хатоларинг ва омадсизлик ўрнини қоплаб бўлса. Йўлнинг ярмида қолиб, болангни ўзинг етолмаган ўша манзилга етишини кутиб яшай бошлайсан. Тириклигингга шукр қилиб, бир вақт ўзинг чекиб юрган қайғу ва қувонч ташвишлари қалбига қўчган болангния юрак уришига қулоқ тутиб яшайверасан. Болангнинг қаршисида ҳам тоғлар ва дарёлар бор. Дарёдан ўтиш учун сузишни билиш керак. Сузишни эса биров билади, биров билмайди. Сузишни билганлар дарёдан ҳам наридаги тоғларга, беғубор қорли чўққиларга етади. Сузишни билмаганга дарёда мириқиб чў-милиш ҳам насиб этмайди. Биз истасак истамасак, ҳаёт шунақа.

Саидкул ака Барлостепага чиққан эди. Ўйлаганидек қўйлар ётоқлаб юрган жой экан. Ҳатто бир неча йиллик қўйлар қатқат бўлиб ётибди. У болаларча қувончдан энтикарди. Беғубор ва салқин ҳаво димоғини қитиқлар. жамики жонзотга жон ва қон ато этгучи баҳор сиқилган қалбинн юмшатарди. Ойқорга мангу яшиллик бахш этиб турган минг йиллик арчалар, ҳали ғунчаси очилмаган бойчечаклар, кўклаётган яйлов, кўм-кўк осмон ва этакдаги сойниинг шаркироқ овози унинг дардларини бўлишарди. Юрагида пайдо бўлган илиқ бир туйғудан кўзи ёшланди. Ичидан юқорилаб келаётган бир нарса бўғзига текилиб қолгандек бўлди. Кирнинг қанча гек тарлигини билиш учун қадамлаб санай бошлади. Илгарилаган сари совуқ баҳор шамолдан кўзи ёшланарди...

Сой этагида бир отлиқ кўзга чалинди. Зум ўтмай қир четида отини етаклаган, ўрмон хўжалиги директори Тилабов пайдо бўлди. Унинг кўнглидан, «айтганимга кўнмаса-я», деган фикр ўтди. Кўнсам, кўнмасам, бари бир. Чекиниш йўқ. Бу ер менинг она ерим. Унга дарахт экишга ҳақким бор.

— Ҳорманг, Саидкул ака! Ғайратингизга қойилман-э! Эринмай пиёда келдингизми-а? От билан икки соатлик иўл-ку, бу! — тез-тез гапирарди Тилабов.

— Кўй бокқан вақтларни кўмсаб кетдим, ука! Қувват бор экан, юришга нима етсин. Юрган яшайди, — паст овозда жавоб қилди Саидкул ака.

— Қандаи шамол ҳайдади сизни бу тепаликка? Ичингизда бирор нарсани пиштаётибсиз шекилли!

Тилабов отини тушовлаб, қўйиб юборди. Эгардаги хуржун билан чопонини олиб, Саидкул ака томон юрди. Чопонни ерга тўшади. Тўннинг устига белбоғини ёзди. Хуржундан нон ва қанд-курс олди. Саидкул ака ҳам белидаги нон ва парвардани ўртага ташлади. Тилабов термоснинг оғзини очди.

— Эрталабдан буён туз тотганим йўқ. Бир мазза қилиб чой ичадиган бўлдик-да. Барлостепа жуда баҳаво жой. Йил — ўн икки ой шимол томондан салқин шабада эсиб туради. — Тилабов термос қопқоғига чой қуйиб узатди-да, нонни ушата бошлади.

— Барлостепанинг усти қанча гектар бор? — сўради Саидкул ака иссиқ чойни хўпларкан.

— Минг гектарга яқин. Икки йил бурун ўлчовдик. Бог қилмоқчи эдик. Қандайдир илмий текшириш институтидан рухсат беришмади.

— Нега?

— Совуқ эмиш. Дарахтларни совуқ уриб кетармиш.

— Ёлгон!

— Ким билади дейсиз.

— Бу тоғни мендан ўн баробар яхши биласиз. Мана шу юқоридаги арчалар орасида неча хил мевали дарахт бор. Ёввойи олма дейсизми, тоғолча ёки дўлана дейсизми. Нега уларни совуқ урмас экан. Дарахтлар ҳам инсонга ўхшайди. Бора-бора ҳамма нарсага кўникиб, мослашиб кетади.

— Бу олим дегани, елим деганн экан. Бир нарсага ёпишиб олса, ёмон бўларкан. Ҳар тарафга хат ёзавериб, битиб турган ишингни ҳам чипакка чиқараркан. Ўлсин агар қоғоздаги қоидаларига ўзидан бўлак ҳеч ким тушунса. Илгариги секретаримиз совуқ сувни ҳам пуфлаб ичадиган одам эди. Одамларни тинглаб эмас, кўпроқ қоғозга қараб ишларди. Аслида, бунақалар илмий ходим бўлиши керак. Олдига кириб, ёзилиб бирон ишни ҳал қилиб чиқолмаганман. Ўшанда экканимизда, ҳалигача дарахтлар уч йиллик бўларди.

— Эндиги секретарь қалай?

— Кўп елиб-югуради-ю, ишининг салмоғи йўқ...

— Гаплашса бўладиган одамми?

— Билмадим.

— Шу йил Барлостепага ёнғоқ экамиз!

— Қандай қилиб? Плансиз, сменасиз, минг гектар...

— Энди ишни планга, қолипга солиб ўтириш шарт эмас. Бу ёғига менга қўйиб беринг! Дарахт эксак, ҳеч ким келиб суғуриб ташламаса керак. Сиз қаршилиқ кўрсатмасангиз бўлди. Биз бир иш қилишимиз керакки, шу пайтгача ҳеч ким қилмаган бўлсин. Бу билан раҳбар сифатида сизнинг эл олдида юзингиз ёруғ бўлади. Мен... мен ҳам ўз гуноҳимни юваман...

Тилабов бошини эгди. Эшитган экан, ўйлади Саидкул ака. Тўнини тескари кийиб олмаса бўлгани...

— Кулоғингизга чалингандир. Шундай бўлса-да, бари бир, сиз ҳаммасини билишингиз керак. Сиз мени болалигимдан биласиз. Шунинг учун ҳам олдингизга қора тортиб, бош эгиб келдим. Мени ярим йил бурун партиядан ўчиришди. Мен хато қилгандим. Кечиришмади. Бошқаларга сабоқ бўлиши учун кечиришмади. Бир ҳисобда, тўғри қилишди. Ҳамманинг гуноҳи кечирилаверса, биз курашаётган эътиқодга путур етади. Ҳаёт биз ўйлагандек силлиқ ва фақат шодликлардан иборат эмаслигини мендан яхши тушунасиз. Виждон азобида кечалари уйқум келмайди. Ҳозир болаларим ёш. Каттаси ўн иккида. Ҳадемай, улар ҳам одам бўлиб, қаторга қўшилади. Бир кун бўлмаса бир кун менинг партиядан ўчганлигимни эшитишади. Бири бўлмаса бири мендан бунинг сабабини сўрайди. Шунда нима деб жавоб берамиз? Уларнинг олдида нима деган одам бўламан? Шуларни ўйлаб ўтириб, бошим оғирлашиб кетади. Мана шу Барлостепани менга беринг, ука. Ўтов тикиб, кўчиб келаман. Ёнғоқ кўчатларини бир жойдан гаплашиб қўйганман. Расмийлаштришга кўмаклашиб, қўллаб-қувватласангиз, бас. Қолганини ўзимга

қўйиб бераверинг. Тақдир етказса, шу ёнгоқзор ҳосилга кирганда аъзоликка кандидатликка ариза бераман...

Саидкулнинг кўзи ёшланиб, гапи бўғзига тиқилиб қолди. Ранги ўчиб кетган костюмининг энги билан ёшини артди. Лекин оралаган пешонаси терлади. Юзи катъий тус олди.

— Кечиринг, ука! Обидийда қияпти, деб ўиламанг! Бу ожизлик аломати эмас. Қўнглим бўшрок одамман. Менинг бахтим ҳам, бахтсизлигим ҳам шунда. Бироқ бу одат раҳбар бўлганда ҳечам асқатмас экан. Энди айтганимни қилмасам қўймайман. Мен ўзимни оқлаб ўлишим керак. Гапнинг бўладигани шу. Қўлингиздан келади, менга ёрдам беринг. Одамнинг бошига иш тушганда тўғри йўлда ҳам адашиб кетар экан, сен билан бир товоқдан ош еб юрганлар ҳам ўзини олиб қочаркан. Дов-дарахтга яқин одам бошқаларга қараганда тўғри ва самимийроқ бўлади. Мени тушунарсиз. Менга ҳеч нарса керак эмас. Агрономман. Совхозда бош агроном бўлиб ишладим. Касбим энди асқатадиган бўлди. Ёнгоқларнинг орасига тез пишар мевали дарахтлар экамиз. Пуштага нўхат, лалми тарвуз, беда экамиз. Бир ишлайликки...

... Яна Саидкул аканинг кўзи ёшланди. Юзи нурланиб кетди. Сўнгра бу нур вужудига тарқалди.

— Сизга ҳавасим келяпти, — деди узоқ сукутдан сўнг ҳамсуҳбати хўрсиниб.

Саидкул ака унинг гапини эшитмади. У Барлостепага қай томондан сув олиб чиқишни ўйларди.

Эртаси куни тракторнинг тепаликка чиқиши учун йўл қилишди. Индинига кечкурун Барлостепада ҳайдов тракторлари чизган нлк қора чизик кўзга ташланди. У Барлостепа этагидан бошланиб, Ойқорнинг оппоқ қорли ва нурли чўққиларига туташганга ўхшарди...

ОЛОВДАН ЧИҚҚАН ОДАМ

(Фантастик ҳикоя)

Кўхна қипчоқ даштларининг баҳор танқис гуллари билан беаган. Қонталаш рангдаги улкан куёш баркаши чоратрофга аёвсиз тиф уради. Унча катта бўлмаган кум тепаликлар, барханлар орасида янги чиққан тўртта ўтов қад ростлаган ўтовларнинг атрофида тўқсон икки бовли ўзбек уруғларидан бири одатдаги кундалик турмуш ташвишлари билан банд. Туя жунидан тўқилган қорамтир катта кийгиз устида қариялар осойишта суҳбат қуришади. Уларнинг ичида бошига оқ салла ўраган. қордай оппоқ оқсоқоллари кўксига тушган нуруний мўйсафид алоҳида ажралиб туради. У елкасига эчки терисидан тикилган жигарранг чакмон ташлаб олган, вақти-вақти билан олдида турган чилим нилини оғзига солиб, хўриллатиб ичига тортар экан, қабиладошларига салобат билан алланималарни уқтиради. Атрофдагилар унга этибор билан қулоқ солишмоқда. Сал нарида болалар чуғурлашиб чавандозлар ўйинини ўйнашади, оёқлари орасидаги эгри-бугри саксовул таёқчалари улар учун от вазифасини ўтайди. Юқорирокда ичида нимадир биқирлаб қайнаётган катта қозон, атрофида аёллар куймаланиб юришибди. Уларининг ёнида митти гиламча, устида оппоқ сочлари шамолда тартибсиз тўзғонётган фолбин кампир ажин қоплаган юзини яна ҳам тириштириб, кўзлари ярим юмук ҳолда руҳлар билан сирли суҳбат қурмоқда.

Нарида, буларга қарама-қарши тарафда, майда ўрилган сочлари тақимиға тушган, қуюқ киприклари остидаги тим қора кўзлари чакнаб турган хушқомат қиз кўркам гавдали, мутаносиб қора қошли, эндигина мўйлови сабза урган жингалак сочли йигит билан оҳиста суҳбат қурганча буғдой янчишмоқда. Улар бир-бирларига тез-тез ёниқ нигоҳ ташлайдилар, қалблари алланечук ошифта ва нури хислар билан тўлиб-тошаётганини четда қараган одам албатта илғаб олади. Йигитнинг ярим яланғоч елкаларини, эвлари бўғма илон танасидай қаба-риб-бўртиб турган бақувват мушак ва билакларини ваҳший ҳайвон тишларининг излари бўлса керак— тарам-тарам қорамтир доғлар қоплаган.

Бундан бир неча ой аввал ўн етти яшар ўспирин отаси ва акалари билан биргаликда Қирқ Қароқчи даштига жайрон овига чиққан, ов кетидан қувишга азбаройи берилиб кетганидан тўдасидан ажралиб, охир-оқибат инсон йўк, саҳройи-биёбонда адашиб қолганди. Темир-тирноқ аталмиш вафодор итини эргаштирганча саман отида даштда бир неча кун изғигач, охири умидсизлик билан саксавулзорда тунаб, ҳордиқ чиқаришга қарор қилганди. Йигит ўшанда ҳаётида илк марта ақл бовар қил майдиган даҳшатли воқеага рўбарў келганди.

Бола отининг жилловини саксовул шохига илиб, ҳали ҳам иссиғи аримаган кулранг қумга бош қўйганча пинакка кетди. Қанча ухлади, ёдида йўк, бир пайт отнинг кишнаши, итнинг жон аччиғида акиллашидан уйғониб кетди. Не кўз билан кўрсинки, ёнгинасида эшакдай келадиган бўри саман отининг бўйиига тишларини ботирганча гир айлантлар, Темиртирноқ зса, нкннчи бир баҳайбат бўриининг чангалида жон талвасасида акиллар эди. Бу мудҳиш манзарадан бола ақлдан озгудек аҳволга келди, оёқ-қўлларидан мадор кетди. Кўп ўтмай утнинг овози тинди, очикқан она бўри унинг ичак-чаоғини ағдариб, энг мазали жойи — ўпкасию жигарини ғажишга киришганди Ота бўрининг шиддатли хуружига саман от ҳам узоқ дош беролмади. У бамисоли нажот сўраётгандай сунги бор аянчли кишнади-ю, томоғига нимадир тикилгандай овози кўққис бўадади — бўрининг чархлангандай ўткир тишлари унинг бўғзига икки томондан ёриб кирганди. От гандираклаб кетдида, чап билан ғумбурлаб қумга ағдарилди. Агар ота бўри чакқонлик қилиб ўзини нари олмаганида, отнинг оғир танаси остида қолиши ҳеч гап эмас эди. Бир газча орқага ташланган бўри шу заҳоти ўзини яна отнинг устига отди-да, бўғзидан тирқираб қон отилаётган жониворнинг қорнини ёриб ташлади. От талваса ичида оёқларини лопиллатиб бир-икки

типирчилади-ю, охири тинчиди. Лаҳза ўтмай унинг кўзлари косасидан чикқудек орайиб, маъносиз тус олди. Ота бўри сал нарида даҳшатга тушганча ундан нигоҳини узмаётган болага эътибор ҳам бермай, ҳаф-сала билан отнинг ичак-чавоқларини ямламай ютди. Сарғимтир жун босган тумшуғи, олдинги оёқлари қип-қизил қон.

Бу даҳшатли манзара болани шу даражада саросима ва қўрқувга солгандики, у чиндан ҳам тош ҳайкалга айланиб қолгандай мияси карахт, кинидан чикқудай олайган кўзлари ҳеч нимани кўрмайди. Бола шу аяфозда қанча ётганин билмайди, лекин бир маҳал — ажабо! — қайноқ танаси бўйлаб жимир-жимир этганча алланечук ёқимли оғриқ пайдо бўлаётганини ҳис этди. Карахт миясига, бўрилар энди ўзини ямлашга тушишди чоғи, деган ўй келди. Лекин, қизиғи шунда эдики, у энди кутилмаганда ҳеч нарсадан кўркмай кўйди. Ҳаётининг энг сўнгги дамларини яшаётганини билиб қолган одамлардагина шундай ҳиссиёт пайдо бўлса керак.

Бирдан танасидаги ёқимли оғриқ укубатга айланди, бамисоли қандайдир дашт чумолилари баданининг ҳар бир нуқтасини аёвсиз кемираётгандай, у ўз танасини ҳис қилмай кўйди. Айни вақтда кўкрак ва елкалари, билак ва сонларининг териси ўрнида балиқнинг пўстига ўхшаш шилимшиқ ва қаттиқ пўстлоқ ҳосил бўла бошлади. Гўё тапасининг тери қисми борган сайин музлаб бораётгандай. Бу ҳолдан бола хавотирланиш ўрнига аксинча, негадир хотиржам тортди. Энди у ўз ўлжаларини ҳафсала ва иштаҳа билан ғажийётган қонхўр йирткичларга ҳоргин ва беписанд тикилиб ётарди.

Ниҳоят, бўрилар обдон тўйишди шекилли, эринчоклик билан бирин-кетин бола томонга силжишди. Биринчи бўлиб ота бўри унинг тепасига келди. Бу пайтда боланинг борлиқ танаси балиқларга хос шилимшиқ ва қаттиқ пўстлоқ билан қопланиб улгурган, айни дамда ўздан бадбўй ва кўланса ҳид таратарди. Бўри қонга булгаланган тумшуғини боланинг қорнига яқинлаштирди-ю, шу заҳоти сапчиб орқасига қайрилди. Шеригининг ҳатти-ҳаракатидан таажжубда қолган она бўри ҳам боланинг тепасига келиши ҳамон орқага чекинди. Кейин улар отнинг ярми гажиб ташланган гавдасини тишлаганларича қаёққадир судраб кетишди.

Бола саксовулзор ўртасидаги кумлоқ ерда ҳамон ўша лоқайд нигоҳ билан осмонга тикилиб ётаркан, танасидан чиқаётган димоғини ёргудек куланса ҳидни ўзи ҳам пайқаб қолди. Ажабо, бу бадбўй ҳиддан негадир у сирахам жирканмади, аксинча, кўнглида аллақандай ғайри-табиий қониқиш ҳиссини туйди, юлдуз санай бошлади. Шу тариқа кўзлари илиниб, ухлаб қолди. Уйқуси оз эмас кўп эмас, роппа-роса егти кечаю кундуз давом этди. Бу орада калхатлару йўлбарслар, дашт илонларию жайронлар, шоқоллару юмронқозиклар, хуллас, яна бир талай йирткич ҳайвонлар уни искаб кўрди. Бўйи уч метрча келадиган йўгон бўғма илон, ҳид билмайди чоғи, боланинг елкасига тишларини ботириб, захрини солмоқчи бўлди. Тиши ўтмади. Охири уни оддин тошга кўйиб, янги ўлжа қидириш мақсадида устидан сирғалиб ўтди-да, йўлида давом этди.

Орадан роппа-роса егти кечаю кундуз ўтгач, бола кўзларини очди. Каерда ётганини дарров фаҳмлай олмади. Коронғи кеча бўлишига қарамай, ҳаммаёқни худди кундуздагидай аниқ кўраётганини сезиб ҳайратга тушди. Назарида осмондаги бодрокдай сочилган сон-саноксиз юлдузлар шриклашиб, тўлин ой янада тўлишиб қолгандай эди. Бўлиб ўтган воқеа бирданига хотирасида тикланди-ю, шу заҳоти бошида қаттиқ оғриқ турди. Устига устак саман оти билан Темиртирноқни эслаб, юраги увишди. Кўксига чақир тиканакдак санчила бошлаган ғашликдан қутулиш, нимадир қилиш учун ўрнидан турмоқчи бўлган эди, негадир танаси қисирлаб кетганини пайқади. Шунда бутун бадани худди балиқтерисига ўхшаган силлиқ ва қаттиқ, тарам-тарам пўстлоқ билан қопланганини сизди ва яна ҳуши бошидан учаёзди.

Боланинг хасталиги узокқа чўзилмади. Кутилмаганда кўксига чирсиллаган овоз эшитилиб, кўп ўтмай, териси палахса-палахса бўлиб танасидан ажралиб чиқа бошлади. Орадаи бир неча фурсат ўтгач, ҳалиги чирсиллаган овозлар янада авжга чиқиб, бир неча дақиқадан кейин у балиқсимон «пўстлоғи»дан тамомила қутулди. Онадан янги туғилгандай шир-яланғоч. . У

ўрнитдан турди-да, негадир сира иккиланмай жануб томонга йўл олди. Тўлин ой нурида унинг танаси ўзидан алланечук олтинсимон заррин шуъла таратиб борарди.

У бутун даштни нурга чулғаб анча-мунча йўл босди. Тонгга яқин етти-саккизта отлик кўринди. Булар бир ҳафтадан бери болани излаб юрган унинг амакилари, тоғалари ва акалари эди. Қабила аъзолари боланининг шир-яланғоч ҳолда топилганига ҳам шукроналик қилишиб, тўй-тантана бошлаб юборишди. Кўйлар сўйилган, ошлар дамланган, ўйин-кулги авжида. Танасидан кечалари нур таралгани учун уни Нурбек деб атай бошлашди.

Шундан кейин Нурбекда фавқулодда ғайриоддий хусусиятлар зоҳир бўла бошлади. У ёниб турган олов устида бемалол юра олар, айнаи вақтда танаси ҳар қандай совуққа ҳам дош берарди. Бундан ташқари кечалари ҳамма нарсаларни худди кундузгидай кўра олади, ҳар қандай одам ёки ҳайвонинг қаерида қандай касаллик борлигини ҳам бир кўришда билади.

Эркаклар овда, Нурбек билан майда ўрилган сочлари тақимига тушган хушкомат қизнинг суҳбати айнаи авжига чиққан бир пайтда ўтовлар орқасида жимгина мудраб ётган итларнинг жон-жаҳдлари билан ҳурий бошлаши кўчманчи қабилани сергак торттирди. Одамлар олазарак бўлиб чор-атрофга қарашди. Ғарб тарафдан от туёқларининг дўпир-дўпири, қийқириқ овозлари кулоққа чалинарди. Қабила оқсоқоли ўзига ярашмаган чакқонлик билан ўрнидан турди. Бошқалар ҳам оёққа қалқишди. Аёллар ва болалар бир-бирларига қўрқув ва саросима аралаш савол назари билан тикилишарди. Шу чоқ туман орасидан Сузиб чиққандай ўтовлар олдида ўнта отлик пайдо бўлди. Уларнинг узун, кўк рангли энгил-бошлари, темир қалқонлари ва пўлат ғилофлари куёш нурида чарақлаб кўринарди. Отларнинг оёқлари йўғон, ёллари узун, пакана. Сувонийларнинг қўлларида туғ, найза, ойсимон қилич. Олдинда маймунжон тусли чопон кийган оқ саллали, чўтир юзли, чувак соқол одам.

— Ассалому алайкум! — кичқирди у гердайганча отда ўтираркан, кўчманчиларга нафрат билан тикилиб — Менга қабилангиз оқсоқоли керак.

— Ваалайкум... — Қабила оқсоқоли бир қадам олдинга чиқди. — Хўш, хизмат?

— Камина жами Шарқ мамлакатларининг ҳукмдори, буюк нойиб Хўжахоннинг тилмочи, жасур мўғул қўшинлари учун солиқ йиғаётганимизни билдирмоқчи эдим.

— Агар кўнглингиз тортса, қашшоқ ўтовларимизга марҳамат қилинглар!...

— Сизда мол-ҳол, буғдой ва арпа бор, ёш аёллар бор. Шулар бизни қониқтиради.

— Лекин, ушбу ташрифингиздан кейин очликдан ҳалок бўлишга мумкин бўлган болалар ва кексалар ҳам бор. Шунинг учун илтимосингизни...

— Биз илтимос эмас, талаб қиламиз!

Мўғуллар тилмочи ўнг қўлини кўтариб, энгил бир ишора қилди. Ҳезланиб турган суворийлар отларидан кетма-кет сакраб тушишди-ю, ўзларини қабила аъзолари устига отишди. Қий-чув босди. Уруш-уруш ўйнаб юрган болалар топталди, улардан инсоф сўраб олдинга чиққан уч-тўрт мўйсафид найзадан ўтказилди. Сўнгра эркакми, аёлми — қараб ҳам ўтирмай, ҳамманинг қўлини орқасига қайириб, ўтовларнинг бирига итариб киргиза бош-лашди. Босқинчилардан бири сочлари тақимига тушган соҳибжамол қизга ташланди.

— Нима қиляпсизлар, малъунлар?! — кичқирди қабила бошлиғи ғазаб билан — Тегма... Тегманглар!... Худодан қўрқмайсизларми?

Шу чоқ қаёқдандир Нурбек пайдо бўлди. У севгилисини зўрлашга уринаётган мўғулнинг кураги остига зарб билан ханжар урди. Мўғул шу заҳоти инграб, қизнинг оёқлари остига кулади. Иккинчи мўғул сакраб отига минди-да, Нурбекнинг бўйнига арқон ташлаб, дашт сари от солди. Босқинчилар қутуриб қийқирганча қабила аъзоларини қиргинбарот қилишга киришдилар. Қалқонлару мис дубулғалар куёш нурида чарақлаб, ёйсимон қиличлар бот-бот юқорига кўтарилиб, зарб билаи пастга, навбатдаги қурбоннинг боши ёки елкасига келиб тушарди. «Оҳ-воҳлар» оламни тутган, охири ярадорлару қолган-қутган ёшларни ва қари-қартанглари ўтовга судраб олиб киришди-да, атрофига сомон уйиб, ўт кўйиб юборишди. Нурбекни судраб

кетган муғул ҳам уни ўтов яқинига олиб келди-да, гуриллаб ёнаётган оловга ирғитди. Оқсоқол билан фолбин кампирдан бошқа ҳамма ўлимга маҳкум этилган эди. Нима воқеа бўлаётганлигини англаб етган оқсоқол ўзини қабиладошлари ёнаётган оловга урмоқчи бўлган эди, тилмоч йўлини тўсди.

— Шошилма, қария алвасти, — деди у заҳархандалик билан. — Ҳали сен керак бўласан. Бизга йўлбошчилик қиласан.

Оқсоқол аланга оғушидаги ўтовга ийтиларкан, хўнграб йиғлаб юборди.

— Кўйворинглар мени, лаънатилар!... Мен... мен улар билан бирга ёнаман!..

— Бу қандай кўргулик бўлди?!— Бир чеккада фолбин фиғон чиқарди — Гуноҳга ботибмиз!.. — Муқаддас жайронларни кўпам овлайвериш керак эмас, дея айтувдим-а!..

Шу пайт мўъжиза рўй берди ёнаётган ўтовдан биров отилиб чиқди. Кўз очиб юмгунча отларнинг бирига минди-да, жиловни кўлига олди. Гуркираб ёниб турган аланганинг икки оёқда юриб келиб устига ўтирганидан эхонаси чиқиб кетган от ўзини даштга урди. Ёниб жиз-ганак бўлаётган одамнинг узоққа боролмаслигини тахмин қилган мўғуллар йигитнинг орқасидан қувишни лозим топишмади. Буни кўрган оқсоқолнинг сўниқ кўзларида умид учкунлари чақнаб кетди. Фолбин бош кўтариб пичирлади.

— Сендан яхши одам чиқишини билардим, Нурбек болам-ов!..

— Менга қара, ялмоғиз! — деди тилмоч унга яқинлашаркан, чамаси у ёнидаги алланималар деяётган митти гавдали, бир кўзи шиғрайган мўғулнинг сўзларини таржима қиларди— Агар сен шонли мўғул лаганарларига худо ёр бўлишини тилаб оллога илтижо қилмасанг, кунингга маймунлар йиғлайди.

— Илоё... сен нима десанг шу...

Нурбек отга миниб кетганидан кейин қабила сарқори ҳам пича ўзини босиб олган, энди қоқ ерда чордона қуриб ўтираркан, тоқатсизлик билан уфққа тикиларди. Куёшнинг чўғсимон улкан баркаши уфққа чўкиб кетганига анча бўлган, уфқ қонталаш рангда жилваланар, қипчоқ даштидаги кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу қирғинбарот ёвузликнинг гувоҳи бўлмаслик учун гўё тоғлар ҳам ғира-шира шом пардасини юзига тортишга уринаётгандек эди.

Чирсиллаб ёнаётган ўтов босиб тушди, дод-фарёд ва қийчув кескин кучайиб, сал ўтмай улар жон аччиғидаги бўғиқ ҳиррвраш ва инграш овозлари билан алмашинди. Яна бир неча фурсатдан кейин чор-атрофга қабристон сукунати чўкиб, фақат ўтов қолдиқларининг чир-силлаб ёнаётгани қулоққа чалинарди, холос. Ҳамма ёқни кийгиз, латта-путта ва жизганак бўла бошлаган инсон гўштининг ҳидлари тутган, дайди дашт шамоли бу қўланса дудни тўзитмоққа беҳуда уринарди.

Мўғул лашкарлари энди бамайлихотирлик билан қабиланинг қолган-қутган бойликларни талон-тарож қилишга киришишди. Аввал бут қолган ўтовлардаги ишга яроқли буюмлар, турли мол-бисотлар олиб чиқилди. Сўнгра сал наридаги кўрадан сигирлар ва қўйларни хай-даб чиқдилар. Бир неча қоп буғдой ва арпа ҳам пакана отларнинг елкасига ташляяди. Энди манзилга қайтишса ҳам бўларди-ю, лекин босқинчилар негадир шошилмасди. Митти гавдали, бир кўзи шиғрайган мўғул тилмочга алланималар деган эди, у қабила оқсоқолига юзланди:

— Менга қара, қари алвасти, агар тирик қолишни истасанг, қўйларнинг бирини сўйиб, эт. Шонли мўғул лашкарлари шу ерда овқатланишмоқчи.

Оқсоқол зийрак тортди. У яна бир неча фурсатдан сўнг ғайриоддий воқеа содир бўлишини сезгандек, гавдасига ярашмаган чаққонлик билан ўтовларнинг бирига кириб, пичоқ олиб чиқди-да, қўйлардан бирининг оёқларини боғлаб, ерга ётқизди. Кейин «бисмилло», деб бўй-нига пичоқ тортди. Қўйнинг кекирдагидан тиркираб отилган қон эгнига сачраб кетганиданми, мўйсафиднинг юзлари буришди.

Олис уфқда йигирма чокли қорабайир ва саман отлар минган чавандозлар кўринганида, оқсоқол қўйнинг икки сонини майдалаб, қозонга ташлаётган эди. Улар шамолдай елиб

келишарди. Нурбек бошлаб келаётгани аниқ. Боягина қабила кексалари осуда суҳбат қуриб ўтирган кийгиз устида ёнбошлаб ётган тилмоч ва муғуллар ҳали уларни пайкаганлари йўқ.

Ниҳоят, саҳрони от туёқларининг дўпир-дўпири тутиб кетди. Босқинчилар депсиниб ўринларидан турдилар. Лекин улар кечикишди. Олдинда қуюндай учиб келаётган отлиқ — сочлари ва қош-киприклари куйиб сарғайиб кетган ёш йигитнинг олисданоқ зарб билан отган пичоғи биринчи бўлиб тилмочнинг кўксига қадалди. Босқинчиларнинг малайи гайритабиий овоз чиқариб, бўкирганича чалқанчасига ағдарилди. Тил тортмай бандаликни бажо келтирган тилмочнинг кўзлари очик қолганди. Иккинчи отлиқ улоқтирган арқонга илашган митти гавдали, бир кўзи шиғрайган мўғул лаққа чўғ устига бориб тушди. Шу ондаёқ эғни-боши гуриллаб ёпа бошлаган мўғул жон ҳолатда икки-уч марта чинқирди-ю, тинчланди.

Отлиқлар бир неча фурсатдаёқ мўғулларнинг кўл-оёқларини боғлаб, бамисоли сўйишга тайёрланган кўйлардек оқсоқолнинг оёқлари остига ташлашди. Овдан муддатидан илгари қайтишга мажбур бўлган бу бақувват ва қирчилла йигитлар энди тобора сўниб бораётган аланганинг калта-калта алвон тилларига мислсиз ғам-ғусса ва армон билан тикилишар, ич-ичларидан ўртанишарди.

Қабила сардори шошилмай ўрнидан турди-да, олдинга ўтди. Бири биридан оғир ўйлар унинг миясини исканжага олганди. Чехрасидаги тарам-тарам ажинлар янада кўпайиб қолганга ўхшарди. Ҳозир қадимий, ибтидоий суд ўзининг узил-кесил ҳукмини чиқариши керак. Қабиланинг эски удумлари бўйича, келгиндилар ўлим жазосига маҳкум этилишлари даркор...

Ёш овчилар ҳукми тезроқ ижро этишга шай ҳолда оқсоқолга сергаклик билан тикилишар ва унинг кўрсатмасини кутишарди. Аммо қабила саркори бир қарорга келишга негадир шошилмасди. Изтироб ва қайғу тумани чулғаган миясини: «Ёвузлик пайини қирқишнинг энг расво йўли қайси?» деган биргина азалий савол қийноққа солмоқда эди.

Бирдан у ўнг кўлини кўтариб, баланд овозда буюрди:

— Найза, дубулға ва қиличларни синдириб, бир жойга тўпланглар!

Овчилар бир зумда тараддудда қолишди-ю, лекин тезда найза ва қиличларни бир жойга йигиштириб, бирма-бир синдиришди-да, устма-уст уйиб кўйишди.

— Унга мой қуйинглар! — буюрди яна оқсоқол эътирозга ўрин қолмайдиган бир оҳангда. Йигитларнинг бири ёғоч челақни кўтариб келиб, қуроолларнинг устига мой сепди.

— Энди ёқнинглар!

Лаҳза ўтмай саҳрода яна бир гулхан пайдо бўлди. Ҳамманинг диққат-эътибори ўт ичида қолган қурооллар уюмида. Бу одамзоднинг қирғинбарот уруш ва босқинчиликларга қарши илк исёни эди. Бу аланга инсонни тинч ҳаётга чорлаётгандай гуриллар, ёлқин сочар, жавлон урар эди.

Қиз пайдо бўлди. Чамаси, у тўс-тўполон вақтида босқинчиларнинг кўзларини шамғалат қилиб, яширинишга муваффақ бўлган эди. Жингалак сочли йигит унинг истиқболига отилди. Кишинг сочлари тўзиган, йиғлайверганидан кўзлари қизариб, ковоклари шишиб кетганди. У маъюс ва паришон ҳолда тобора сўниб бораётган аланганинг гоҳ бири, гоҳ иккинчисига тикилркан, борлиқ вужуди шамолда қолган ниҳолдек титрарди. Қизни кўриб, дил-дилидан суюпиб кетган қабила саркори уни бағрнга босди-да, баланд овозда деди:

— Мўғулларнинг кўл-оёқларини бўшатишлар!

Йигитлар ҳайрон. Бироқ оқсоқолининг буйруғи муҳокама қилинмайди.

Ногоҳ боядан берн сукутда ўтирган фолбин кампирнинг жазаваси тутди:

— Йўқ! Йўқ!.. Оллоҳи таоло ва жами муқаддас руҳлар ҳаққи илтижо қиламан, уларни ўлдиринг! йўқса, шафқатсиз қасос олишади!..

Кўл-оёқлари арқондан бўшатишган мўғул чериклари кўрқа-писа ўтовдан узоқлаша бошлашди. Қабила овчилари саросима ва тараддудда қолишди. Улар илгари сира кўрилмаган бундай вазиятда нима қилишларини билмай ҳайрон эдилар. Барибир жингалак сочли йигит

ўзини тутиб туrolмади. У кутилмаганда сал нарида ўтлаб юрган отга отилиб бориб шунда, қоча бошлаган мўғуллардан бирининг бўйнига арқон улоқтириб, сахро бўйлаб судрай кетди. Бошқалар ҳам жунбушга келди. Кувиш, ола-тасир, муштлашиш бошланди. Бир неча фурсат ичида душман қора қонига беланди қолди.

Овчилар қалтис хатти-ҳаракатлари учуи ўзларини айбдор сезиб, шошилмай оқсоқолнинг ҳузурига қайтиш-ди. Улар ҳар қандай ёвузлик шафқатсиз жазога лойиқ, деб билишар ва ёвузликнинг пайини қирқишнинг бошқа йўллари бўлиши мумкинлиги ҳақида ўйламасди ҳам. Бу ҳақда бош қотириб кўрган биринчи одам қабила оқсоқоли эди.

— Сафар тарадудини кўринглар — деди у хомуш бир кайфиятда. — Энди бу ерда яшай олмаймиз. Олатоғни ошиб, янги сахро топамиз...

Одамлар истамайгина оқсоқолнинг кўрсатмаларини бажаришга киришдилар. Бир четда фолбин кампир худога илтижо қиларди. Шу чоқ от туёқларининг дупури эшитилди — ҳали душманни сиртмоққа солиб сахрога судраб кетган Нурбек кўринди. У хурсанд эди.

— Юзиммизни ерга қаратдинг, — деди оқсоқол бирдан овози қалтираб. — Энди... тўрт томонинг қибла...

— Гуноҳим нима, бобожон? Ахир, улардан куйиб кул бўлган онам, ака-укаларим, опа-сингилларимнинг хунини олдим-ку!

— Гуноҳинг — қотиллигинг... — оқсоқол - мунг билан ерга қаради. — Ёвузликни ёвузлик билан енгиш мумкин эмас экан!..

У сукутга кетди. Рўпарасида қора кўзларини жовдиратиб Нурбек турарди

— Нима гап? — йигитнинг олдига ўтов ортида бекиниб турган қиз югуриб келди. — Бобом сени ҳайдаяптими?

— Ҳа...

— Каёққа кетмоқчисан?

— Бошим оққан томонга-да.

— Мен ҳам сен билан...

Йигитнинг кўзларидан ўт чакнаб кетди.

— Чиндан-а?..

— Чин сўзим!..

Нурбек майда ўрилган сочлари тақимига тушган хуш-қомат қизни бағрига босди. Унинг кўзларида ёш.

— Нега йиғлаяпсан?

— Ёлғиз иккаламиз...

— Ундай дема, — йигит қизнинг гапини бўлди. —

Оила қурамыз, ўзимиздан ўзимиз кўпаямиз. Халқ бўламыз! Шундай халқ бўламызки, унда меҳр-оқибат, садоқат, самимийлик мутлоқ қарор топган бўлади.

— Айтганинг келсин!

— Ният — муқаддас, еру кўк — муқаддас, шундан бизга теккан улуш-муқаддас... Қани, кетдик!

— Кетдик!..

Икки отлиқ оқшом қуюқлашаётган дашти-биебонга тобора сингиб борар, уларнинг ортидан кўтарилаётган паға-паға чанг булутлари осмону фалакни тутгудай эди...

ҒУЛОМГАРДИШ

— Э, бўлди-да, ота, одамни номусларга ўлдирдингиз-ку! Шу ердан кўчиб кетсам кутуламанми сиздан?!

Дадаматов ахийри шундай деди. Санокул бобо мажбур қилди. Дадаматов жаҳл устида шундай деди-ю, энди пушаймон бўлиб ўтирибди. Пушаймон бўлгани сари эса баттар аччиғи чиқмоқда.

Аслида, нега шунчалик тутаққанига ўзи ҳам хайрон.

Санокул бобо унн урмаган бўлса, сўкмаган бўлса, тухмат-маломат қилмаса, ундан бир таъма тиламаса... Айби — қанда қилмай ҳар куни салом берганию дуои жонини қилиб турганими?

Наинки шунинг учун киши бировдан ранжиса? Айниқса, Дадаматовдек зуваласи лойдан эмас, мумдан ясалган мулойим бир одам, шунинг учун бировни ранжитса? У наҳот шу умидда юртига кўчиб келган бўлса?

Ақл бовар қилмайди. Менинг, масалан, бунга сираям ишонгим келмайди. Чунки Бегмат Дадаматовни беш қўлдай яхши биламан. Билганим учун ҳам шу гапларни ёзиб ўтирибман. Келинг, унинг кимлиги ҳақида сизга ҳам анча гапириб берай.

Хўш, Дадаматов Бегмат Эрматович, урушдан аввал, ўттиз олтинчи йили бизнинг қишлоғимизда туғилган. Ҳамма қатори ўқиб, ҳамма қатори машаққату дард-аламлар тортиб, кон техникуми, кейин шу соҳанинг институтини тугатиб, қишлоғимизга қайтиб келмади — Шарғунга, кўмир конига ишга кетди. Қишлоққа кам келарди, ахён-ахёнда — Май байрами ёки Янги йил арафаларида тили бизнинг лаҳжаларга ўхшамайдиган, кўзлари катта-катта, чиройли хотини билан паст-баланд кўчаларимизда пайдо бўлиб қоларди. Бегмат Дадаматов маржон шодасидек тиғиз қишлоғимиздан узилиб кетган биринчи дона эди, шу боисмикан, кўпчиликнинг назарида алланечук ғалати, жуда оқпадар бўлмаса ҳамки, ҳар қалай, дарбадар бир кимса бўлиб кўринарди.

Бегмат Дадаматов, табиийки, бу гаплардан беҳабар, шунинг учун ҳам парвойи фалак юрар эди. Кейин-кейин, у кекса отасию қари онасини кўргани келаркан, хотини билан бирга бежирим кийимлар кийган ўғил-қизларини ҳам эргаштириб келадиган бўлди. Болаларининг тилиям бизнинг лаҳжаларга ўхшамас, бинобарин, бегона эди.

У биринчи марта қишлоққа сутранг «Волга»да кириб келганида, ҳар турли миш-мишлар тарқади. Бировлар: «Кўтарилиб кетибди, машина олиб юраркан», деди, бировлар эса: «Эрмат сариқнинг ўғли кўмир эмас, пул конида ишларкан», деди. Кимлардир суюнди, кимлардир куйди.

Бир куни Дадаматов, қайсидир байрамда, чол-кампирни зиёрат қилгани келиб, отасини касал ҳолда кўрди, онаси бошида сув томизиб ўтирарди. Ўртада қандай гап-сўз ўтгани бизга номаълум, аммо бир ҳафтадан сўнг Дадаматов қишлоққа кўчиб келди. Энди «Волга»си йўқ эди. Яна миш-миш тарқади: «У ишдан ҳайдалиб кетибди», «Бало экан, ховли-жойнинг умидида... ҳаҳ, моли дунё ўлсин ширин бўлмай...»

Тешик қулоқ, Бегмат Дадаматов, табиийки, бу гаплардан энди хабар топмай қолмади, лекин барибир парвойи фалак юраверди. Ҳатто беписанд кулиб қўйганини ҳам биров кўрмади. Хуллас, қишлоқ унга кўникди — ортиқ номини сақич қилмай қўйди.

Дадаматов озроқ муддат чол-кампирининг каталакдек уйида яшади, кейин, кузга бориб, Даламаҳалладан анчагина бадастир ховли-жой сотиб олиб, кўчиб ўтди. Район марказига — электр идорасига ишга кирди. Тили бизнинг лаҳжаларга ўхшамайдиган ўғил-қизлари қишлоқ болалари билан бир мактабда ўқий бошлади. Хотини ҳамшира экан, касалхонага жойлашди.

Дард бошқа — ажал бошқа, шифтга боқиб умри ўтган Эрмат бобо кўкламга чиқиб

кўрмагандек бўлиб кетди, кутилмаганда отга, беданага меҳр пайдо қилди, тагида булутдек айғир, устида почапўстин, кўйнида бедана, қаерда улоқ, қаерда пойга бўлса, барида ҳозир у нозир. Орада унинг оғзига сув томизиб ўтирган кампири бирданига омонатини топширди. Чол ҳозир саксон учда, қайсарлик билан ҳамон ўзининг ховлисида, ўн олтига кирган невараси Шермат билан тирикчилик қилади, ахён-ахёнда нега менга кампир топиб бермайсан, деб Бегмат Дадаматовга ғалва қилиб кўяди. У эса бунга жавобан кулади, холос.

Бегмат Дадаматов ҳақидаги гапга шу ўринда нуқта қўйсак ҳам бўларди, лекин Санокул бобо... Дарвоқе, Санокул бобо! Агар Санокул бобо бўлмаганида, ҳикоямизнинг ҳам ҳеч бир ҳикоялик ери қолмасди.

Санокул бобо, Бегмат Дадаматовнинг ҳаётида ҳам, худди шу ҳикоядагидек, мутлақо тўсатдан пайдо бўлди.

Санокул бобони мен ҳам танирдим. Кутубхонадан китоб олгани борганимда кўрардим. Кўча бошидаги харсанг тошда, ҳассасини иягига тираб, кўзларини чала юмиб, носнинг кайфини сурганча офтобшувокда мудраб ўтирарди. Салом берсангиз, хафа бўларди, кайф қочса керак-да.

Дадаматовнинг олган ховлиси кутубхонанинг орқасида, шундоққина сой бўйида эди ва аччиғичакдай тор бир кўчадан юриб, Санокул бобонинг кўҳна ёғоч дарвозаси олтидан ўтиб, асфальт йўлга чиқиларди.

Ҳамма машмаша Дадаматов кўчиб келганининг иккинчи ҳафтасидан бошланди

Сешанба куни эрталаб шошиб ишга бораётса, нимдош кўк яқтак кийган, чувак юзли, пишшиқ бир чол тавозе билан салом берди:

— Э, ассалому алайкум, тўрам!

Дадаматов гангиб тўхтади, гарчи атрофда ўзи ва рўпарасидаги чолдан бўлак кимса бўлмасида, ёнверига аланглади, сўнг ҳайронлик билан, музтар ва хоксор қўл қовуштириб турган қария томон юрди, сўрашгани қўл чўзди:

— Ассалому алайкум, ота.

Шунда чол ёшига ярашмаган абжирлик ила чакқон югуриб келди, унинг кафтини қўшқўллаб кафтига олди, кўзига суртгудек бир алфозда товуши товлашиб деди:

— Бардам-бакувват юрибсизми, тўрам тани-жонингиз соғми?

Дадаматов баттар довдиради, сўнг юзи ёришиб жилмайди: «Қарилик-да!»

— Мени биров билан адаштиряпсиз-а ота, — деди Хушҳол кулимсираб.

Чол ундан баттар таажубланди:

— Э, нега адаштирай, тўрам? Шукр, ҳали эс-хушдан айиргани йўқ. Яратган эгам ўзи адашгулик қилмаса адашмайман, тўрам. Ҳа, ховлилар муборак бўлсин энди? Кўп суюндим, тўрам, кўп суюндим. Илоҳи омин, яхши тўйларга буюрсин, туп қўйиб палак ёзинг!

— Раҳмат, — деди Дадаматов, — раҳмат, айтганингиз келсин.

— Муни қаранг, тўрам, фалакнинг гардиши деб шуни айтаркан-да, бўлмаса ким ўйлабди сизнинг бизга кўшни бўлиб қолишингизни? Шукр, минг шукр, яратганининг инояти буям бўлса!

Дадаматовнинг вақти бениҳоя зиқ эди.

— Ҳай, ота, — деди узр сўраб, — майли, омонлик бўлсин.

— Э, тўрам, қани бир пиёла чойимиз бор-а? Эрталабки насиба-я, тўрам?

— Бошқа сафар, — деб Дадаматов гапни қисқа қилди.

«Отамнинг ошналаридан, — дея ишонч билан ўйлади йўлда бораётиб, — лекин нега бунча «тўра»лайди — ҳайронман...»

Кечқурун ишдан қайтиб таажжуби баттар ортди: кимдир бир тоғора сомса ташлаб кетибди.

— Ким берди? — деб кундузи уйда қолган саккиз яшар қизчасидан сўраган эди, у:

— Бир чол, оти... оти Санокул бобо, — деди. Ҳайронлик билан сомса ейилиб кетди. Эртасига яна одатдагидек ишга бораётган эди, худди кечаги муюлишда ўша чолга дуч келди. Дадаматовга, у кечадан бери жойидан жилмагандек туюлди. У харчанд олдин салом беришга

Ўзини чоғласа-да, барибир улгуролмади — чол эпчиллик қилиб қолди:

— Э, ассалому алайкум, тўрам! Қалай, бардам-бақувватгина? Уй ичилар, бола-чақа омонми? «Тўрасига бало борми?!» — Дадаматовнинг бирдан энсаси қотди, бироқ чолнинг юз-кўзида ҳеч қандай ҳазил-мазах ифодасии кўрмади.

— Раҳмат, — деду у куруққина қилиб ва шу заҳоти: «Э, сомсани шу юборган бўлмасин тагин?» — деган фикр хаёлидан ўтди.

— Кани, тўрам, ўтсинлар, ўтсинлар! — чол икки букилиб, қўл қовуштирганча унга йўл бўшатиб турарди.

— Менга қаранг, ота, — деди Дадаматов, — нега мени «тўра» дейсиз, мен тушунмадим. Умуман, сал ғалати бўляпти, мени отим Бегмат, отимни айтиб чақираверинг.

Чолнинг нурсиз, чайир кўзлари ваҳимага тўлди:

— Йўғ-э! Йўғ-э! — деб шивирлагандек бир овоз чиқарди у. — Худо сақласин, нега отингизни айтар эканман, айб бўлади, тўрам. Қани, ўтсинлар, ўтаверсинлар, баҳузур.

Дадаматов бўғилиб кетди:

— «Тўра» деманг, плтимос.

Чол кўзларини пирпиратди:

— Нима дейин?

— Отимни айтинг, кўшни денг, ха, ана, ўғлим денг.

— Йўқ, — деди чол, қатъиян бош чайқаб. — Сиз тўрамнинг авлодлари бўлсангиз-у, мен қандай қилиб...

— Қанақа тўранинг? — деб сўради Дадаматов қичқиргудек бўлиб.

— Дадамат қозининг-да, — деди чол ва унинг бу қадар нодонлигига ачингандек, бош тебратиб кўйди. — Раҳматли бувангиз менинг тўрам эдилар, мен у кишининг эшикларида қарол эдим, ёйилмада молларини боқардим, жувоз ҳам ҳайдаганман, мола ҳам босганман. Мени жойи жаннатда бўлгур кози бувам одам қилганлар. «Э, Санокул, — дер эдилар раҳматли, — дунёда одам кўп, лекин одамийси кам». Ўзлари қандоқ одам эдилар-а. Ҳар оқшом ғуломгардишга ўз кўллари билан гўжами, атала-умочми, худонинг буюрган насибасини кўтариб келар эдилар. Бир марта денг, тахтасойда ерлари бўларди, баҳори буғдой эккан эдик, тизза бўйи бўлиб қолганида, мени чақириб айтдиларки...

Дадаматов кўчанинг қоқ ўртасида меровсираб, рўпарасидаги эски кавушдек кўримсиз чолдан кўз узмай анграйиб турарди.

«Ёпирай! Нималар дейди-я, бу?! Тош асридан қолганми ўзиям, нима бало?!»

— ... ҳайитнинг эртаси тўрам билан Норжовтолга, Мирали қозоқнинг овулига бордик. Борсак, тумонат одам, бир тўй бўлган экан, Миралининг укаси улоқда отдан йиқилиб ўлибди, қий-чув, қиёмат...

— Ота, — деди Дадаматов бетоқат, — қачонги гап буларингиз?

Кўзлари қисилиб, завқу шавққа чўмган Санокул бобо ўйланиб қолди.

— Қачонги дейсизми? Э, кўп бўлгани йўқ ахир, Николай подшо ағдарилган йилимикин, валлоҳу аълам, ундан кейинги йилими... Ишқилиб, мулла Абдурахим қуллар яшайдиган жой.

Ғуломгардиш — ўзининг кенжа ўғли Қорабозорда отхона босиб ўлган йили эди. Раҳматли Абдукаримнинг мучали хўк эди, мана шундай мучал ағдарадиган бўлсак... кечагина бўлган гаплар-да, бари, тўрам.

Дадаматов, гўё уни биров бошлаб лақиллатгандек, жаҳли чикди, аранг ўзини босиб, Санокул бобо билан хайрлашди.

Индинига яна ўша ҳол такрорланди. Дадаматов бу сафар аччиғланмади-ю, вазминлик билан шундай деди:

— Энди, бизни иззат қилганингиз учун раҳмат ота, лекин бундан кейин мени «тўра» деманг, илтимос. Чунки...

— Ие, нега? — деди Санокул бобо.

— Чунки, — дея давом этди Дадаматов унинг саволини эшитмагандек, — мен сиз айтаётган кози бобони кўрган ҳам эмасман, у киши биз дунёга келмасданоқ кўкариб чиққан эканлар. Кейин, илгари нима гаплар бўлса бўлгандир, аммо ҳозир унақа «каролу» «тўра-пўра» деган гаплар қолмаган ота. Шунинг учун бунақа деб, мени хижолатга қўймасангиз. Ахир битта-яримта эшитган қулоққа ҳам хунук. Йўлни ҳам баҳузур кесиб ўтаверинг, ёшингиз улуғ!

— Йўк-йўк, — деди Санокул бобо, — бундай деманг тўрам, айб бўлади, сизнинг мартабангиз улуғ.

Дадаматов қовоғини солди:

— Ота, ҳозиргина келишдик-ку?

— Кўйинг-э, — деди Санокул бобо бўш келмай. — кози бобонинг арвоҳи-чи, тўрам?!

— Э, жуда «тўра»лагингиз келса, отамга боринг! Зерикиб, нима қиларини билмай ётибди.

Санокул бобо синиқ кулимсираб, бошини қуйи солди.

— Майли, тўрам.

— Ахир мен партияний бўлсам, катта бир идорада ишласам, сиз эса бундоқ қилиб турсангиз. Гап теккизиб қўясиз ота, менга бунақада.

— Худо сақласин, тўрам, — деди Санокул бобо чўчинкираб. — Сизга қасд қилганлар паст бўлсин.

— Э, боринг-э! — Дадаматов қаҳрланиб қўл силтади ва шарт бурилиб жўнади. Икки юз қадамлар юриб боргач, бирданига кулиб юборди.

Кечкурун отасидан хабар олгани борди. Отаси айвонда, туллак беданасининг патига сув пуркаб ўтирарди. Бир оз гурунглашгач, у аста сўради:

— Санокул бобо отангизнинг қароли бўлганми?

— Қайси Санокул? Сано тентакми? — Отаси беданани кўтариб, чироқ шуъласига солди. — Отамнинг қароли кўп эди. Саноям ишлаган. Тентак у, — дея отаси ичкари уйга қараб қичқирди: — Ҳой Шермат, бормисан, токчадаги халтада тарик бор, олиб чиқ!

Дадаматов ўрнидан кўзғалди.

Эртасига яна Санокул бобога дуч келишини ўйлаб, юраги безиллади — рост кўчани қўйиб, паст кўчадан юрди, сой ёқалаб айланиб ўтиб, ишга кеч қолди.

Якшанба куни маҳаллада тўй бўлди. Дадаматов ҳам чиқди. Тўй эгалари кўярда-қўймай уни ичкари уйлардан бирига судрашди, Дадаматов салом бериб кирганида бир уй одам чой ичиб чақчақлашиб ўтирарди, ҳамма унга ўгирилиб қаради. У пойабзалини ечиб, пойгакдаги бўш жойга чўкмоқчи эди, туйқус юқоридан:

— Қани, тўрам, бу ёққа, бу ёққа ўтсинлар, — деган чийилдоқ овоз эшитилди.

Дадаматов, юраги шув этиб, тўрига қаради. Санокул бобо, икки букчайганча, бурчакка қисилиб унга хокисор термулиб турарди.

— Ўтираверинг, — деди у ғижиниб.

— Йўк, йўк, тўрам, мен... қандоқ ҳаддим сиғади ахир қўйинг энди, одамни хижолат қилманг, тўрам, одобсизлик бўлади-да, э!

Дадаматов ҳамма томошаталаб бўлиб турганини сезди ва базўр шайтонга ҳай бериб, Санокул бободан юқори ўтиб ўтирди, у эса пилдираганча келиб унинг жойига чўкди.

Кўпчилик бир-бирига ажабланиб қаради.

Дадаматовга тўй татимади.

Бир куни олти яшар ўғли шундай деб қолди: — «Дада, тўра дегани нима дегани?» «Ҳа, нега сўраяпсан?» «Йўк, айтинг, яхши гапми, ёмон гапми?» Дадаматовнинг боши котди. «Санокул бобонг айтдими? Ҳазиллашган, парво қилма!» «Менам Санокул бобони тўра десам бўладими?» «Йўк!» «Нега?» «Бас энди, эзма бўлма», деб дарғазаб жеркиб берди у.

Аслида-ку, энди Санокул бобога кўникиб, тақдирга тан бериб қўя қолса бўларди, лекин

қайсарлик бобида у ҳам Санокул бободан заррача қолишмасди, яъни уларни ўхшатмасдан учратмаган эди.

Дадаматов ҳаммасидан ҳам кўра, бу ғалати муносабатнинг эл-чорга ошкор бўлишидан кўрқарди. Кўркиб юргани содир бўлди. Куруқсой қишлоғидаги подстанция ночор эди, ҳадеб куйиб қолаверарди. Куруқсой аҳли ҳам исми-жисмига мос халқ экан, тайини суриштирмай, тинимсиз ёзгани ёзган эди. Қўли қичиган экан, майли ёзаверсин, лекин кошки аризадан трансформатор ясаб бўлса! Ахири бўлмади — район газетаси уриб чиқди. Эргашев деган мухбир, билибми-билмай: «Район электрлаштириш идораси (бошлиғи ўрт. Дадаматов Б.) тоқайгача меҳнаткашларнинг ҳақли талабларига тўраларча муносабатда бўлади?!» деб дарғазаб савол қўйди.

Мақола жума куни чиққан эди. Дадаматов таъби хира бўлиб кечкурун уйига қайтаркан, ўтган-кетганнинг бари қўлини бигиз қилиб уни кўрсатаётгандек туюларди. Эчки ўлгиси келса, қассоб билан ўйнашади, деган гап рост. Рост бўлмаса, худди шу пайт Санокул бобо Дадаматовга кўз оғригидек рўпара келиб қоладими?

— Ассалому алайкум, тўрам...

Дадаматов бирдан портлади:

— Э, бўлди-да, ота, одамни номусларга ўлдирдингиз-ку! Шу ердан кўчиб кетсам, кутуламанми сиздан?!

Санокул бобо ҳангу манг бўлиб қолди.

Дадаматов шу жаҳл устида бориб ҳовли-жойини текинга бўлсаям сотишга тайёр эди, бахтига, уйда меҳмон бор экан — хотинининг уруғлари келишибди, шулар билан чалғиб ҳовуридан тушди.

У шу бўйи Санокул бобо билан салом-алиқни йиғиштирди. Кўча-кўйда дуч келиб қолгудек бўлса, тескари қараб ўтадиган бўлди. Чол эса, юзида ҳануз ўша хоксор табассум, қўл қовуштириб не гуноҳи борлигини билмай гарангсиб турарди.

Қиш кунларининг бирида Санокул бобо оламдан ўтди.

Дадаматов эл қатори таъзияда қатнашди. Қабристонга борганда ҳам, қайтаётиб ҳам ўзиини бениҳоя гуноҳкор сезди.

Эртасига Санокул бобони эсидан чиқарди. Одатдагидек, шошиб ишга жўнади.

Бирор ҳафта чамаси ўтиб, Санокул бобонинг дарвозаси ёнида чолнинг ўттиз ёшлар ёшарган қиёфасини— куя еган телпак кийган ўғлини кўрди. У қўлига куҳ-куҳлаб, лабидаги папиросини четга улоқтирди-да, Дадаматовнинг истиқболига юрди:

— Ассалому алайкум... — йигит бир оз тараддудланиб, такрорлади. — Ассалому алайкум... тўрам...

Дадаматов сесканиб тушди.

«Э, тавбангдан кетай! Булар ўзи авлоди билан жинни эканми, нима бало?!»

Унинг ранги олинганини сезиб, йигит шоша-пиша гапирди:

— Энди ака, нима қилай, бобомнинг васияти...

— Канақа васият? — деди Дадаматов гангиб. Йигит аламзадалиқ билан афтини буриштирди.

— Отам касал бўлгандан бери яккаш бир гапни такрорлардиларки, шу Бегмат акангни ҳамманг ҳурмат қиласан, у киши тўрамнинг авлоди, сизлар ҳам шундай деб чақиринглар... Энди, ака, ота рози — худо рози, ахир...

— Э, қўйсангиз-чи! — деди Дадаматов ва шарт бурилиб жўнаркан: «Бу чол ўлса ҳамки кутулмас эканман-да», деб ўйлади аччиқланиб. Кўчанинг бошига етгач, алланарса эсига тушгандек, жадал юриб изига қайтди, Санокул бобонинг дарвозасини қоқди. Кейин эшик дарвозадан қўлида паншаха ушлаган бояги йигит чиқиб келди:

— Э, келинг, келинг, — деди у ортига чекиниб.

— Менга қаранг, — Дадаматов остона хатлаб ичкари ўтди: — Эндн бир келишиб олсак:

майли, отангизнинг васияти ўз йўлига, лекин иккинчи мени бунақа деб шарманда қилманг. Маъкулми? Бобо раҳматлининг шунча азоб берганлари ҳам етар.

— Йўғ-э, нима деяпсиз, ака, сизга азоб бериб...

— Агар бунгаям кўнмасангиз, — дея Дадаматов боя ўйлаб қўйган гапига кўчди — мен чиндан ҳам сизга тўра бўладиган бўлсам, менинг амримни бажарадиган бўлсангиз, бундан буён мени Бегмат ака деб чақиришингизни буюраман. Тушундингиз-а? — У таҳдид билан кўзларини йигитга тикди.

— Э, мен бир нарса деяпманми, ака, ўзим ҳам...

— Бўпти, омонлик! — Дадаматов енгил тортди, йўлига равона бўлди.

У кечкурун яна шу кўчадан уйига қайтади. Кечгача эса ҳали анча бор.

ОШИҚДАРА ТУТҚУНЛАРИ

Уйқуси бузилди. Кўзларини очмади, лекин негадир бемаҳалда уйғонганига таажжубланди... Шу аснода аллақандай англаб бўлмас товушлар кулоғига чалина бошлади, кимлардир уввос солиб йиғлаётгандекми-ей, кимлардир қаҳқаҳа уриб кулаётгандегу, тагин кимлардир тинмай балабону сурнай чалаётгандекми-ей!..

Кўзларини очмай, баттар таажжубланди.

... кизик, туш кўраяпманми-ё? Уйғоқ ҳолда-я!.. Чарчаганим учун бўлса керак.

Чиндан ҳам жуда чарчаган, — аввал самолётда, кейин автобусда, ундан сўнг таксида узок йўл босди, уйдан тонг-саҳарда чиқиб, базўр хуфтон чоғи манзилга ҳориб-толиб етиб келган эди, — беҳуда айтишмаган ахир, йўл азоби — гўр азоби, деб.

Манзилга етиб келиб, шинамгина хонага ўрнашганидан сўнг, осмону фалакдан бирдан ер комига тушиб қолгандек ҳис этган эди ўзини. Аввал самолётда учганию, сўнгра уловларда йўл босгани учун эмас, йўк, аэропортдан то ушбу маконга қадам қўйганигача адирлар, қирлар, тоғлар оралаган йўл нукул пастликка қараб эсгани боис шундай туюлган эди... Кейин, уйдан олиб чиққан егуликларидан енгил-елпи тамадди қилиб, уйкуга ётган ва оппоқ чойшаблардан оҳор ҳиди бурқиётгани эсида, орадан ҳаял ўтмай, донг қотиб ухлаб қолган эди.

Мана, энди... Ҳамон ажабтовур товушлар олислардан элас-элас кулоғига эшитилгандек бўлаяпти.

... ё далада одамлар телевизор томоша қилишаяптимикиан? Йўк, ҳозир томоша пайти эмас, аллақачон тун яримдан оққан ёки ҳадемай тонг отиб қолса керак.

Ҳаловатини қизганиб соатга қарамади. Ёнбошига ўгирилиб, оппоқ чойшабли адёлни бошига тортди.

Аммо, ҳануз ўша-ўша кимлардир уввос солиб йиғлаётгандекмией, кимлардир қаҳқаҳа уриб кулаётгандегу, тагин кимлардир тинмай балабону сурнай чалаётгандек эди.

... ажаб, роппа-роса бир кечаю бир кундуз мириқиб ухлагандекман-а! Ниманинг шарофати экан бу?

Тўшагидан турди. Керишди. Енгил кийинди. Ойнабанд эшик қия очиқ эди, чоргоҳ пешайвонга чиқди. Ва беадад бир ҳайратдан тек қотди, чиндан ҳам ер комига тушиб қолгандек туюлганича бор экан, — гирд тевааркни баланд тоғ қоялари ҳалқадек ўраб олган, — истироҳатгоҳ кўркам дара қўйнида жойлашган эди. Қояларга тутшиб кетган дара ёнбағирларини ям-яшил майсалар қоплаган, сийрак жийда баргли дарахтлар эса соябонларгами ёхуд тобора юқорилаб бораётган алланималаргадир менгзаб кўринди кўзга. Ясси қияликларда оппоқ тоғ эчкилари дарахтлар оралаб ўтлаб юрибди. Кунчиқар томондаги тикка ўрлаган йўл бўйида катта бир кўл куёш нурида тиллаланиб жимирламоқда. Аммо, кизик, нечундир кўл сирли-синаотли туюлади. Унинг атрофининг минг кокилли мажнунтоллар, сершоҳ-сербутоқ оққайинлар, кўм-кўк арчалар қуршаган. Ёмғир ҳидига тўйинган, намхуш ҳаво эса шу қадар майин, шу қадар мусаффоки, нафас олгани сайин одамнинг баҳри дили яйрайди.

Кўкрагини кериб, тўйиб-тўйиб нафас оларкан, қишлоғининг турфа куйинди исларга қоришган ачимсиқ ҳавосини эслаб, ўйчан бош ирғади. Кейин, пешайвон панжарасидан маҳкам ушлаб, пастга энгашди, дабдурустдан боши айланганини сезиб, қоматини тиклади.

Тонгда ёмғир савалаган шекили, пастда бино рўпарасидаги намчил ғишпарчин йўлкада, — одамлар эринчоклик билан кезиб, нонушта пайтини кутишмоқда. Уларга синчков назар ташлаб, негадир кўнглини ғашликками, ўкинчгами мойил бир нималардир чулғаётганини ҳис этди.

... ёпирай, ҳалитдан-а? Кезиб ўрганлганлигимдан бўлса керак. Албатта-да!..

Ҳазил хўрсинди.

Йўлкадан қуйроқдаги оллчазорга туташ кенг майдончада кўкраклари лорсиллаган аёллар, хипча бел жувонлар ирғишлашиб, бадан тарбия қилишяпти.

Истироҳатгоҳ ғаройиб бир сокинлик оғушида. Ушбу сокинлик эса гўё кишини эркалаб аллалаёттандек.

Енгилгина энтикди.

... дунёда жаннатсифат жойлар ҳам бор экан-да!..

Ором курсига ясланиб, дунёнинг боқийлигию умрнинг ўткинчилиги тўғрисида надомат билан ўй сурган кўйи, оппоқ булутлар орасида оқариб кўринаётган қорли қояларга хомуш тикилиб қолди.

Бир маҳал, кўшни айвонга сарғиш сочлари елкасида мавжланган, ўттиз ёшлардаги дуркунгина бир жувон чикди. Дорга оппоқ бир матони осди. Момик халати тугмалари ўтказилмаган экан.

Жувоннинг шафақранг баданига нигоҳи тушар-тушмас, изза чекиб, илкис юзини четга ўгирди. Ором курси ғижирлаб кетди.

Жувон сергак тортиб, ўртадаги пастак панжара тўсиққа яқинлашди:

— Салом, йигит, — деди.

— Салом, — деди йигит.

Жувон бирин-бирин халати тугмаларини ўтказаркан:

— Кеча келдингизми? — деб сўради.

— Ҳа, кеча кечқурун келдим.

Дабдуруст кўзлари ажабтовур чакнаб, жувон:

— Яхши, — деди. Овози товланиб кетди. — Менинг келганимга уч кун бўлди.

Тунда қулоғига чалинган ғалати товушлар ёдига тушиб:

— Кечирасиз, уйқунгизда безовта бўлмадингизми? — деди йигит. Жувон кулимсиради. Индамади. Лекин унинг кулимсираши бир қадар сирлидек эди.

... бу дуркун жувон — Дуркунхоним ниманидир билади. Билади. Жўрттага айтмаяпти.

— Боёнларга ўхшаб ялпайиб ўтирибсиз, — деди Дуркунхоним, янаям навозишли жилмайиб. — Нима, нонушта қилгани бормайсизми ёки сизга опкелишадими?

— Йўқ... Борамиз, — деди йигит.

Айни кезде истироҳатгоҳ радиоси занг чалиб, нонуштага чорламоқда эди.

Нонуштадан сўнг, Йигит кеча келган ўттиз чоғли одамга қўшилиб, биринчи қаватдаги кенгроқ бир хонага кирди. Олдииги қаторга ўтиб, юмшоқ ўриндиққа ўтирди.

Катта дўхтирни кута бошладилар.

Каттакон кўп куттирмади. Миқти гавдали, қирқ ёшлардаги йигит экан. Ўзини таништиргач, истироҳатгоҳнинг жорий тартиб-қоидалари ҳақида гапирди. Бирйула минг киши дам олиб даволанишини айтди. Ҳар ун беш дақиқада истироҳатгоҳдан шаҳарга махсус автобус қатнаб туришини маълум қилди, роса истироҳатгоҳни мактаб:

— Гапларимга ишонаверинглар, яқин атроф-теварақда бунақаси йўқ, — деди. — Ҳавоси ниҳоятда соф, ниҳоятда шифобахш. Санаториямиз асосан юрак ва асаб касалликларини, такрор айтаман, айниқса асаб касалликларини даволашга ихтисослашган. Таъкидлашим керакки, табиий муҳитимизнинг ўзи ҳам шуни тақозо қилади, деб очик деразалар томон ишора қилди у. — Ана кўриб турганларингиздек, санаториямиз Ошиқ-Маъшук тоғлари билан қуршалган...

... э, оти жуда қизиқ экан: Ошиқ-Маъшук! Албатта бирор қизиқарли ривояти ҳам бўлса керак:

— ... Устимизда тўхтовсиз айланиб турган салқин шифобахш тоғ хавоси шаҳардан узлуксиз ёпирилиб келаётган захарли исларни мутлақо яқин йўлатмайди. Демак, қадимги шарқ мақоли билан айтадиган бўлсак, тоза ҳаво — танга даво. Бу ерда ўзингизни бир ой бахтиёр ҳисоблашингиз мумкин. Хўш, энди бизга саволлар борми?

Ана шунда Йигит тунги ғаройиб товушлар тўғрисида сўрашни ўйлади. Аммо, иккиланди: мабодо тушида ё хаёлида... Йўқ, аниқ-тиниқ эшитган эди. Мана шу тобда ҳам нозик бир сас қулоқлари остида титраётгандек... Ёки, у ёқда ачимсиқ ислар, турли ташвишу ҳавотирлар исканжасида зўриққан асаблари бу ёқда мусаффо ҳаводан шишиниб, энди нағма кўрсатаяптимики-а? Йўғ-э, анов Дуркунхонимнинг ҳалигидай ишшайгани ҳам бежиз эмасдир ахир. Ҳа, шубҳасиз бу ерда нимадир бор... нимадир бўлиши керак.

Тезроқ соатнинг уч бўлишини кутаяпти — рухий таъсир воситасида даволовчи дўхтир ҳузурига бориши керак. Вақт эса имиллаб ўтмоқда. Зерикаётганини ҳис этиб, оғир энтикди. Кейин, бекорчи бекор ўйлайди, деганларидек, четдан бегона назар билан ўзига разм солди: ана, шам «пайпоғ»у шам «белбоғ»дан сўнг тўшакда ўраниб ётибди. Пешонаси ҳамда кўз остларида сийрак тер резалари йилтирайди. Кўринишидан дам олиб даволанаётган бахтиёр одамга асло ўхшамайди, худди бандининг ўзи ҳоргин, хомуш.

... нега, нима учун шундай? Кўнгилда на бир севинч ва бир ҳаяжон.

Назарида, икки-уч кундан бери эмас, аллазамонлардан буён ушбу дарага тушиб қолгандегу, энди ҳеч чиқиб кетолмаётгандек эди.

Аввал-бошданок хушлар-хушламас йўлга отланаётиб, ҳардам хаёл бир ҳолатга тушган, лекни аллақачон йўлланма ҳамда самолётга патта олиб қўйгани боис, — гўё уйдан узоқда турмуш ташвишларидан халос бўладигандек, жаннат сифат жойларда роса яйраб ҳордик чиқарадигандек, — кани, бораверайликчи, деб келаверган эди.

Аммо, асли ўшанда кўнгли сезган экан: мана, рўзгор ташвишларидан қутулиш қаёқда! Ўзи бу ердаю, ёду хаёли оиласида. Озиб-ёзиб шаҳарга тушиб қолса, гоҳ хотинига, гоҳ болаларига нелар харид қиларини билолмай, боши қотади. Хали ота-она, оға-инилар ҳам бор. Қўл эса қисқа. Қашшоқлик курсин-а, қашшоқлик!.. Ўлганни тепган, деганларидек, истироҳатгоҳдаги галатию гаройиб даҳмазалар айни дард устига чипқон бўлаянти: на кунида ҳаловат бор, на тунида — алламаҳалда уйғониб кетади: қулоқлари остида қандайдир айқаш-уйқаш товушлар элас-элас эшитилган кўйи, ёмғир севалаётган қорамтир осмонга хаёлчан тикилиб ётади, тонг бўзарарга яқин ухлаб қолади, кейин эрталаб ажаб уйқудан тетик туради. Лекин... айвонга чиқмоққа юраги безиллайди-ю, барибир чиқади. Орадан ҳаял замон ўтиб-ўтмай, Дуркунхоним ишшайиб пайдо бўлади-да, оч ғунажинчадек мўлтирайверади... Тепа қаватдаги сарисоч Гулойим эса, ёпирай, худди ошиғу беқарор бўлган ўн тўрт ёшли бўйсара қиз каби дам қизил гул ташлайди, дам сариқ гул!.. Баттар бўл-э!.. Рўпарадаги хонада яшаётган дўндикчага ногоҳ дуч келиб қолса, ўзини қайга урарини билолмай қолади. У эса маънос табассумдан юзлари яшнаб, шартта қўлтиғидан оладию, тошбағирликда айблай кетади. Ошхонага-ку ноилож боради. Бордими, тамом — пойтахтлик оппоқбилак Африка қаҳвасию фаранги коньягини бот-бот мактаб, меҳмонликка таклиф қилгани қилган. Худонинг берган куни аҳвол шу.

... ё тавба! Ё Парвардигор, бу ожизаларинг бу қадар беҳаё, бу қадар беқадр!.. Ахир, жаннат — аёллар пойидадир, демаганмисан?! Агар жаннатинг шу аёллар пойида бўлса... Қойил-э!.. Аёлнинг худоси иккита бири... аёқ, яна бири таёқ. Халқ тўқиган буни. Хўш, халқни нималар, кимлар бу даражага тушириб қўйди ахир?.. Асли жамият ичдан чириб битгани рост шекилли. Бўлмаса... Ёпирай, анави мункиллаган раис ҳам иккинчи хотинини, ҳам ўйнашини олиб келганмиш. Раис — халқнинг отаси-я!.. Навжувон ўйнаш бечора энди дуч келган аёққа қашиниб юрибди... Бунақа жойларга ўзи аёлларнинг асосан бадбахти келар экан чоғи. Рост-да, бахтиёр аёлларнинг истироҳатгоҳларда тентирамоққа илло хоҳиши йўқ. Шундай!..

Дарвоқе, бу манзил-маконнинг ўзида одамни ҳар кўйга солиб тентиратадиган нимадир бўлса керак. Бинобарин, Ошиқ-Маъшук тўғрисидаги ривоят ҳам беҳуда тўқилмаган ва руҳиятидаги ажабтовур беқарорлик ҳам бежиз эмас. Чунки уйда уйқуга ётардию, тошдек қотиб ухлаб қоларди. Сўнги марта уйда қачон туш кўрганини ҳам аниқроқ эслаёлмади. Бу ерда эса, — давомли тушқар кўрадими-ей, алаҳсирайдими-ей, — ҳамон дурустроқ ором ололгани йўқ.

... ий-э, соат учдан ўтаяпти-ку!..

Қани, борсин-чи, руҳшунос дўхтирдан бирор маънили гап чиқар эҳтимол.

Ёши элликни оралаган, бақалоқ дўхтир аёл:

— Ўтиринг, — деди совуқроқ оҳангда. — Нима учун кўзларингиз бежо?

Йигит сўроқ номани узатиб:

— Шунчаям савол бўладими! — деди. — Юзтадан кўпроқ. Баъзилари жудаям кулгили. Чет элда бўлганмисиз? Қизиқ, беморнинг чет элда бўлган ё бўлмаганлигининг хасталикка нима алоқаси бор?

— Бу анкетани биз эмас, Минздрав тузган, — деди дўхтир, сўроқномага синчков кўз югутираркан. — Шуни билиб қўйингки, тузумлар ўртасидаги тафовут беморнинг дунёқарашига, пировардида руҳиятига ҳам кескин таъсир қилиши мумкин.

Йигит бир зум ўйланиб қолди, кўнглида дўхтирнинг фикрига қўшилгач:

— Дўхтир, сиз руҳиятга ишонасизми? — деб сўради. Бақалоқ дўхтир ялт қараб:

— Келишиб олайлик, — деди, сўроқномани четга суриб. — Мен савол бераман, сиз жавоб берасиз.

Йигит сўроқномага ишора қилиб:

— Ана, мен жавоб бериб қўйганман, — деди. — Кўпчилик қатори кўнғир, қизил рангларни яхши кўраман, кўк, яшил, рангларни ёқтираман, қорага тоқатим йўқ. Куннинг тонг пайти менга жудаям ёқади. Лекин, ростини айтсам, шу кунларда тонгдан ҳам, шомдан ҳам, ҳатто дунёсидан ҳам кўнглим совиб кетди. Айниқса, аёлларнинг бу қадар беқадр бўлиб қолганлигини кўриб, қийналаяпман.

— Шошманг!.. деди дўхтир. — Психотерапияга ишонасизми?

— Психотерапияга, психоанализга доир асарлардан анча-мунчасини ўқиганман.

Дўхтир кўрслик билан гапни бўлиб:

— Психотерапияга ишонасизми, деб сўраяпман, — деди. — Нимани ўқиган-ўқимаганлигингиз мени қизиқтирмайди.

Йигит кўзларини пирпиратди:

— Лекин саволга жавоб бермади.

Туйқус дўхтир хатосини англаб етган каби майинроқ оҳангда, лекин жиддият билан:

— Хўп, менга ишонасизми? — деб сўради.

— Сизгами?... Сиз менинг саволимга жавоб бермадингиз. Энди ўртамизда самимият бўлишига ишоналмайман.

— Анча таъсирчан экансиз... — Дўхтир зўраки кулимсираб, сўроқномага ишора қилди. — Кўнглингизда хавотирингиз кучли эканлигини қайд этгансиз. Айтингчи, айнан нимадан хавотирдасиз?

— Биринчи марта бунақа олис сафарга чиқишим. Бундан кейин сираям чиқмасам керак. Кутилмаган бирор фалокат...

— Шошманг! — деди аёл, тагин гапни бўлиб. — Саволга... саволга жавоб беринг?

... ий-э, бу дўхтирнинг ўзи давога муҳтож-ку! Бунақа феъли чарслигию бетоқатлиги билан хўппа семиргани қизиқ. Ҳойнаҳой, чолиниям қил қилворгандиро-ов!

— Хўш, нима сизни кўпроқ хавотирлантираяпти?

— Дўхтир, илтимос, аввал сиз менинг саволимга жавоб беринг?

Тагин дўхтир зўраки кулимсиради:

— Нима учун руҳга ишониш-ишонмаслигим сизни бу қадар қизиқтириб қолди?

— Биласизми дўхтир, мен бу ерда атиги бир неча кундан бери эмас, балки аллазамонлардан буён яшаб юргандекман, кейин, кечалари аллақандай товушлар қулоғимга чалиниб уйғониб кетаман-да, алламаҳалгача ўнггимда ҳам ўша товушларни элас-элас эшитаётгандек бўламан. Назаримда, Ошиқ-Маъшукнинг безовта руҳлари бизларни...

— Бизларни эмас, сизни! — деди дўхтир. Бир зум Йигит дўхтирга тикилиб қолди.

... хм-м, демак, руҳга ишонмас экан. Сўнг, йигит паришон бош ирғаб:

— Майли, мени таъқиб қилаётгандек, дейлик, — деди. — Тагин бир мулоҳазам бор бу ердаги аёллар енгилтаклиги Маъшуқанинг ҳалигиндай руҳи таъсиридан эмасмикан?

— Бундай ўйлашингизга жиддийроқ асосингиз борми?

— Ошиқ-Маъшук ривояти шу ерда тўқилган. Ривоят бежиз эмасдир ахир. Тўғрими?

— Лекин сиз шуни унутмангки, бу ернинг ҳавоси саломатлик учун зарур бўлган газларга ниҳоятда бой. Бундан ташқари, нарзан дегани — полвон сув дегани эканлиги ҳам назардан соқит қилманг-да!.. Нарзан ваннада ётганингизда ўзингизни қандай ҳис этаяпсиз?

— Худди лиммо-лим шампан тўла ҳовузчада чўмилаётгандек маза қиламан. Вижиллайди. Илиқ-иссиқ пуффақчалар мавжланиб қитиклайди. Кайф!..

— Жуда тўғри! — деди. — Албатта, шифобахш ҳаво, тоғ босими, нарзан ванна — эркагу аёл шахватини кўзгаб юборади-да!..

... қизиқ, ўзи руҳий усул билан даволовчи дўхтир-у, лекин руҳга ишонмас экан. Аммо, гапида жон бор. Бир зум жимликдан сўнг:

— Мен кўпроқ Кашпировскийга ишонаман, — деди Йигит. — Чунки у ижтимоий келиб чиқишингиз билан ҳалқ, чет элда бўлган-бўлмаганлигингиз билан ҳам қизиқиб ўтирмай, муолажани бошлайвераркан. Ҳатто телевизор орқали ҳам даволай олади. Сиз бўлсангиз юздан ортиқ саволга ёзма жавоб олганингизга ҳам қаноатланмай, яна сўраб-суриштираяпсиз.

— Агар менга ишонмасангиз, машғулотларимда қатнашингиздан фойда йўқ, — деб, дўхтир соатига нигоҳ ташлади. Секин ўрнидан турди. — Мабодо фикрингиз ўзгарса, эртага шу пайтда келарсиз.

— Ўзгармаса-чи?

— Барибир келишингиз керак.

Зинҳор келмаслигига ишонган кўйи, индамай, хомуш чимирилиб, Йигит хонадан чиқди.

Тушликдан сўнг, Дўндикчага чап бериб, гулзорлар оралаганча, секин дара адоғи томон юрди. Дўндикча боя, бирга шаҳар айланиб қайтайлик, деганида, — юз амри ширин, — хушламайроқ рози бўлган эди. Ўша заҳоти таклифни рад этолмаганига энди афсусланапти. Начора, бирор баҳона тўқиб, узр сўрар. Ёки, шундан кейин унинг ўзи маъшуқона саъй-ҳаракатлари беҳудалигини англау, қайта суйкалмай кўяр.

Тоғ пойида паришон туриб қолди. Кейин... атрофга хаёлчан кўз югуртирди. Бир-бирига мингашиб кетган чўққиларга тикилиб, айна чоғда ўзиини табиатнинг бир бўлаги экани-ю, лекин табиатга уйғунлашиб кетолмаслигини ўйлади, йўқ, бундай шарафга ожиз бандаси муносиб эмас. Зеро, она табиат билан уйғунлашиб кетолганлар — хурдирлар, яъни бахтиёрдирлар. Одамзод бахтиёр бўлмоғи учун жуда кўп тўсиқларни енгиб ўтмоғи керак. Лоақал ўзлигидан ўзиб, хокисору лоқайд, беғаму бепарво... Йўқ, йўқ... табиатдан, жамиятдан нималарнидир кутиб яшаётган одам асло хокисор бўлолмайди.

Ушбу фикр кўнглидан кечаркан, Азизиддин Насафийдан ўқиган бир ҳикмати ёдига тушди. Дарвеш, сен— кичик одамсан, бутун олам — бепоён олам, сен — ҳар икки оламнинг бир заррасисан. Дарвеш! Ўзлигингни англа, ташқи ва ички оламнинг тушун. Зеро, англаш — бепоён оламнинг ибтидоси ва интиҳосидир... Бундан ўзга йўл йўқдир.

Насафийнинг ҳикмати чинлигига яна бир карра иймон келтириб, бошини кўтарди.

Ногоҳ, таажжубдан кўзлари каттариб кетди.

... и, ана, Ошиқнинг папоғи!

Бурксимон каттакон бир тош улкан харсанг чеккасида тўнтарилиб ётарди.

... ана, Ошиқнинг ўзиям чўзилиб ётибди. Бечора!.. Биқини билан тушган экан.

Чиндан ҳам, бурксимон тошдан анча юқорида одам-сиёқли бир харсанг яққол кўзга кўриниб турарди.

... Ўша тобда Ошиқ ниҳоят ўзини бахтиёр ҳис этган бўлса керак. Албатта-да! Ҳадемай руҳлари қовушиб-чирмашиб кетаридан умидвор бўлган ахир.

Хаёлидан ғалати манзаралар кечаркан, Ошиқ-Маъшукнинг сўнгги лаҳзадаги аламли, армонли розлари кулоқларига оҳиста чалинаётгандек туюлди: модомики бу дунёсида бизга қовушиш насиб қилмас экан, кел, у дунёга бирга равона бўлайлик, Маъшуқам!.. Тану жоним билан сеникиман, Ошиғим!.. Кетдик, Маъшуқам!..

... ана, Ошиқ тошдан тошга, чўққидан чўққига урилиб, пастга учиб бораяпти.

Бехос дахшатга тушиб, бирдан кичқириб юборади: Маъшуқааааа!..

Ва беихтиёр орқага қайрилади.

Кейин, Маъшуканинг жонҳоври қочиб бораётганини кўриб турган кўйлар, кўзгилар, ҳатто шайтон эчкилар ҳам донг қотиб, аламдан тошга қўнишади. Ошиқ... чала ўлик Ошиқ эса Маъшуканинг ногаҳоний хиёнатига бардош беролмай инграб юборадию, кўзларидан ёш аралаш қон тома бошлайди.

Ровий ривоятча ҳамон Ошиқнинг кўзларидан ёш аралаш қон томармиш. Ана, қаранг. Қояга кўтарилолган одам тошга айланиб қолган кўй-кўзилару эчкиларни ҳам албатта кўради.

... Чинмикан шу?.. Чин... чин бўлса керак.

Баланддаги одамсиёқли тошга киприк қокмай тикилиб, унинг кўздек қорайиб кўринаётган иккита катта-катта тешигидан чиндан ҳам зардобга ўхшаш аллақандай бир суюқлик томаётганини кўрди. Ҳар бир томчи чак... чак томаётиб, куёш нурида ялт-юлт шуълаланмоқда эди.

Ногоҳ, ингроқ товушга тасалли бергудай, айна кезда хўрсиникни ҳам эслатадиган инжа бир сас юрагига оқиб кираётганини ҳис этди.

... ёки чўққилар, қоялар оралаб эсаётган шабадамикан-а?

Секин сўқмоқдан кўтарила бошлади.

Бир маҳал, қияма текисликда, қовжираган ўт-ўланлар устига адёл тўшаб, куёшда тобланиб ётган — ёпирай! — қип-яланғоч аёлларни кўрди. Кўрдию уялиб кетди... Тағин хиёл юргач, яна бир ялангликда холос оврагпўш кийган уч эркагу уч аёлга нигоҳи тушдию, тўхтаб қолди. Улар бир-бирининг баданига нимадир суриб, бир-бирларини уқаламоқда эдилар.

Шу пайтда, наридан каттакон бир эчкимар, тилини ўйнатган кўйи, кўзларини чақчайтириб, ўрмалаб ўтаверди. Унинг тили илонники сингари қорамтир, лекни анча узунроқ экан. Унга қараб туриб, сесканиб кетди. Ортига қайтди.

Ҳамон ингроқ бир сас юрагига оқиб кираётгандек эди. Сўқмоқдан дара томон қайта ётиб, Ошиқ тоғ рупарасидаги Маъшук тоғига хомуш тикиларкан, Маъшуқа тўғрисида эшитганларини эслади, буни устига ёш хотин олганидан сўнг, Маъшуқа хув булутлар орасидан туманланиб кўринаётган қоядан ўзини пастга отган экан. Ҳали-ҳануз дара бўйлаб Маъшуканинг оху фиғони бетиним-беқарор кезармиш.

... тунлари гоҳ йигит кулгига менгзаб туюлаётган товушлар чиндан ҳам... Одамнинг ишонгиси келмайди-ю, лекин... Қизиқ!

Ётоқхонага ҳорғин қайтаркан, тобора зерикаётганини сизди. Назарида, яйраб ҳордиқ чиқармоғи учун нимадир кам, лекин айна пайтда иималардир керагидан ҳам ортиқча эди. Айниқса, анов гули беорлардан шу қадар безорки, ҳар дақиқада қочворишга тайёр. Ажаб, агар ҳамкасабаси Анвар Охун шунақа жойларга келиб қолса, нима қилган бўларди-а?

Кўнглидан ғалати бир фикр кечди. Анвар Охунни зўравонлик билан бошлаб келиб, ўнг томондаги бўш хонага жойлаштира-чи?...

Анвар Охун жуда ажойиб йигит. Бировнинг ҳақиқа, бировларнинг хасмига кўз олайтирадиганлардан эмас. Ҳафта сайин ишхонада арзон гўшт сотилятганда, бисмиллосиз сўйилган, деб олмайди ҳатто... Аммо, фақирнинг юраги хаста.

Бир қадар ҳаяжон ҳамда хаёлчанлик билан мармар зиналардан кўтарилаётиб, юқоридан

чаққон тушиб келаётган йигирма ёшлардаги чиройли бир бўтакўз қизнинг йўлини беихтиёр тўсди. Ва ҳижолатангиз қизариб:

— Кечирасиз, — деди. — Сиз кеча келгансиз-а? Қиз сирма кўйлак-шим кийган, қадди-комати зебо, бўта кўзлари осмон ранглигиданми янаям чақнаётгандек эди:

— Йўқ, — деди Бўтакўз, кифт учуриб. — Бугун бешинчи кун... Нима эди?

Негадир баттар ўнгайсизланаётган эса-да:

— Нечанчи хонада турасиз? — деб сўради йигит.

Бўтакўз кулимсисираб, тагин кифт учирди:

— 555-чида, — деди.

— Э... 553-чининг рўпарасидами?.. Мен 551-чидаман.

— Билмас эканман. — Бўтакўз четланиб ўтмоққа чоғланаркан, саволчан тикилиб, яна ёқимли кулимсиради. — Мен сибирликман, — деди. — Туғма юрак қийноғи дардим бор. Шунинг учун ҳеч қачон турмушга чиқмоқчи эмасман. Йигитлар билан танишиш истагим ҳам йўқ... Марҳамат, яна саволингиз борми?

— Ташаккур! — деди Йигит кулиб. — Кутганимдан ҳам зиёдароқ жавоб бердингиз.

Йигит тавозе билан Бўтакўзга йўл бўшатди. ... яхши бўлди! Анвар Охунни Бўтакўз билан таништириб қўяман.

«Время»дан сўнг, Йигит хонасига қайтди. Аччиқ чой дамлади. Шопирди. Кейин, юмшоқ курсига чўкиб, қўлига газетани олди, эринчоқлик билан варақлай бошлади.

Эшик тикиллади.

Нохуш ўрнидан турди. Тўнғиллаб бориб, эшикни очди. Очдию, енгсиз, ёқасиз халатда кўзлари чақнаб турган Дўндиқчага нигоҳи тушиб, пешонаси тиришди, лекин мусулмончилик юзасидан:

— Марҳамат, — деди.

— Ҳа, қочоқ! — деди Дўндиқча жилмайиб. — Мана таклиф қилмасанг ҳам, ўзим келдим. Майлими кираверсам?

— Майли, кира қол.

Йигитнинг у қадар хушламаётганини сезгандек, Дўндиқча бир зум навозишли мунграйгач, саллона юриб, ичкарига кирди. Халати чўнтагидан шиғилдоқ қоғозга ўроғлик нимадир чиқариб, столга қўйди.

— Уф-ф! Ҳойнахой, ароқ бўлса керак.

Ўшандан буён, — бирга шаҳар кезгани таклиф қилинган кундал бери — Йигит унинг кўзига кўринмай юрган эди.

Йигит курсига ишора қилиб:

— Ўтир, — деди.

— Ўзинг курсида ўтира қол, мен бу ерга... — деб, Дўндиқча адел ёпилган тўшак устига ўтирди.

... э, мол! Тўшакниям расво қилди.

— Бугун биз Полвон қояга чиққани борган эдик, — деди Дўндиқча. — Ажойиб! Салкам уч минг газ-а! Булутлар худди сочингизни, юзларингизни силаб ўтаётгандек. Шунақаям ёқимлики!.. Лекин қор учкунлаб тургани учунми, анча аёз экан.

Йигит чой қуйиб узатаркан:

— Чой ичсанг қизийсан, — деди.

— Йўқ, чой ичмайман, — деди Дўндиқча. — Коньякни оч, ўшани ичамиз. Полвон қоядаги қаҳвахонадан сен учун олганман.

Йигит бош чайқаб:

— Менга тўғри келмайди бу, — деди. — Шунингсиз ҳам ўзи кечалари базўр ухляпман.

Дўндиқча истиғноли чимирилиб:

— Аёл сийлаётганда ношукрлик қилма, адабсиз, — деди.

Йигит хўрсинди. Мужмал кулимсиради. Сўнг, ноилож тикинини очди. Пиёладаги чойни ичиб, озроқ коньяк қуяркан, энди муқаррар нимадир рўи берарини ўйлади.

... барча касофатларнинг калити бу ахир.

— Ўйнашинг борми?

Дўндикча, кўзлари нохуш чақнаб:

— Атайлаб жиғимга тегяпсан-а? — деди. — Жудаям билгинг келаётган бўлса, олдин оздан ичайлик, кейин айтиб берарман.

— Майли!.. — Йигит чирт кўзларини юмиб, коньякни кўтарди. Сўнг, яна пиёлага коньяк қуйиб, Дўндикчага узатди.

Дўндикча кулиб:

— Халқлар дўстлиги учун!.. — деб, коньякни секин симириб ичди. — Яхши экан-а?

— Билмадим... Негадир бу ўлканинг суви шўрроқ, мевалари нордон экан. Коньяги ҳам шунақароқ шекилли.

Дўндикча нимадир деди.

Аммо, Йигитнинг хаёлини негадир ён қўшниси Дуркунхоннинг ҳасратли ҳангомасию таъсирчан иқрори банд этган, лекин кўзларида эса Дўндикчага йўналтирилгап савол ифодалари изғимоқда эди.

Дўндикча, алланедир нашъа қилаётгандек кулимсираб:

— Майли, ким билан ҳамтавоқ бўлаётганингни билиб қўй, — деди. — Чала ярим эрим ҳам, чала ярим ўйнашим ҳам бор.

— Э, қизиқ-ку?!

— Ҳа, нега ажабланыяпсан?.. Коньякдан қуй... Эрим ҳам, ўйнашим ҳам шунинг учун чала яримки, бизнинг россиялик йигитларни ароқхўрлик, хотинбозлик касали чинакам ёр ёшига етгунигача майиб қилиб қўяди. Ана кейин...

— Ўйнашинг борлигини эринг билладими?

— Албатта билади! Нега билмасин ахир — ёшман, чиройлиман, кейин... Ҳатто сенга очиғини айтадиган бўлсам, эрим ўйнашимни жуда ҳурмат қилади.

Бирдан йигит ғижиниб:

— Қўй, гапирма! — деди.

... даҳшат! Ахир, бу ... Эркак учун бундан ортиқ хўрлик бўлмас. Йўқ, бу — касаллик эмас, бу — ҳалокат — ўлим талвасасидан олдин рўй берадиган муваққат қарахтлик.

Йигит пиёлани тўлатиброқ коньяк қуйди. Ичди.

Газак қилмади.

Дўндикча мастона ўрнидан туриб, бирпас пешайвон ёнида хаёлчан тек қотгач, қизиб бораётганлигини айтди, сўнг:

— Чирокни ўчирсам майлими, азизим? — деб сўради.

— Шундоқ яхши эмасми?

— Салқин бўлади.

— Ихтиёринг.

Дўндикча чирокни ўчирди. Хонани сутдек ойдинлик чулғади.

Рўпарада сирли жимирлаётган юлдузлар оралаб, охиста тўлин ой сузмоқда эди.

Дўндикча тўшакка чўзилди.

* * *

Йигит гулдек аёлларнинг бу қадар беқадрлигини ўйларкан, ҳамон ён қўшниси Дуркунхоннинг ўша — ғамгин иқрори хаёлида сўнаётган шамдек липилламоқда эди.

Дуркунхон нимадир сўраб кирган пайтда Йигит тўшакда газета ўқиб ётган эди. Ўзидан билиб чиқиб кетар, деб турмади. Ётаверди.

Ниҳоят, Дуркунхон ишшайиб жойидан кўзғалди-да, чакқон эшикни кулфлаб қайтгач:

— Шунча ўзимни кўз-кўзлаганим етар! — деди...

— Худбин экансан. Бўл, нарироқ сурил!

Тун эди. Алламаҳал эди. Аммо, Йигит мутлақо бунақасини кутмаган эди:

— Чирокни ўчирмайсанми? — деди, негадир овозини ўзи аранг эшитди.

Дуркунхон эса хушҳоллик билан:

— Менга барибир, — деди.

— Эринг йўқми, Дуркунхон?

— Дуркунхонинг нимаси?

— Сенга ўзимча шунақа от қўйганман.

— Ҳм-м, яхши экан... Эрим бор. Полковник. Ҳарбий билим юрти бошлиғи. Биттагина қизим бор. Бу йил бешинчига ўтди. Ҳозир қизим Артегда... Биласанми, сенга очиғини айтсам, бу ёққа келганимдан кейин шундай бўлдим: кечалари ором олиб ухлаёлмайман — кулоқларимга ҳар хил товушлар чалинаётгандек, никоҳ тўйим бўлаётгандек, ҳали замон тўй тугайдию, куёвим билан ёлғиз қоладигандекман... Лекин қани ўша куёв?.. Энди ўзинг куёвим бўласан, жончиғим!

... на чора. Аммо, негадир кўнгилда ўлимтик ҳирсдан бўлак бирор бир ёқимли туйгудан асар йўқ. Йўқ!

Дуркунхоннинг баданидаги нозик тиртиққа ишора қилиб:

— Нима учун ундай бўлган? — деб сўради Йигит.

— А-а!.. — деди Дуркунхон, сўнг хушлар-хушламас қўшиб қўйди. — Доялар қорнимни ёриб, қизимни олишган.

Нечундир тобора Йигитнинг кўнгли ғашланмоқда эди.

* * *

Боғнинг овлоқ хиёбонидан юқори кўтарилиб боришяпти. Атроф-теварак поёнсиз ўрмон каби қалин дарахтзор. Сийрак ялангликларда эса гулзорлар яшнаб кўзга кўринади. Намхуш ҳавода ёмғир исига омукта турфа гуллару асрий арғувонларнинг ўткир, ёқимли ҳиди анқийди. Қайрағочлару оққайинларнинг тилларанг барглари оҳиста пирпираб ерга кўнади. Гоҳо барги газонларни шитирлатганча ҳуркак олмахон эпсиллаб йўлни кесиб ўтадию, дуч келган дарахтга тирмашиб, зумда кўздан ғойиб бўлади, салдан сўнг яна изига қайтиб, қўл етар баландликда тўхтайтиди-да, хўрак илинжида сергаккина мўлтираб тураверади.

— Ана, яна бир олмахон йўлимизни пойлаяпти, — деди Дуркунхон. — Ёнғоқдан қолдимми?

— Кўпроқ олсак бўлар экан. Аттанг!.. Кўзмунчоқдек кўзларини мўлтиратаётган олмахонга орқадан келаётган бўйчан бир қиз кафтида писта тутди. Олмаҳон қирс-қирс писта чакқач, тагин юқорига ўрмалаб кетди.

Зинапоядан яна бир баланд сайхонликка кўтарилишди. Сайхонликнинг ўртаси гулзор! Одамлар гулзор оралаб, сайрона кезиб юришибди. Гарвақайлаган арғувонлар остига ўриндиклар қўйилган.

Чеккароқдаги ўриндикка бориб ўтирганларидан сўнг, Йигит:

— Сен сира ўйлаганмисан, кечалари уйқунгни бузаётган товушлар ниманики бўлиши мумкин? — деб сўради.

— Ахир, тоғ босими остида аъзои бадан қизиб, ҳадеб мияга қон ураверса...

— Йўқ, ундан эмас. Менимча, чиндан ҳам Маъшуканинг арвоҳи туну кун дарада чирқиллаб юргандек!..

— Аҳ-ҳа, мантиғинг чакки эмас, — деб кулди Дуркунхон. — Рух мавзусида диссертация

ёзсанг бўлар экан.

— Мен беҳазил гапираяпман.

— Мен ҳам беҳазил айтаяпман!.. Сен жуда ажойибсан...

— Полковнигинг кўриб қолса!..

— Менга деса генерал кўрмайдими! — деди Дуркунхон ва негадир бирдан маънос тортди. — Кечир мени. Мен сени алдаганман... Эрим йўқ менинг.

... э, бечора!

— Қизинг-чи?

— Қизим бор. Қизим ақлли. — Дуркунхон хўрсинди. Бошини қуйи эгди — Эрим заиф эди. Юради деб ўйларди мени. Ахийри ажрашдик... Кейин бир куни уйга маст-аласт келдию, киндигимдан пичоқ тортворди.

— Бошдаёқ ростини айтсанг бўлмасмиди?

— Нима десам экан?.. Сен барибир мени тушунолмайсан... Биз ўз ихтиёримиз билан шу куйга тушибмизми?!

... бу қандай замона, булар бунчалар хору зор?!

Ушбу фикр кўнглидан кечгани ҳамоно, Йигит кўксига аччиқ бир оғриқча сизди. одамнинг хўрлиги келади-е!

Йигит туш кўрмоқда эди.

Тушида кўзларини очдию, ёнида афсонавий мннг кокилли илонни эслатувчи эчкиэмарни кўриб, ўша заҳоти чирт юмди. Қимир этмай, таҳлика ичра ётаверди.

... тавба, эчкиэмар хонада нима қилиб юрибди! Тўртинчи қаватда-я!.. Ёки, тоғ сўқмоғида эчкиэмарга дуч келганим учун, энди кўзимга кўринаяптимикиан?.. Қизиқ, шу пайтгача ҳар мақомда қулоғимга чалиниб уйқумни бузган ҳам манави маҳлуқнинг товушимикан-а?

Бир маҳал, тушки ҳуши уйғаниб, қадам товуши каби бир сас оҳиста қулоғига чалинди. Кўзларини очгиси келди, лекин очмади. Кейин, салдан сўнг, секин эшикнинг очилиб ёпилгани эшитилдими... эшитилгандек бўлдими — билолмади.

Ялт кўзларини очди хона тўлиной нуридан сутдек ойдин эди.

... жин урсин! Тезроқ бу ердан жўнаб кетиш керак... Ажаб, шу тобда Анвар Охун ўзининг 553-хонасида нима қилаётган бўлсайкин-а?

Айни шу дақиқаларда Анвар Охун ботинан бетоқатланмоқда, агар ҳамон рўпарасида хуморланиб ўтирган Бўтакўз малак хонасига чиқиб кетса, кундалик одатича, суюкли мунаққаша машғулотини бирпас давом эттирмоқчи, сўнг маза қилиб ухламоқчи эди.

... тур ахир, Бўтакўз, хонангга чиқа қол энди. Жуда оширвординг-ку!

Бўтакўз эса ҳайёрона кулимсираб:

— Ёлгиз қолишни истаяпсиз-а? — деди, — Тўғри топдимми, Анвар?

Анвар қизариб:

— Йўқ, нега?.. — деди. — Ухлашга улгураимиз ҳали. Уйқу — ўлим, деган мақол бор бизда.

— Жуда сермаъно мақол экан, — деди Бўтакўз. — Лекин сиз билан мен ўлим ҳақида ўйламаслигимиз керак.

— Бизга шундай ўргатишганки, чинакам мусулмон ҳар куни етти маҳал ўлимни тан олиши керак.

— Эҳ-ха, азобку бу, Анвар!

— Ким айтди сизга, мусулмонлик, роҳат, деб?

— Ахир, биз ўзимизга берилган имкониятлардан фойдаланиб, ҳаёт неъматларидан роҳатланмоғимиз керак эмасми?

— Тўғри, биз бунга ҳақлимиз. Аммо, Ислом таълимоти бўйича асл роҳат-фароғат у дунёда, бу ёқдагилари... ўткинчи. Яъни, биз бу дунёда биродарларимиз бахту саодати учун фидойнларча машаққат чекиб, ўткинчи роҳат-фароғатларга ружу қўймай, сабру қаноат билан яшамоғимиз

керак.

— Бемаврид қартайиб қолган одамга ўхшайсиз, Анвар.

Анвар кулимсираб:

— Балки, — деди.

Ҳиёл жимликдан сўнг Бўтакўз туришга чоғланаркан:

— Айтмоқчи, сиз менга ваъда бермадингизку, эрталаб чўмилгани борасизми? — деди. — Биласизми, эрталаб чоғи қўл суви қандай бўлади — янги соғилган сутдек илиқ, сутдек майин!

Анвар чап кўксини сийпалаб:

— Айтганман-ку, менга мумкин эмас, — деди. — Қўйинг, тавонимга қолишингиз мумкин.

— Анвар, — докторларга ишонманг!... Улар мени йигирма йил алдашди туғма юрак ўйноқи касалинг бор, деб. Йигирма йил-а!.. Мен барибир уларга ишонмай, қишин-ёзин чўмилаверганман. Ана, ўзингизнинг хабарингиз бор-ку, уч кун қаторасига япон аппаратида текширишиб, ҳеч қачон сиз юрак ўйноқи касали билан оғримагансиз, дейишди.

— Менинг юрагимда чоклар бор экан-да...

— Гапирманг!.. Уларга эмас, кўпроқ Кашпировскийга кулоқ солиб, кўпроқ чўмилиш керак, Анвар, — деб Бўтакўз ўрнидан турди. — Эрталаб чўмилгани борамиз-а?

— Кўрамиз.

Бўтакўз хуш-хуррам жилмаяркан, эшик томон юриб:

— Эрталаб уйғотаман барибир, — деди. Анвар индамади.

— Яхши тушлар кўринг, Анвар!..

— Ташаккур!..

Анвар эшикни қулфлади. Ортига қайтди. Стол устидаги китобларга нигоҳ ташлаб, хазин энтикди.

... яна бир кеча ҳаром бўлди. Эсиз!..

Пешайвонга чиқди.

Ҳаво салқин, майин. Осмон эса юлдузлар билан чароғон. Ана, бир юлдуз визиллаб учиб, Маъшук қояси ортига ўтиб кетди. Ногоҳ қўл томонда сув шалоплаб, бир ҳовуч кумуш танга сочворилгандек, узоқдан ой нурида томчилар ялтиради.

Анвар хонага қайтаркан, бугун самарқандлик бир хонимча қўярда-қўймай анавинақа видеокинога бошлаб кирганини ва кинодан қочиб чиққанию, сўнг кунбўйи ғашланиб юрганини эслади.

... қўтир эчкига ўхшамай ўлинглар-э! Тавба, нега булар бунақа-я!... Агар шу кунларда кўрган-кузатганларимни бир ҳикоя қилиб ёзсам, ҳойнаҳай жипириқилардан балога қолиб кетармано-ов!.. Лекин нимадир ёзмаслик... Ў, халқ бало, халқ доно айтсам ўлдирурлар, айтмасам ўлим!

Анвар шартта китоблар устидан дафтарни олди. Очди. Одатича, сатр бошидан уч юлдуз кўйиб, ёза бошлади.

* * *

Ҳикоя... Ҳикояда мақсад-муддао бўртиқлиги — сиқиклик-ўқувтани эзиб қўйиши мумкин.

Мен шундай бир роман ёзишим керакки, унда воқеалар аралаш-қуралашлигидан гап нима ҳақда бораётганлигини дафъатан андай-мундай китобхон англаб етолмасин, токи у ҳаёт қадар бемаъни, ҳаёт қадар бешафқат бўлсин.

* * *

Ўз лаёқатини билолганлар — бахтиёрдирлар.

Анвар шундай деб ёздию, бекор гап, деб ўйлади. Кейин, бу ёққа келаётиб, бирор йигирма кунча ўз хаёллари билан ёлғиз қоларидан умидланиб суюнгани ёдига тушди. Энтикди.

Тағин ёзишда давом этди.

* * *

Одам ҳеч қачон ташқи кучлар азобидан қутулолмайди. Ташқи ва руҳий кийноқлардан қутулмоғи учун ҳеч бўлса одам эсар бўлмоғи керак. Бинобарин, бу дунёда одам озод ҳам, бахтиёр ҳам бўлолмайди.

* * *

Ёлғизлик — хомхаёлдир айниқса, ушбу замонда! Қулоқларингизга кўзларингиз орқали ташқи дунё бор булганчликлари билан миянгиизга суқилиб кираверади, кираверади, кираверади. Ёки бекиниб олган маконингизга кимдир кириб келади, ёки бекиниб олган маконингиздан ночор-ноилож чиқасизу, нопок кимсаларга дуч келасиз, жирканч ғалваларга гувоҳ бўласиз. Оқибат, хаёлингизда яратган ёлғизлик оламингиздан яна Мосуво бўлиб қолаверасиз.

1989 йил.

Анвар ўрнидан турди. Тунчирокни ўчирди. Ечинди. Сўнг тўшакка ҳорғин чўзиларкан, тағин нима жин уриб видео-кино томошасига боргани ёдига тушдию, кўнглида бир ғашликни ҳис этди.

... даҳшат, деб ўйлади энг муҳим санъатлардан бири анавинақа фоҳишабозликка чорлаб турса-я!.. Ҳойнаҳой кинода кўрганларини самарқандлик хонимча энди бошлаб амалда қўллаётган бўлса керак. Албатта-да!.. Йўқ, ҳамиша одамларни итоатда сақлагувчи илоҳий бир куч-қудратли бир куч зарур экан... Хўш, эрталаб янги соғилган сутдек илиқ, сутдек майин кўлда Бўтакўз билан бирга чўмилгани борамизми энди, мулла Анвар?.. Бузилаяпсиз, мулла Анвар, бузилаяпсиз!

Бир маҳал туш кўра бошлади: осмон фалакда, оппоқ булутлар оралаб кинодаги момикбадан қизлар билан сузиб юрганмиш.

Йигит кийиниб, пешайвонга чиқди. Сўлиб ётган гулларни четга суриб қўйди.

Эрталаб. Қоялар орасидан куёш мўралаб, мўл-кўл нур сочаяпти.

Ғиштпарчин йўлкалардан ошхона томон тизилишиб бораётган одамларни кузатаркан, ғанимат ғамида ғалла ғарами сари ошиқлаётган чумолиларга, айни кезде уларни ўтлагани тақир яйлов тарафга йўл олган подага ҳам таққослаб, кулимсираб қўйди.

... ҳадемай ўзимиз ҳам улар сафига қўшиламыз... Бир тўда аёлларга бир гала эркакларни қўшиб... Бунинг нимаси курортмиш-а! Кимдан чиққан ўзи бунақа одат.

Бўйнини чўзиб, Дуркунхоннинг хонасига кирди: Дуркунхон пешайвон рўпарасида соч тарамокда эди.

— Салом бердик.

Дуркунхон индамади. Тумшайди.

— В. И. Ленин ибораси.

Йигит атай бепарво оҳангда сўради:

— Нонушта қилгани бормайсанми?

— Ўзинг боравер.

Йигит аччиқ кулиб, ортига бурилди.

Хиёлдан сўнг, одамлар оқимиға қўшилиб, ошхонага кириб борди.

Ошхона гавжум, лекин ҳамишагидай дастурхонлар хувиллайди. Тўйиш учун эмас, очдан

ўлмаслик учун нимадир тановул қилиш мумкин.

Столга яқинлашаётиб, ҳамдастурхонига бош ирғаб ёқимли иштаҳа тилади.

Пойтахтлик Оппоқбика жилмайиб:

— Марҳамат, шоир жаноблари! — деди. — Аччиқ айрон, ёрма бўтқа ва ҳоказо.

— Илтимос, кесатманг, — деди йигит. — Мен шоир эмасман.

— Ғалати экансиз-ку, — деди Оппоқбика кизариб. — Газетада ишлайман, деган эдингиз.

Журналист... шоир барибир эмасми?

— Йўқ, барибир эмас.

— Мен... мени кечирасиз. Кўрмаяпсизми, емоққа арзигулик бирор вақо йўқлигидан сизга арз қилмоқчи эдим. Бизнинг номимиздан газетага фельетон ёзармикансиз деб.

— Салкам йигирма йил фельетон ёзганман, — деди йигит, таассуф билан бош чайқаб. — Фельетон билан ҳеч нимага эршииб бўлмайди. Фақат битта йўли бор ёппасига очлик эълон қилиш керак.

— Жуда тўғри! — деди Оппоқбиканинг рўпарасида ўтирган тепакал бақалоқ пишиллаганча, санчқини ҳавога ниқтаб. — Сиз ўзбекистонликсиз-а?

— Ҳа, ўзбекистонликман. Ўзбекман.

— «Литературка»да босиб чикқан Ғойибовнинг сирли ўлимию марказлик терговчиларнинг кирдикорлари ҳақидаги фельетон тўғрисида қандай фикрдасиз?

— Журналист ҳақ.

Бақалоқ:

— Ана, айтмовдимми сенга! — деб, шериги — қирра бурун, қирқ ёшлардаги йигитга қаради. — Ҳали ҳаммаси фош бўлади... Ўша даврларда халқингизга қарши пухта ўйланган жараён бошланиб кетган эди. Ҳа-ҳа!.. Ҳали ҳаммаси фош бўлади. Мен сизларнинг республикангизда бўлганман. Биласизми...

— Бас! — Қирра бурун Бақалоқни гапиргани кўймади. — Ҳозир оғзингдан гуллайсану, кейин пушаймон бўлиб юрасан.

Орага жимлик чўкди.

Салдан сўнг Қирра бурун товоқни нари суриб, хайр маъносида бош ирғагач, вазмин ўрнидан тураркан, шеригига:

— Кетдик, — деди.

Бақалоқ узрчан кулимсираб, шошқалоқлик билан унинг изидан эргашди.

Улар хиёл узоқлашгач, Оппоқбика тақсимчадаги улуши — чақмоққанддек сарёғни узатиб:

— Марҳамат... Кўлимни қайтарманг, — деди. Йигит тўймаган эди:

— Раҳмат, — деди ва ёғни пичоққа илиб, нонга сурди.

Бир оздан сўнг Оппоқбика:

— Бақалоқ ошпазнинг гапига қараганда сизларда аёллар ҳамда болалар умуман гўшт ейишмасмиш, — деди. — Лекин кунора чойхонада эркаклар паловхўрлик қилишармиш. Тўғрими шу гап?

... суюқ. Аламзада! Парво қилмаганим учун энди захрини сочмоқчи. Чаён!

Йигит ёғ сурилган нон бўлагининг ярмини еган эди, қолган қисмини дастурхонга қўйди: Оғзидаги ризқини базўр ютиб:

— Ҳам рост, ҳам бўхтон, — деди. — Ростлиги шундаки, чойхонада паловхўрлик қиладиган эркакларнинг халққа алоқаси камроқ. Уларнинг уйида ҳаммиша бир пуд гўшт осиглиқ туради. Бўхтонлиги ҳадеб гапирадиган бўлсак, яқин ўтмишда ҳам хонадонлардаги хумларда ўз ёғига қовурилган кўйлар нимталаб босиб кўйилган бўларди. Кейинги йилларда эса жумхуриятимизда аҳоли жон бошига атиги ўн килодан гўшт тўғри келаяпти. Бунга ким айбдор деб ўйлайсиз?

Оппоқбика кўзларини пирпиратиб:

— Тушунарли, — деди, сўнг. Машинангиз борми? - деб сўради.

Дафъатан Оппокбиканинг муддаосини англаёлмай:

— Бор, — деди Йигит.

— Кўпчиликдами?

— Кўпчиликда.

Оппокбика ғалати кулиб:

— Ана! — деди.

— Нима ана?! — деди Йигит.

— Демак, сизлардаги қандайдир ноқонуний даромад манбаи тўғрисидаги гаплар уйдирма эмас. Ахир, биргина маошнинг ўзига машина олиш мушкул-ку?!

... бу чаёнга нима деб жавоб бериш керак энди — бизнинг аёлларимиз болаларини чирқиллатиб курортларда бесар изғимайдилар, эркакларимиз болалари ризкидан қийиб шахарма-шахар кезмайдилар; аёлларимиз оддийгина кийинадилар, эркакларимиз икки юз сўмлик костюм тўғрисида ҳатто ўйламайдилар; фарзандларимиз бир-бирларининг кийимини кийиб улғаядилар: топган-тутганимизни йиғиб-териб тўйлар қиламиз, уйлар қурамыз: шулардан орттиб қолсак, ана ундан кейин машина оламиз, десамми? Аммо, барибир тушунолмас керак бу чаён.

— Атрофиигизга бир кўз югуртирингчи, мана шу мингдан ортиқ дам олувчи одамлар орасида ўзбеклар жами беш киши чиқармикан?

Меровсираётгандек тагин Оппокбика кўзларини пир-пиратди. Миқ этолмади.

Йигит индамай ўрнидан турди. Нимадир бўғзидан бўғаётгандек йўғриқиб кўчага чиқди. Сайрона кезаётганларни, ошиқона жуфтларни оралаб, четга ўтди. Олмазор ёнидаги ариқча ёқалаб, хомуш кета бошлади. Бир маҳал, оҳиста елкасига кимдир кафтини босди. Ўгирилиб қаради, кўмкўк кўзлари бир дунё хаяжон билан рўпарасида гулгун яшнаб турган сарисоч Гулойимни кўрди.

— Сезаяпсизми, бугун кечагидан ҳам иссиқ бўлади, — деди Гулойим қикирлаб кулиб. — Каранг, куёш қандай қиздираяпти.

Чиндан ҳам авжи саратон кунларидаги каби қилт этган шабада сезилмас, осмон тиниқ, уфқ томонда эса алвон булутлар сузмоқда эди.

— Тоққа чиқмаймизми?

— Тоғда нима қиламиз?

— Менда хитойларнинг гиёҳларидан тайёрланган ажойиб малҳами бор. — деб, Гулойим унинг билагидан олди. — Кўрасиз, баданни роса яйратади. Чиқамизми?

— Билмадим... Ҳамшахарлар билан бугун бир паловхўрлик қилмоқчи эдик.

Гулойим аянчли мунграйди. Йигит ҳазин энтикди.

... ҳа, шоир ҳақ мени хору расво қиладурғон бу кўнгилдир, бу кўнгил. (Алишер Навоий сатри).

Пўпанок тоғжийдаларининг олачалпоқ соясида давра тузишган. Ўртада шарқона дастурхон, пўлтони нон бўлақлари косалаб қаржланган қовун, ёнғоқ, парракланган қазилар... Ошхонадан олинган иккита чинни товоқда эса оз-оздан палов қолган. Бир нечта шиша қувраган ўт-ўланлар орасида думалаб ётибди.

Базм авжида.

Аммо, негадир Анвар Охун пинҳона бетоқат, тезроқ давра тарқаса, Бўтакўз ёнига бормоқчи. Лекин, чамаси, ҳалибери давра давом этадиган. У эса нима қиларига ҳайрон, ўтираверсинми ёки?..

Даврада косагуллик қилаётган доғистонлик Мусулмонқул:

— Қардошлар, ичамиз! — деди. Тут шиннисидан тайёрланган ароқ бу. Зўр!.. Тўксонга кирган отам ўз қўли билан тайёрлаган — табаррук. Олинглар, қардошлар!

— Шошма, Мусулмонқул! — деди қашқадарёлик савлатли йигит, доғистонликнинг кифтига

шапатилаб. — Биз алкагол эмасмиз, оғайним. Қани, ким тост айтади, нима учун ичамиз?

— Мен айтам энди, мен! — деди самарқандлик хонимча, сархушлиқдан қувнаб, чайқалиб.
— Я — интернационалистка. Папам — чўқинган — рус, анийим — татарка, ўзим ўзбек натура, эрим — хахул. Интернационализм учун пить ичарга кирак, друзья!

— Олинг-э, қинизини гўмийн! — деди хоразмлик қовунчи мастона кекириб. — Интернационализмнинг садағаси гетай!..

Кадахлар жаранглади.

Кейин, газак қилмай, Савлат билан хонимча ўпишди.

— Эй, Хонимча, мен-чи?! — деди Қовунчи. — Жўжжингдан айнанайин, манга муччи бермайсанми ахир?!

— Ал... ал! — деди Хонимча, ғамза билан ёноғини тутиб. — Синда силоват ит инди, қияшим!..

Беихтиёр ёмон бир нарсани кўрган каби Анвар Охун юзини четга ўгирди.

— Эй, Охун, сан нечун бурнингни жийирасан, жўра? — деб сўради Қовунчи. — Оёғим сасимайди. Кунда икки маҳал жўрои алмаштираман. Ҳовва, ман бу юртлара ўйнаб-кулгани келганман, сўпилик қилгани эмас жўра. Ахир, ўзларингиз ҳар куни эрта азондан радиода кўшиқ айтасизлар-ку — Е, ич, ўйна, кул!...

Тўғрими?

Анвар Охун индамай бош ирғади.

... бузилаяпсан, мулла Анвар, бузилаяпсан, биродар. Мана, ўтирибсан-ку!.. Устига устак хаёлан Бўтакўз ҳузурига ошиқаётганингчи?... Беъмани давралардан маъни изламоқчисан... Ёлғон, ёлғон, ёлғон!

Бирдан даврада кулги, қийқириқ янгради.

Анвар Охун сергак тортди. Ва даврада тамомила ўзининг бегоналигини ҳис этди. Сўнг, секин дарахтлар ортига ўтиб, давра томон элтувчи сўқмоқ сари юриб кетди.

Пешайвондаги ором курсида ясланиб, ботиб бораётган куёш нуридан аллатовур шафақланиб кўринаётган кўлдан нигоҳини узмай, негадир йигит бу ёқларга келганигами ёки хануз кетолмаётганигами ўқинмоқда эди. Кўлда кимлардир яйраб чўмилишяпти. Чўмилгиси келди. Аммо...

Аммо, алланечук асаблари таранг. Кўнгил ғаш. Боз устига нимадир мовмушук каби дам кўксини тирнаб дам иштиёқ билан гажийётгандек.

— ... аямай ғажи-е, лаънати!... Кизиқ, сезги бирламчими ёки идрок? Қаеринг оғриси жонинг ўша ерингда. Бу гап сезги азобига алоқадор. Ундан дори-дармон билан қутулиш мумкин, вақт ҳам малҳам хизматини ўтайди, жароҳат битиб кетади. Аммо, идрок азоби, идрок қийноғи-чи?

Бу ёққа келаётиб, рўзғор ташвишларию турфа ғалвалардан маълум муддат озод бўларига ишонган эди.

Бироқ, мана, билаяптики, озод бўлолмас экан — юраги қаъриданми, миясининг теран қатламларидами ўртагувчи нмадир бетиним ғимирлаётгандек. Тўғри, келганига неча кун бўлди — бир ҳафтами, ўн кунми — келганидан бери, йўқ... аллазамонлардан буён ушбу дарада тутқун каби кун кечираётгандек.

... демак, идрок бирламчи. Зарур нимадир етишмаётгандек жисму жонимда беадад бир оғриқ кезаяпти. Хўш, нима бўлиши мумкин ўша — зарур нимадир?

Оташин хўрсинди.

Дарвоқе, муҳит бирламчими, ахлоқ? Албатта, ахлоқшунос, ахлоқ бирламчи, деб ишонтиришга ҳаракат қилади. Лекин...

Ҳамон нигоҳини шафақранг кўлдан узмаган эди. Кўнглидан бошқа бир фикр кечаркан, беихтиёр қаддини тиклаб, тобора кўзлари каттарган кўйи, кўлга тикилиб қолди.

... ана, кимдир чўкиб кетди. Ий-э, мулла Анвар шекилли! Ҳа, айнан ўзи! Ўшанинг ўзи!.. Ана,

Бўтакўз! Бўтакўз уввос солиб, зир югурапти. Кўл тевараги одамлар билан тирбанд бўлиб кетди.

Йигит ирғиб ўрнидан турди. Пешайвон панжарасидан маҳкам ушлаб, яна хиёл фурсат кўл томон тикилиб қолди. Ғалати кулимсиради, кўл теварагида ҳеч ким йўқ. Одамлар... беғам-бепарво одамлар қатор тизилишиб ошхона сари ўтиб боришмоқда эди.

Юқоридан одамларга назар соларкан, негадир тағин кулимсиради.

Шу пайтда бекатга автобус келиб тўхтади.

... бас, кетиш керак. Эрмак ҳам тугади — мулла Анвар чўкиб кетди... Бунақада ақлдан озиш ҳеч гап эмас. Ана, автобус тайёр. Бирор соатларда, майли икки соатда бўлсин, аэропортга элтиб кўяди. Чипта масаласи бир гап бўлар. Жўнаш керак!

Йигит шартта хонага кирди. Шошқалоқлик билан кийимларию лаш-лушларини йиғиштириб, жомадонига жойлади. Сўнг саросар эшикни кулфлаб, пастга тушди. Пайпоқ тўкиб ўтирган дарбон кампирчага калитни топшириб, жўнаб кетаётганлигини айтди. Хўшлашиб кўчага чиқди. Танишлардан бирортасига дуч келмаганига суюнди. Ва югуриб бориб, автобусга кирди. Салдан сўнг кўл ёнидан ўтишаркан, янаям сирли-сеҳрлидек туюлаётган сокин кўлга хомуш тикилиб, паришон бош ирғади.

Мулла Анвар — жўражон, эрмак учун сени хаёлан бу ёқларга олиб келдим, мана, энди ўзим қочиб кетаяпман. Агар мабода палакат босиб бу томонларга кела қолсанг, сувга чўкиб ўлмасанг ҳамки, бўғилиб ўларинг тайин экан, жўражон!.. Ҳайрият... ҳайрият! Алвидо, Ошиқдара!...

Бирдан автобус ичини нимтатир қоронғилик чулғаб, димоққа намхуш, хушбўй эпкин урилди. Энди автобус асрий чинору арғувонлар билан қуршалган нишаб йўлдан кўтарилиб, тобора Ошиқдарадан узоқлашиб бормоқда эди.

МУҲОРАБА

Катта хўжалик дафтари ҳамда А шаклидаги ўлчагич — ҳачча кўтарган Ҳамроев бир неча кишини эргаштирганча, Холмуродларнинг уйи ёнига, ўнг ёнидаги сайхонликка келиб тўхтади. Атрофга қараб олиб, Сайфи муаллимга нималардир деган эди, муаллим яйраб кулди. Дарча-эшик биқинидаги чориояда газета ўқиб ўтирган Холмурод уларга кўзи тушиб, ажабланди, бу деярли ташландик ерда улар нима қилиб юришибди? Наҳотки, янги қўшни орттиради? Ёки бошқа бирор иш режалаштирилганми? Унда яқиндан бошлаб томорқа ҳаракатига киришган Яндани дароз билан унинг отаси Сайфи муаллим нега ер ўлчовчи атрофида парвона. Ҳар қалай, колхоз ер ўлчовчиси бекордан бекорга хўжалик дафтари қўлтиклаб келмас.

Аслида Холмурод қўшнига эҳтиёж сезмас, тўғрироғи, буни истамас эди. Унинг учун бир ёк томони очиқ тургани — колхознинг ҳароб боғидан ўт-ўлан, хас-хашак йиғиб, мол боқиши ҳар жиҳатдан қулай. Ўзининг тахминича ҳам колхоз ҳеч қачон, ҳеч кимга бу тарафдан томорқа таклиф этмаслиги керак. Негаки, кейинги етти-саккиз йилдан буён фақат бош режага кирган ерлардангина одамларга томорқа тегяпти. Бу жойлар эса истиқболсиз — атиги ярим чакирим наридан ўтадиган на газ, на водопровод қувурлари ақалли қиё боқади...

Холмурод шунақа хаёлларга борарди-ю, аммо ўзининг ҳам режаси йўқ эмас эди. Ҳадемай, болалари вояга етади, уларни уйлантиради — оила кенгайди. Демак, янги ҳовлига эҳтиёж туғилади. Бош режадан ер олиш шарт эмас. Қулайликлари бўлмаса бўлмасин. Болалари ўз ёнида, шундоққина бағрида яйраб юрганига нима етсин. Узоқдаги куйруқдан яқиндаги ўпка афзал эмасми?..

Худди шунақа фикрлар бошқа қўшнилар мислида ҳам айланишарди, албатта. Лекин колхоздан ер ундириш осонмикан? Қанча-қанча янги, навқирон онлалар навбат кутишяпти. Ундайлар йил сайин эмас, ой сайин кўпайиб боряпти. Ёки Сайфи муаллим янги раисни аврадимикан?

Бу ўйдан кўнглига ғулғула тушган Холмурод шарт ўрнидан турди-да, эшикдан нарёққа ўтди, дилида кечганларни сездирмай, оҳиста одимлаб, тўпланган кишилар ёнига борди.

— Салом бердик, — деди у овози сал титраб, Ҳамроевга ажабсиниб қараганча.

— Сизга ҳамсоя бўляпмиз, ака, — деди дарҳол қувончини яширолмай Яндаш.

— Ер-жойли бўлиш яхши, табриклаймиз, — деб қўйди-ю, Холмурод Сайфи муаллимга кўз ташлади. Муаллим қаддини ғолибона кўтариб, мағрур турарди. Ҳамроев эса ҳеч нарсага даҳли йўқдай бепарво, хўжалик дафтарини ҳаччага тираганча, шошилмай бир нималар белгилар эди. Холмурод ўз хайрихоҳлигини билдиргиси келиб, қўшиб қўйди: — Ҳовли олма, қўшни ол, деганлар. Модомики кимдир ҳамсоя бўлиши шарт экан, сен бўлганинг менга маъқул.

Чиндан ҳам Яндаш дароз бегона эмас — қариндошлардан ахил, қошу кўздай яқин қўшни — битта ҳовли нарида яшайдиган Сайфи муаллимнинг тўртинчи ўғли. Колхозда электр пайвандчи. Камгап, ювош йигит. Агар ўзига колса, томорқа тугул кўхликкина хотини Ойхочга ҳам эришолмасди. Ҳаммасига отаси балогардон. Аввалги уч ўғилни томорқали, уйли-жойли қилган ҳам муаллимнинг ўзи. Ўғилларнинг аризаси идораларда анчагина чанг босиб ётади, ҳеч ким қиё боқмайди. Гоҳида очикдан-очиқ рад жавоби берилади. Шунда Сайфи муаллим нишонларини кўксига қаторлаштириб қадаб чиқади-да, мартабали ташкилотларга танда қўяди.

— Ватан учун жон бериб, жон олганмиз, фашистларни қирганмиз.

— Биламиз, муаллим, хизматингиз бор. Буни ҳамиша қадрлаймиз.

— Йўқ, кадримга етмаяптилар. Ҳатто бир қарича ерниям дариф тутяптилар.

— Ўзи ер масаласи район бўйича оғир савдо. Оилалар кўпайяпти, пахтаям кўпайяпти, ер бўлса...

— Унда нима қилай? Болаларни ҳовлидан қувиб чиқарайми?

— Ҳм... Айтамиз, муаллим, ёрдам қилишади.

Кўп ўтмай, ўғилларидан биттаси янги томорқада иморатга пойдевор ташлайди. Ўғиллар бунақа ишларнинг ҳадисини олган. Ҳаммалари қулоқ қокмай бир ёқадан бош чиқаришади. Қўшнилари ҳам қараб туришмайди. Хаш-паш дегунча хашар йўли билан иморатнинг томи ёпилади. Биров ҳавас қилади, биров ҳасад. Холмурод эса асосан хайрихоҳ. Фақат бу сафар бир оз оғринди.

Лекин дилидагини тилига чиқаролмади. Энг муҳими, кўшниси ёмон йигит эмас — кўз ўнгида вояга етган. Ораларидан қора мушук ўтмаса еди. Одамнинг ўзига ҳам кўп нарса боғлиқ, иложи борича ғалва чиқадиган сўқмоқлардан юрилмаса, ҳаммаси жойида кечади. Бу борада Холмурод узоқни кўрадиган, анча-мунча пухта одам. Ҳозир ҳам унга ўшанақа нозикрок сўқмоқ бордай туюлди-ю, хачча тортишга шайланаётган ер ўлчогвчига илтимос қилди:

— Ўртоқ Ҳамроев, биз тарафга бир хачча ташлаб ўтсангиз.

— Бир хачча? Нима учун?

— Қаранг!.. — Холмурод ўзининг эллик қадамча масофага чўзилган паст-баланд иморати сари бош ирғади. Тўпланганлар ҳеч нимага тушунолмадилар, уйнинг иккита хонаси, айвон, ошхона, тандирхона, оғилхона шу тарафда тикланган.

— Толор кўтарасизми? — Ҳамроев қув қулимсиради. — Мумкин эмасда, ерингиз етарли.

— Сезмадингиз чоғи, — деди-ю, Холмурод тушунтиришга киришди. — Биз иморат қуришда шу ёғимизда ҳамсоя бўлишини ўйламаган эканмиз. Иккита хонамизнинг ойнаси шу ёққа қараган, шу ёқдан офтоб тушади.

— Э, аввалроқ шундай демайсизми, малим! — дея Ҳамроев бир хачча эмас-у, икки қадамча ер ташлаб, Яндаш дарозга томонга ўлчай кетди. Бу иш янги қўшнида эътироз туғдирмади, аксинча, уни мамнун этгандей туюлди.

Эртасигаёқ бинога пойдевор кўтаришга тушдилар. Озроқ вақт Ўтар-ўтмас, иморат чала сувоқдан чикди. Хашар куни Холмурод билан хотини Нуриниса тўлиб-толиб, кўмакка ўтдилар. Худди бир оила аъзоларидай апоқ-чапоқ. Айниқса, ҳовли тўйи чинакам байрамга айланди...

Улар неча ой қўшнилари бир-бирлари билан қуюқ илтифотда бўлдилар. Ўртада ҳамсоя товоқ юрди. Нуриписа тансиқроқ бирор таом пиширса, айвон эшигидан бўй кўрсатиб:

— Ойҳол, ху, Ойҳол, буни олинг, — дея товоқ ёки коса узатади.

Яндашнинг хотини Ойҳол ҳам гоҳо қўшнидан андаза олади.

Шу тариқа улар орасидаги аҳиллиг тобора кучайиб, гўё мустаҳкам қояга айланиб борди.

Бироқ, кунларнинг бирида битта маслаҳатсиз иш, ўйланмай босилган қадам туфайли аҳиллик қоясига аввал дарз кетди, кейин парчаланди — иккала тараф ҳам кутмаган вазиятдан жиддий машмаша бўлди. Имкониятлари қарийб тенг эди. Шунинг учун ҳам жумбокни бирёқлик қилиш иложи тезда топилавермади. Муҳорабага янги кучлар қўшилиб, хийла кескин тус олди. Оқибатда, урушларда кузатилгани каби бунда ҳам айрим талафотлару қурбонлар берилди...

Бир куни Холмурод ишидан ҳориб қайтди. Хотинига аччиқ чой буюриб, ўзи айвондаги чорпояга ёйилган кўрпачага ёнбошлади. Девор ортидан эшитилаётган ғўнғир-ғўнғир овозлар қулоғига чалинди. Эринчоқлик билан бурилиб, очиқ эшикчадан қўшни ҳовлига назар солди. Сал нарида Яндош даров йўғон боларга миниб олганча рўпарасидаги пойтеша тутган йигитга алланпмаларни тушунтиряпти. Орга ўгирган уста индамай бош силкияпти. Атрофда майда-чуйда ёғочлар, пайрахалар... Холмурод таажжубланмади. Афтидан, чарчоқ ҳолат вазиятни чамалатнига имкон бермади. Шу пайт чойнак кўтариб, хотини кирди.

— Яндаш яна бирор нима қурмоқчиси дейман, Нури? — Чойнакни ёнига тортиб, хотинидан сўради у.

— Пешайвон қилишармиш. — Бепарво жавоб қайтарди Нуриниса.

— Пешайвон?.. Қаердан? Нариги ботиданми?

- Йўқ, шу ёқдан.
— Шуёғинг қаёқ?
— Биз ёқдан-да. Ўртада манави эшик кириб-чиқиш учун қоларкан.
— Ии... қизик!.. — Холмурод ирғиб туриб, эшикдан эгилганча нариги ҳовлига мўралади. Шундоққина пастда, девор тагида тарашланган узун, йўгон ёғоч — синч чўзилиб ётарди. У хотинига шахт ўгирилди. — Пешайвон нималигини биласанми ўзинг?
— Билмай ўлибманми, дадаси. Мана шу ўзимнзаникига ўхшайдиган бўлади.
— Кейин-чи? — деб сўради-ю, жавобини кутмай яна ошиғич савол берди. — Сен индамайгина розилик бердингми?
— Мендан маслаҳат сўрашибдими? Ўзим сўровдим, айтишди.
— Индамадингми ахир?!
— Қурилиш уларники, ҳовлиям ўзлариники, нима дердим?
— Миянинг ишлайдими ўзи! — деди-ю, Холмурод куйилган чойни ҳам ичмасдан эшикча орқали ўтиб, Яндаш дарозга яқинлашди. — Ҳорманглар.
— Бор бўлинг, — дея Яндага миниб ўтирган ёғочидан кўтарилиб, Холмурод билан кўришди.
— Ўзингиз ҳорманг ака.
— Раҳмат... Нима қияпсизлар?
— Шу... кичкина бир қурилишча... — Яндага шоҳини четга бурди.
— Пешайвонми?
— Ҳмм... шунақароқ... Шунақа маслаҳат чиқувди.
— Маслаҳат? Кимдан?
— Ҳа, энди, керак экан...
— Синчни бизни девор тагига тикиштирибсизларми?
— Шунақа бўлиб қолди, ака.
— Буни бошда келишувдик-ку, Яндагабой.
— Ҳеч нимани келишганимиз йўқ.
— Ий-йэ, бу қанақаси бўлди! — деди-ю, Холмурод бошига бир нималар ўрмалаб чиққандай туюлди. — Ахир земломер икки қадам ташлаб кетгани эсингдан чиқдими?
— Менга ҳеч ким бунақа гап айтгани йўқ. Девориздан буёғи меники — ўзим хўжайин, нарёғи сизники — сиз хўжайин.
Холмурод кўзларига инонмай, тушимми, ўнгимми, дегандай анграйиб қолди. Найики ўтна одамови, ювош Яндаш дароздан шундай гаплар чиқса?! Балки унга ўргатгандирлар...
Шу тобда у Сайфи муаллимни кўргиси, бу бола билан ади-бади айтишиб ўтирмай, дардиини ўшанга ёргиси келди. Атрофга нажотли боқди. Бироқ кунда-шунда ивирсиб юрадиган одамнинг қораси кўринмасди.
— Отанг қани? — Ғазабини аранг босиб сўради у. — Мен отанг билан гаплашаман.
— Гаплашаверинг. Барибир ҳеч нима ўзгармайди.
— О-ҳо, шаштинг жуда баланд-ку!.. — Холмурод қулишга уринди, эплломадн, лаби қийшайди, холос. Кейин устага юзланди. — Сиз ишни тўхтатиб турунг.
Уста елка қисди, илжайди, кейин Яндаш сари қош учирди. Бу Холмуродга оғир ботди. Уста уни эрмак қилгандай туюлди.
— Кулманг, уста Ғаффор. Дарҳол ишни тўхтатинг.
— Нега тўхтатаркан?. — деди Яндаш кўзлари олайиб. — Тўхтатмайди. Мени устамга ишига сиз буйруқ берасиз?
— Ув, Яндаш — деди Холмурод бирдан қизишиб. — Хато қилсанг, устанг тугул ўзинггаям буйруқ бераман.
— Катта кетманг, — деди Яндаш ияғни силкиб. — Буйруғиз бизга ўтмайди. Ҳу ана, хотинизга, болаларизга буйруқ қилнинг.

Шундан сўнг Холмурод ўйламасдан гапириб, хатога йўл қўйганини, йигитнинг ҳамиятига текканини сезди. Ҳа, жаҳлга эрк берибди, оғзидан сўзлар бехосдан отилиб чиқибди. Айтилган сўз— сувга отилган қармоқ эмаски, жойига тушмаса, қайтадан мўлжалга отсанг. Тўғри, узр сўрагаш, бошқача муомала қилишинг ҳам мумкин. Лекин бунга орийат, манманлик йўл бермайди. Манманлик аллақачон елкага чиқиб, жиловни қўлга олди. Рост, келиб-келиб, Яндаш дароздай мишиқи, кечапша Холмуроднинг ўзи кулотини бураб юрган боладан кечирим сўрасинми?! Ўша пайтларда эркалатиб, «осмонга отган», кези келганда юзига шапалоқ ҳам тортган. Энди-чи?..

— Ушайдиган бўлса, майли, ўтмасин, — деди ниҳоят Холмурод гааштидаи бир оз тушиб. — Бориб, землемерни бошлаб кел, ажрим қилсин.

— Землемер менга хўжайин эмас, керак бўлса, ўзингиз олиб келавингиз:

— Жуда ҳаддингдан ошипсан, Яндаш. Ишни тўхтатмасанг, сизгач-пинчингни улоқтириб ташлайман...

— Кўрамиз, қани, қўлингизни тегиз-чи, уриб синдираман! — дея кўрқандан хезланди Яндаш.

Холмурод эсанкираб қолди. Унга бир йўла уч зарба теккан эди. Аввало, ҳали кичкина фаҳмлаб, назари илмай юрган бола кутилмаганда кўзларини чакчайтириб, таҳдид солди, обрўсини «тепкилаб», уни сенсиради. Кейин... энг ёмони... ҳақоратли шарт қўйди. Бунга қандай чидай-ди? Нима қилсам? Дарозни ғиппа бўғиб, юзига устма-уст шапалоқ тортсинми гаш йиқитиб олиб, алами босилгунча роса тепкиласинми? Кучи етади. Жаҳлга минганида уни ҳеч ким удалолмаган пайтлар бўлган. Лекин кейин роса хижолат чеккан. Мана, ҳозир ҳам жаҳл бутун вужудини зириллатиyo, томирларидан куч бўлиб оқялти. Фақат жиловини қўйиб юборса бас...

— Қўйинг, дадаси, шунга тенглашасизми? Эшикдан секин чиқиб келаётган, ранги хиёл оқарибқираган Нуринисанинг шу сўзлари жаҳлни хуркитди — мутат тугилаётган бармоқлар яна ёйилди. Амалий ҳаракат ўрнини сўзлар эгаллади:

— Чегарадан бир қарич сурилчи, бутингизни йиртиб, деворга ёпаман!

— Ҳоо... яна нималар қиласан? — Яндаш ноипсатлик билан тиржайди. Кейин ниманидир излагандай атрофга аланглади. Ҳовлининг нариги бошида Ойҳол боласини эмизиб, аммо шу тарафдан кўз узмай, дилтанг ўтирибди. Устанинг эса кўзларни кичрайиб, хотиржам кулимсираган. Можарога қизиқсиниб, олисроқдан мўралаган қўшнилари...

— Яна нима қилиншми ўшанда кўрасан. Лекин унда кеч бўлади.

— Бор, қўлингдан келса, устимдан сомонни ташлаб юбор!

— Ҳай, оғзингга қараб гапир, Яндаш даров! — деди Нуриниса шанғиллаганча, қўлини пахса қилиб. — Сендан ўн-ўнбешта ортиқ куйлак йиртган одамга шунқа муомала қиласанми?

Ойҳол ҳам боласини суриб, шарт ўрнидан турди-да, улар томон чопқиллади. Орқасидан кичкинтойи чинқириб йиғлаганча, онасига талпиниб қолди.

— Ўзиз оғзизга қараб гапиринг, Нури янга, — дея бидиллади Ойҳол. — Мени эримни шанига дароз деб, мазақ қиласиз?

— Иби, дарозди дароз, калтани калта, дейдилар-да, сен нега ловуллайсан?

— Сизга тили тегмаган одамни мазақ қилсангиз, индамай ўтирайми? Нима, дароз бўлиб, кечаси девориздан ошиб тушдимиз?

— Бир ошиб тушсин-чи, бўйнини ошпичоқ билан чопаман!..

Кимдир пиқ этиб кулди. Холмурод ҳам, Яндаш ҳам ўша ёққа аланглашди — кулганни илғашолмади. Болақайлар, аёллар — талай томошатаблар воқеанинг боришини қизиқиш ҳамда сабрсизлик билан кузатардилар. Холмурод кузарганкиради — машмашани тезроқ бартараф этиб, бу ердан қорасини ўчиргиси келди. Бунинг иложи ҳозирча фақат битта — ён бериш, таслим бўлиш. У тақдирда иккита хонада кундузи ҳам чироқ ёкиб ўтирилади, тоза ҳаво насияга ҳам топилмайди. Кейин... ахир, ғурур топталади. Ғурур-а?!

— Қўйинглар, уришманглар, бир парча ер кимдан қолмайди, — деди уста журъатсиз. Унинг сўзи Яндашга ён босгандай туюлди-ю, Холмуродга найзадай санчилди. Шу сабаб устани у бир ҳамла билан «жанг»дан чиқариш истагида:

— Уста Ғаффор, сиз бу ишга тумшук тикманг, — деди қатъий. — ўзи қилдай илғаниб турибсиз, бир пуфласа, учиб кетасиз!

— Нимага унадай дейсиз, ака? — уста Ғаффор хадиксираб, кўзларини пирпиратида.

— Берухсат кармонга ишлаётганингизни ким билмайди?

— Қа-қанақа рухсат?.. Биз бир заказ бажарувчи.. Сизга ёмонлик...

— Яна шу десанг, ғашинг чатоқлашади. Яхшилиқча, ими-жимида туёғингни шиқиллат! — деди Холмурод жаҳл аралаш. Уста қўрқа-пуса нарирок жилди. Бироқ аллақаяқдан пайдо бўлган Сайфи муаллим «уруш» мувозанатига ўз таъсирини ўтказди.

— Устани ҳайдашга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Мен рухсат берганман. Уни мен ишлатяпман.

Муаллимнинг вазоҳатида, ёниб турган кўзларига қараб, Холмурод сўнгги илинжидан ҳам айрилганини тушунгади. Шу билан бирга энди кураш авжга чиқишини ҳам ҳис этди-ю:

— Сиз? — дея кўзларини ярим қисиб, Сайфи муаллимни калака қилган каби илжайди. — Сизда шунақа катта ҳуқуқ, зўр ваколат бор экан, билмай юрганимизни қаранг.

— Сен ҳам фронтга бориб, қон тўқ, жон ол, азоб торт. Кейин сайрайсан-ваколатли бўласан. Биз туфайли яйраб юрганингни унутма, бола.

— Ёлғиз сиз фронт кўргансиз, фақат сиздагина нишон бор. — Бир оз чекиниб, тўнғиллади Холмурод. — Хўп, яхши, шундай ҳам дейлик — сизда шунақа ҳуқуқ ҳам бўлақолсин. Аммо устангизни Яндашникида эмас, ўз ҳовлингизда ўзингиз ишлатинг. Бизга ҳалал берманг.

— Яндаш дегани - мен дегани, Яндашнинг ери дегани.

— Менинг ерим дегани. Устани ҳам ҳам хоҳласам ўз уйимда, хоҳласам ўғлимникида ишлатаман.

— Унда мен ҳам отамни етаклаб келсам бўларкан, — деди Нуриниса соддадиллик билан. — Нишонлари сизникидан кўпроқ. Зора шу икки қадамга нафлари тегса. Отамиз бизга ер олиб бериш учун немис билан урушган бўлсалар, шуни айтиб берсинлар.

Бу соддагина, беозор айтилган гап уруш пайтида отилган замбарак мисол таъсир этди. Сайфи муаллим бир сония довираб қолди. Нуринисаннинг отаси Мардон муаллимни яхши билади. Ўзи босиқ, мулойим, суҳбати ширин одам. Лекин жиғига тегса, замбаракка айланади, ёпишган ерини ўпиради... Уруш қолдирган жароҳатлар, айниқса, контузия бот-бот кўзгаб, ҳамон унга азоб беради. Бироқ буни ҳам, кечмишларини ҳам дoston қилиб юрмайди. Ҳатто иккита «Шуҳрат» ордени борлигини кўпчилик билмайди. Шундай одам қизининг ўртасига тушиб, машабага аралашармикан? Аралашса-чи? Барибир Сайфи ҳақ...

— Ҳовлимизнинг ичидаги ерга Мардоннинг нима даҳли бор? — дейди ниҳоят бир мунча сўниқ оҳангда Сайфи муаллим. — Йўлини ҳеч ким пойлагани йўқ, имтиёзлардан фойдалансин. Ана, ўғиллари чўлларда сарсон бўлиб юрипти. Майли, сизларгаям кўшимча ер олиб берсин.

— Бизга бошқа ер керак эмас! — Холмурод унинг сўзини кескин қайириб ташлаб, ташаббусни қўлга олди.

— Шу икки қадамни келишувдик, Ҳамроев қолдириб кетди. Энди нега айнийсизлар? Одамда лафз бўлиши керак-да.

— Ҳамраев билан мен эмас, сен келишгансан.

— Ўша пайтда нега шу дардингизни айтмадингиз? Мум тишлаб ер олганингиздан қувониб ўтиригансиз.

— Ўшанда кимнинг эсига келибди, — деди Сайфи муаллим истар-истамай. — Энди ўйлаб қарасам, бировнинг ҳовлисида бошқанинг ери бўлиши ақлга сиғмас экан.

— Ахир, у ердан мен заррача фойтдаланмайман-ку. Ёруғлик, тоза ҳаво деб...

— Э, ҳадеб ёруғлик, тоза ҳаво деявериб, бошни қотираверасанми? — деди Яндаш бирдан

юздек кеккайиб.

— Мен барибир пешайвон кураман, кўча тарафга кичкиа эшикча кўяман.

— Эшикча? Энди эшича қаёқдан чиқди? Ана, каттакон дарвозанг борку?

— Дарвоза ўз йўлига, элгак ўз йўлига, — Сайфи муаллим тушунтирмоқчи бўлди. — Тўймаъракаларда хотин-халаж ўтадиган эшикча жуда зарур.

Аҳа, ана, можаро чиқарган сабаблардан яна биттаси— эшикча ўрнатишса, ораликнинг олдини ҳам, давомини ҳам эгаллаб олишсаю... Шу эшикчага ёпшмиб олишдимми, бас, бу машмашани осонликча бартараф этиш амримаҳол. Холмурод ҳам ўлақолса уларга ён бермайди. Чунки унинг ҳам ҳеч кимга айтмаган ўз режаси бор— ариқ билан иморат ўртасидаги уч ярим газча масофани гаражга мўлжаллаган. Аввалги йили ўша ерни ўзи сонга киритган. Шундай жойни тайёрга айёр — Яндашга икки қўллаб тутқазелими?

— Тушингизни сувга айтинг, муаллим, мен бу ерга эшикча ўрнатишингизга сираям йўл кўймайман. Орқада менинг машинам туради.

— Машинанг туриб бўпти, — деди Яндаш хотиржам турдида, — Машинангни бир кўйиб кўрчи, пачоғини чиқармайманми.

— Ўртада қон тўкилар экан-да, — дея Холмурод кулуга олди.

— Қон?! — Сайфи муаллимнинг юзиу кўзларига чиндан ҳам бирдан қон тепдию, Холмуроднинг устига бостириб келди. — Мен немисларни қонини тўкканман. Қани, зўравон, кучини кўрсат, мени қонимни тўк!

— Э, о, — деди-ю, Холмурод икки қадам тисарилди.

Сайфи муаллим яна бўйнини чўзиб, бостириб келаверди. Яндаш дароз ўзини шайлаб, уларга яқинлашди. Нуриниса курк товукдай ҳурпайиб, ўртага отилди. Ойҳол титраб-қакшаб, арининг қўлига ёпишди. Айни шу тобда Сайфи муаллим тўсатдан чекинган каби ортига бурилди-ю, дарвоза сари юрди:

— Энди мендан кўрасан, борадиган жойимга бораман. Танобингни тортираман.

— Тезроқ боринг, бирёқлик қилишсин.

— Унда сенга ёмон бўлади.

Холмурод индамади. Аммо, барибир, кўнглига ғулгула ўрлаб, тинчини йўқотди. У можаро кенгайиб бораётганидан, шапалоқдай ерни деб, кўшниси билан олишиб юргани учуқ ва оғзига тушаётганидан хижолат чекар ён беришни эса ўйлаб ҳам кўрмас эди. Назарида, қушникилар салмоги тарози палласини рақиб томонга ағдарадигандай туюларди. Шуни ўйлаб, ҳар эҳтимолга қарши қайнатасининг олдидан ҳам ўтиб кўйди. Можаро Мардон муаллимнинг қулоғига чалинган экан, яна эшитиб, шунчаки жилмайганча: «У телба ҳаддидан ошяпти», деб кўя қолди...

Ниҳоят, Сайфи муаллимнинг нишонлариини таққанча, бот-бот районга қатнашлари иш кўрсатди. Орадан бир неча кун ўтгач, район ижроия комитетининг раиси бошчилигидаги комиссия белгиланган соатда Холмуродларникига ташриф буюрди. Ҳар икки томоннинг вакиллари — «уруш қатнашчилари», — икки тарафда тўпланиб, ғалаба ё мағлубият, уруш ёхуд яраш қаёққа оғишини тахминлаганча саф тортишган эди.

Атроф-теваракни кўздан кечиришгач, ижрокўм раиси машмаша сабабчиси бўлмиш ораликда тўхтади-да, Холмуродга таъна қилди:

— Шу арзимайдиган ер учун сиздай бообрў одам жанжал чиқариши уят-ку!

— Уятликка уят... — деди Холмурод бир лов этгач, ўзини босиб. — Лекин булар аҳдни буздилар. Энди ҳеч нимани тушинишни истамаяптилар — шу бир нарча ер учун мени қонимга ташна қилшиди.

— Ана, кўрдингизми, ўртоқ Ҳақимов! — Сайфи муаллим қувонган каби бирдан жонланди. — Мана, фашистлар билан курашган кишини бу муштумзур томоғимдан бўғди, қонимни тўкмоқчи бўлди.

Холмурод танглайи куруқшаб, адашиб қолди. Яндашнинг кўзлари чакнади. Ойҳол оғзини

ярим очганча қайнатасига ҳайратомуз тикилди. Нуриниса қўрққан каби безовталаниб, отасига қаради. Мардон муаллим ярим жилмайган кўйзи, бир-бир босиб, Сайфи муаллимга яқинлашди.

— Сен фашистлар билан ҳам худди шунақа олишганмисан? — деди у киноясини ошкора баён этиб. — Қизик, ўшандаям бирор из қолмаган, мана, хозир ҳам бўйнинг ёки бошқа ерингда бармоқ ўрни қолмапти. Ўқ тегмас, мушт ўтмас пахлавон бўл-э!..

Бир неча киши беихтиёр кулиб юборди. Ижрокўм раиси ўзини зўрға босиб, четга қаради.

— Бунга сенинг ишинг бўлмасин! — деди Сайфи муаллим кизаринқираб.

— Иккинчи даражали гапларни кўйинглар, — дея Ҳакимов иккала қўлини ҳаволантириб, яна туширди. Сўнг бир чеккада кўзга ташланмай, бўйинини қисиб турган Ҳамроевга юзланди- — Хўш, сен нега ўзбошимчалик қилдинг?

— Мен... мен... — Каловланди Ҳамроев. — Ав... аввалги раисни айтганини бажардим... Ер ўлчаб беринг, девди...

— Бу икки қадамни-чи? Сен ташлаб кетдингми ахир?

— Йў-ўқ... Улар... ўзлари...

— А? — Холмуроднинг кўзлари косасидан чиққудай каттариб кетди. — Бу қанақаси бўлди, земломер? Мен уйга ёруғлик тушмаслигини айтдим, ўша пайтда тушундингиз...

— Бу гапни ўзинг ўйлаб чиқаргансан, — деди Сайфи муаллим овозини анча кўтариб. — Бизни ҳоклига кўз олайтирдинг.

— Қўйинг! Мен сиздан батамом қайтдим. Қўлимни ювиб, қўлтиғимга урдим! — Холмурод қўл силтади. Сўнг Ҳакимовга умидвор боқиб маънос оҳангда сўзида давом этди. — Майли, бу одамнинг назарида бировнинг еригиз кўз олайтирай, майли, ёлғоичига чиқай...

— Бор гап шу-да! — бўш келмади Сайфи муаллим.

— Сив жим ўтиринг, сизга энди менинг гапим йўқ! — деди Холмурод. Кейин яна комиссия аъзолари томон ўгирилди. — Мана, кўриб турибсизлар, ҳақиқий аҳволни тўғри баҳолаб беринглар, воҳ демайман.

— Деразани шу ёққа қаратганингизни ўзи яхши бўлмаган, — деди мужмал оҳангда Ҳакимов.

— Бу иморатни ўн нкки йил аввал қурганман! — деди жававаланиб Холмурод. — Ўшанда Яндашвой менга ҳамсоя бўлишини, ота-бола бошимга шунчалар ғалвалар солишларини туш кўрибманми...

— Муддаога ўтинг.

— Мана, кўриб турибсизлар, синч ётқизган, девор кўтармоқчи. Уйимни зулматга айлантириб, тоза ҳаводан бенасиб қилмоқчи.

— Ҳм... да... — Ижрокўм раиси иягини тутиб, иморатга синчиклаб қаради. — Ҳм... дарҳақиқат, ёмон бўларкан...

— Сиздан битта илтимос, ўртоқ Ҳакимов.

— Хўш? — Ижрокўм раиси Холмуродга кўнгилчан нигоҳ ташлади.

— Чиндан ҳам ҳеч нимага арзимайдиган шу иш учун шунчалар ғалва чиқаргаи кўшни билан аҳил яшашга кўзим етмай кодди. Ўзимгаям, болаларимгаям соғлиқ керак.

— Нима демоқчисиз? — деди шу пайтгача гўё томошабиндек турган колхоз раиси.

— Менга ўша бош режадан ер беринглар. иморатимни бузиб, ўша ёққа кўчираман. Майли, мен зарар кўрай, булар истаганча яйраб, яшайверсинлар.

Ижрокўм раиси ҳушёр тортди. Колхоз райсига маънодор қараб қўйди-да, Яндаш сари бурилиб, беозор оҳангда деди:

— Кани, менга колхоз правлениесининг қарори билан уй планини келтир.

Яндаш отасига қаради. Отаси колхоз райсига умидвор бокди. Раис эса ҳамон бепарводайди.

— Қоғозини олганимиз йўқ, план ҳам қилганимиз йўқ эди, — деди Сайфи муаллим бўшашиб.

— Сабаб?

— Кишлоқчилик...

— Бу ерлар бош режага кирмайди, — деди совуққина оҳанлда колхоз раиси. Қарор ҳам чиқармаган.

Ҳакимов гангиб қолди: собиқ раиснинг битта ноўрин кўрсатмаси қанча сарсон-саргардонликлар, кўнгилсизликлар, ошиқча меҳнату қанча харажатлар келтириб чиқарган. Қани энди бир оғиз гап билан бир ёқлик қилиш осон бўлса?!

— Бўлар иш бўлибди, — деди у ниҳоят. — Энди орқага қайтиш йўқ.

— Ишимиз шундайлигича қоладими? — Сабрсизланиб сўради Холмурод.

— Мана шу икки қадам ерни даҳдсиз қолдирамиз. Бунга ҳеч ким эгалик қилолмайди. Буни қарор билан мустаҳкамланг, раис бобо! — Ҳакимов колхоз раисига ияк кекди. Раис маъқул маъносида бош ирғади.

— Демак, бу ёқда пешайвон ҳам, эшик ҳам қурилмайди, — деди яна бир бор тасдиқлашиб олқиш ниятида Холмурод ўктам оҳангда.

— Ҳоҳласа, фақат ўз иморати чизғидан, ўзи тарафдан қуриши мумкин.

Холмурод қониқиш ҳосил қилиб, енгил хўрсинди-ю, ҳарифига разм оолди. Сайфи муаллимнинг қовоғи осилган, картошкага ўхшаш пирик бурни атрофларидан тер оқиб тушарди. Мардон муаллим негадир унга ачиниб қараб турарди.

— Хўп, энди уришмасдан, аҳил яшанглар, — дея ижрокўм раиси дарвоза сари йўналди. Кўпчилик унга эргашди.

— Мен бир нарсага тушунолмадим, — деган Сайфи муаллимнинг ўкинчли овози бирдан кулоққа урилди. Ҳакимов таққа тўхтаб, орқасига ўгирилди:

— Ҳа, муаллим, бирор англашилмовчилик бўлдимми?

— Бу одамнинг юзидан давлат ой кўрганми ёки давлатга ўтказиб қўйгани борми?

— Масала адолатли ҳал қилинди, Сайфи тоға, — деди колхоз раиси бу сафар дангалроқ. — Сизга нимаси ёқмади?

— Бу одам ҳам энидан, ҳам бўйидан юлқиган. Томорқасиям ошиқ. Нега индамайсизлар?

— Ерингиз қанча ошиқ? — Ҳакимов жаҳл аралаш сўради Холмуроддан.

— Ошиқ эмас чоғи... — деди ранги сурпдак оқариб Холмурод. — Ҳа, айтганча, унинг орқа тарафи зиёд бўлиши мумкин.

— Нега зиёд?

— Ўрни эски ариқ эди. Бултур тартибга солиб, текислаб, дарахт ўтказдим, беда экдим!.

— Ҳмм... Ҳамроев! — Колхоз раиси энди фаоллашиб, ер улчовчини имлади.

Ҳамроев лўкиллаганча унинг ёнига борди. — Сиз ҳозироқ ишга киришиб, ерларни ўлчанг. Ҳар қарич ер учун бошингиз билан жавоб берасиз.

— Хўп бўлади! — Ҳамроев шартта деворга суяб қўйилган хаччани олди.

Раҳбарлар машинасига ўтиришди. Холмурод қарахт қотган сингари ўрnidан кўзғалмади. Унинг бармоқлари мушт тугилган, вужуди титрар, аммо, бор кучи билан ўзини тутишга уринарди. Унинг афтига кўзи тушган Мардон муаллим захрини ҳамкасбига сочди:

— Шубҳа қилардим, иккиланардим. Мана, нишонларниям қинғир йўл билан олганинг аниққа ўхшаб қолди. Энди буни тагига етмасам мен ҳам қўймайман.

Сайфи муаллимнинг онгига бу гап етиб бордими, йўқми ёки бошқача тушундими, ҳар қалай, у бир қалқиб тўхтаганча, Мардон муаллимга анграйиб каради-да, яна Ҳамроевнинг олдига тушиб, ер ўлчатиға киришди. Ҳар қарич ер, кўздан четроқдаги ҳар бурчак аввал унинг нигоҳидан ўтар, сўнг Ҳамроевнинг хаччасига тушар, бошқалар эса терга пишган муаллимга жаҳолат билан илгариллашини томоша қилишарди.

Йўқ, бу антиқа мухорабаю ғалати томоша узоқ чўзилмади — ер чангитиб, олдинда шиддатли қадамлар ташлаётган Сайфи муаллим каттакон бир кесакка қоқилиб, бор бўйи билан

йиқилди. Шошилганча ўрнидан туришга интилди-ю, ўзини эплломай яна чўзилиб ётаверди. Яндаш билан Ойҳол унга томон отилдилар. Ҳамроев пинагини бузмасдан, рақамларни ўзича такрорлаганча, хачча тортишда давом этди. Мардон муаллим лаб тишлаб, бош тебратди-ю, ўзи ҳам тебранганча иморат деворига беҳол суянди. Орадан кўп ўтмай, икки ҳовли наридан кўтарилган уввос йиғини у эшитмади, insult деган дард уни куёвининг чорпоясига «шахлаган», ҳатто тилдан ҳам қолдирган эди...

Бу муддат талафот олдида баъзи бир йўқотишлар энди ҳеч кимнинг хаёлида қолмас эди.

ТЎХТАБОЙНИНГ БОЙЛИКЛАРИ

— Зулфи-и! Ҳо, Зулфияхон! Чиқақолинг, севинчли хабар кеп қолди!

— Ҳозир, она, ҳозир чиқаман.

Зулфиянинг товуши кўнғироқдек жаранглаб чиққан бўлсада, унинг ўзи ҳийла паришонхаёл эди. Кундошларининг ёнида сир бой бермайди, шу боис қандай бўлмасин чехрасидан табассум аримайди. Уларнинг раъйига қарамоғи лозим, улардан хушёр юрмоғи лозим, улар билан орани бузмаслиги шарт... аммо-лекин ҳар нима қилганда ҳам аёл аёлда: Зулфия иккала кундошидан ўзининг ёшлиги, қолаверса... самбит новдадай расо бўй-басти, суксурдай чиройи билан бойга суюклироқ эканлигини ҳам яхши ҳис қилади, вақти-бевақт шу борада тили узунлигини кўз-кўз қилиш илинжида киборли юришлару, беписанд боқишлар қилиб қўяр, унинг бундай қилиғидан Адолатнинг ич-эти қирилиб тушаётганини сезиб, қувончидан қарсак чалиб юборишдан базўр ўзини тияр эди. Ўрни келганда Адолат ҳам яхшиллантиб игнасини санчиб олар, Зулфиянинг туғмаслигини киши билмас пичинглар билан бетига солар эди.

Тавба... Зулфия қизлик чоғи ўзидан икки ёш катта Адолат билан Олия отинда таҳсил олган, негадир у билан жанжаллашгани-жанжаллашган, отин ойи, «Ҳо-ой, Зулфи, хо-ой Адол, нима бало, кундошмисанлар, юмдалашганинг юмдалашган!» дея чакак қоққани қоққан эди. Фаришталар «омин» деган экан, тақдир уларни бир эрга хотин қилди...

Улар орасидаги пинҳона «жанг»лар бир сафар ошкор тўқнашувга айланди. Нима бўлдию, уйда ўзларидан бошқа ҳеч зот йўқлигидан фойдаланишдими, икки кундошнинг дилидаги тилига кўчди: Зулфия бойнинг суюкли кенжа хотини эканини пеш қилди, Адолат унинг тирноққа зорлигини «фош» қилди. Шунда Зулфия кундошининг бу борадаги севинчини ҳам чиппақка чиқарди:

— Куз келсин, кўчқордай ўғил туғиб бермасам, отимми бошқа кўяман! Ҳа-а, аламингдан ёрилиб ўларсан, ўшанда!..

Адолат ханг-манг бўлиб қолди, ишониб-ишонмай кундошининг қорнига анграйди, сўнг ўзининг ғафлатда қолганини сизди шекилли, бир нарсани шошилинич олиб чиққани зипиллаб юриб уйига кирди. Алланималар дея вайсади-вайсади-да, охири йигғамсираб қарғади:

— Йўқол, маҳаллангга йўқол!

Зулфия дабдурустдан қарғинишнинг маъносига тушунмаган бўлса-да, бўш келмади. Дераза ёнига яқинлашди-да, овозини баралла қўйиб аламини олди:

— Жа, билгинг келаётган бўлса, тарозини обке, тож-тахтимиззи бир тортиб кўрамиз! Йўқол кимлигини ўшанда биласан! Ху-у, зоти паст!..

Бу жанжал Мактабхон онанинг қулоғига қайдан етди — Зулфия ўйлаб-ўйлаб тополмади. Она Адолатга нелар деб танбеҳ берган-бермагани унга қоронғи, лекин бир оқшом суҳбат орасида Зулфияга ётиғи билан насиҳат қилди:

— Зулфияхон, болам, кибор — кибрдандир, кибр — ҳаромдир... Илоҳим, Бой оғамизниинг давлати зиёда бўлсин, манаши «Насйонал» меҳмонхонасининг барча жиҳозини Полшадан келтирдилар... Ҳаммамизга етиб ортади... Хонадонимизга ҳаром ораласа барчамиз кўр бўламиз.

Зулфия одам бўйига икки баравар келадиган тошойнадан ўзига қараб турган оппоқ, юзи хиёл чўзиқ, ранги тиниқ, қорни дўппайган кўҳлик жувонни бош-оёқ кузатиб туриб, ўша-ўша, Адолат билан қайтиб қирпичоқ бўлмаганига ичдан севинди. Мовий кўзларида йилтиллаб бошлаган ёшни шошилиб артди.

— Кичик ойи-и!

— Чиқвомман, Саломатхон, — деди Зулфия Адолатнинг иккинчи қизини овозидан таниб.

Зулфия оғир-вазмин қадам босиб айвонга чиққан эди, Саломат югуриб келиб унинг қўлидан

тутди.

— Отамчи, ҳайитга янги кўйлак тиктиринглар деб газлама дафтарини киритибдилар. Вой, шунақаям кўпки-и!..

У хабар берди-ю, сабри етмай яна югуриб, бош кўтармай дафтар варақлаб ўтирган Муборак опасининг тепасига борди.

Зулфия Мактабхон онанинг чап томонига бориб оҳиста чўкди.

— Муборакхон, қизим, дафтарни берчи, аввал биз кўрайли, кейин сан синглинг билан танлийсан.

Муборак дафтарни Мактабхон опага узатди. Она дафтарни бир бошдан варақлай туриб, «Мана, мана-а» деб кўяр, уч-тўрт варақ ўтгач, «Ёкадими, тааланглар» деб икки бикинига сукилиб ўтирган кундошларига қараб кўярди.

— Овволоом сизга танлиймиз, опа, — деди Адолат тўнғич кундошнинг ҳурматини сақлаб. — Ке, Мубор, силар ҳам танлашасилар.

— Ўнг қўл вазирларга хон атлас ярашади-да! — деди кулгисини яшириб Муборак.

Тўхтабой, «Мактабдош — ўнг қўл вазирим» дегашни хонадон аъзоларининг каттаю кичиги эшитган, шу боис Муборак шунга шама қилаётганини сезган кундошлар орасида энгил кулги кўтарилди.

— Ўрисча таҳсилга қатнаб тилинг чиқиб қолди-я, сен қизинг! — Деди Мактабхон она кўзойнаги остидан кизига ҳайрондака ўқрайиб.

Муборак катта онасининг жиғига тегишни давом эттирди:

— Хон атлас бўлганда ҳам кўш этакли бўлса, хўп, ярашади-да!

— Ке-ке, олдин сенга танлаймиз, — деди Мактабхон она ён бериб. — Анув, дўпир-дўнғирингни чалиш учун ҳам алоҳида кўйлак сўрарсан?

— Бўлмаса-чи! — Муборак шундай деб югуриб келди-да, катта онаси билан кичик онаси орасига сукулиб дафтарга энгашди. — Зулфи онам менга мосини танлаб берадилар!

Зулфия гапга чечан, энди-энди ўрис тилини ўрганаётган, ҳатто Варшавадан махсус келтирилган пианинода кўй чалишни машқ қила бошлаган бу қувноқ қизни астойдил яхши кўрар, у ҳам бошқаларга айтилмайдиган сирларини кичик онаси — Зулфия билан баҳам кўрар эди. Шунадай бўлсада, ҳозир Мактабхон онанинг ҳурматини сақлаш лозимлигини унутмади.

— Опа, ўтган ҳайитда хонатлас танлаган эдиз, бу сафар ўқлоғи шойидан тиктиринг. Сизга чунонам ярашадики!.. Ниҳол-ниҳоллигидан бўлса яна яхши!.. Адолатхон опам хонатлас кийсинлар.

— Бе-е, менга ким кўйибди хонатласни, — эътироз билдирди Адолат, — одмироқ бўлса ҳам майли.

— Камсуқумлигинг қолмади-қолмади-да, Адол, кимсан Тўхтабойваччага қатор-қатор ўгил-қиззи туғиб берган хотин бўлсанг, бой ота ҳайит баҳона дафтарни киритибдилар, чертиб-чертиб танлаб-танлаб киямиз-да! Учовимиз бир сидра хонатлас, бир сидра оч пушти шойи бор-ку, мана, рангини қаранглар, чўғдай ял-ял ёниб юрасизлар!..

— Мен ҳозир кўйлак тиктирмай турақолай...

— Вой, нега тиктирмас экансиз?! — суҳбатга аралашди Саломат.

Зулфиянинг муддаосини тушунган Адолат қизини беозор, энгилгина жеркиди:

— Сен аралашмай ўтир. — Шундай деб қалин дафтарнинг ҳар варағита ёпиштирилган бири биридан рангдор ва чиройли газмол намуналарини ёнидагиларга кўз-кўз қила бошлади: — Аввал ҳаммасини бир бошдан кўриб чиқайлик, яқинда хориждан янгиларини олиб келишди деб эшитувдим...

— Олмон шойиси деган эдилар — унинг гапини тўлдирди Зулфия.

— Мана, манави эмасми? — кўйлаклик танлашда улоқни ўз ихтиёри билан ёшларга топширган Мактабхон она, оч ҳаворанг газмол парчада ёпиштирилган варақни кўзига

яқинлаштириб қаради. — Курмагурлар-эй, бунча нозик ишлашмаса! Шишага ўхшайди-я!..

— Шуниси сизга ярашади, Зулфияхон, — деди Адолат.

— Мовий кўзлар, мовий либосла-ар!.. Кундошлар, уларга қўшилиб қизлар Муборакнинг хиргойисини эшитиб кулиб юборишди. Зулфия ўзининг кўм-кўк ҳаво ранг кўзи беғараз кулгига сабаб бўлганидан эркаланиб аста жилмайди.

Худди шу қаҳ-қаҳ кулги устига эшик очилиб ичкарида Тўхтабой пайдо бўлди. Биринчи бўлиб Муборак она билан Саломатхон дик этиб ўрнидан турди, Адолат бой томон бир қадам пешвоз юриб тўхтади, Зулфия ўрнидан оғир кўзгалиб қад ростлаган Мактабхон онанинг панасига ўтиб ер чизганча тураверди. Бойнинг доимо вазмин, босиқ, айни чоқда жиддий қиёфасидан унинг азвойини бирдан англаб бўлмас, баъзан феъли айниброк турибдими ёхуд хушнудми — шуларнида фарқлаш қийин кечар, одатда биринчи гапини эшитиб у кишининг кайфияти аниқлаб олинмагунча каттаю-кичик чурқ этиб товуш чиқармас эди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Бой хонтахта устида очик қолган дафтарга кўз кирини ташаб қўйди-да, лабининг бир чеккасида кулимсираб, деди:

— Силар қўйлаклик танлагунча ҳайит ўтиб кетар ҳали...

Тўхтабой тўсаттан бошлаб келган извошга чиқиб жойлашиб ўтириб олганича хаёлга толди. Хаёл олиб қочиб ҳатто қўш отнинг туёқларига тарақлаб урилишини ҳам, жониворларнинг сувликни чайнаб асабий кишнашини ҳам эшитмади. Извош Масковдан ташқарига чиқаётгандагина тек қотиб ўтирган кўйи сўз қотди:

— Борадиган жойимизни тушунтирдингми? Гумашта йигит хўжайиннинг авзойига қараб дамани ичига ютиб ўтирган жамми, бойдан садо чиққан заҳоти жонланиб тилга кирди:

— «Ново Варварьевск» десам ўнта извошчи «К дачу Миркамиля? Я, я отвезу!» деб ҳозир нозир бўлиб турибди, бой ота!

Унча-бунчага кувончини ҳам, ранжиганини ҳам намоён қилавермайдиган Тўхтабой ҳаяжондан қалқиб тушди. «Дача» эмиш, ҳукумати сургунга жўнатиб қўйибдию, булар «дача» дейди. Миркомилбой Масковга келганига икки ой бўлдим-йўқми, избошчилар исми-шарифига хабар топибди»...

Тўхтабой Миркомилбойнинг «дача»сида уч кун қандай ўтиб кетганини ҳам пайқамади. Назарида, Миркомилбой уни совуқ қаршилагандай туюлди. Андижонлик бойнинг димоғдорлиги аввалига унинг ҳамиятига тегди, бироқ кейин Тўхтабой шайтонга ҳай берди: «Юртидан бадарға қилиниб сургун муддатини шу зах ва моғор ҳиди анқиб турган ўрмонда ўтказаётган одамдангина қиламанми!.. »

Миркомилбой ҳам Тўхтабойни бирров келиб изига қайтади деб ўйлаган эканми, иккинчи кунга қолганини кўриб унинг елкасига қоқиб, бағрига босиб миннатдорчилигини яширмади:

— Раҳмат, Тўхтажон, ука! Мусофирчиликда ёнингда душманинг бўлсаям ҳамюртинг бўлсин экан. Сиз эса ўзимиздан... Шундан пича қийналиш бор, холос...

— Худо хоҳласа бундан қийналмайсиз, тақсир, — деди Тўхтабой ҳам Миркомилнинг билагидан тутиб.

— Жой... мана, бемалол, — деди Миркомил қатор кетган икки қаватли тахта уйларга ишора қилиб. Тўхтабой ҳазилга йўйди:

— Нима, «Сургун қилинганлар келаверсин» демокчимисиз, тақсир?

Миркомил шундагина гапининг тескари маъносига эътибор қилди ва одатича хас қошини чимириб, лабларини қимтиб кулди.

Тўхтабой Миркомилнинг ниҳоятда зийрак ва ҳушёр одамлигини яхши билсада, Ново Варварьевскка келишининг учинчи кундаги суҳбат асносида хайратидан ёқа ушлаб қолди. Миркомилбой билан неча марталаб қуюқ меҳмондорчиликда бир дастурхондан овқат еган, неча мартда у билан икки-уч кунлаб бир поездда ҳамроҳ бўлган, Миркомилнинг босиқ ва тагдор гап-сўзи, қочириклари, танбеҳу насиҳатлари икки-уч оғиздан ошмас эди. Мана энди, мусофирчилик

боисми ёки бўлак сабаблари борми — бой пича сўзамоллашибди...

— Бизнинг Туркистон бойларимиз узоқни кўра билишмайди. Қайси савдогар, қайси топармон-гутармонга қараманг, биздан пахта, пилла жўнатади, Россиядан ва ҳоказо ўзга юртлардан эса газмол, устбош олиб боради. Камина ҳам кимсан Миркомилбой бўлгунича Анжану Фарғонанинг пахтасини сотмаган сортимиз қолмади. Ўзларини ҳам биламиз, Россиядан газмол, телпак, мўйна оббориб сотадилар.

Миркомил шундай деб таққа тўхтади-да, Тўхтабой томон ўғирилди. Сўзида давом этди:

— Ўтибор берсинлар-а!.. Биз хом ашёни икки кўллаб кепак нархига сотамизу, булар ўла қолса ҳам хомашё сотмайди — тайёр буюм сотади, буюм! Дейлик, мўйнанинг хомини сўрангчи, ўша шойи газламаларнинг шойи ипагини сўраб кўрингчи, икки дунёда ҳам бермайди! Чунки, буларнинг калласи сиз билан меникидан дурустроқ ишлайди!..

Бу гаплар Тўхтабой учун фавқулудда янгилик бўлмаса-да, негадир эти жимирлашиб кетди, бошини кўтариб қараганда ҳам учлари кўринмайдиган тик дарахтнинг мотор босган танасидан совуқ уфурди — ҳам алам, ҳам ғазабдан лаби гезарди.

— Мен Лондон, сўнг Парижга ўйнагани борганим йўқ, — сўзларини янаям чертиб-чертиб гапида давом этди Миркомил. — Ўша юртлардан йигирувчилик, тўқимачилик ускуналарини ундиргани бордим. Гаплашдим. Келишдим ҳам.

— Нақадар улуғ ишлар бошлабсиз, тақсир! — Ҳайратини яширмай деди Тўхтабой ва бир зум сукут сақлаб бирдан шаштидан тушди: — Бироқ, сиз билан биз улуғ муддаоларни кўзласану, ўрис ҳукумати ўз ҳолимизга қўймаётгани чаток-да...

Миркомил жавоб қилмади. У хиёл бурилиб рўпарасидаги дарахтнинг қучоқ етмас танасига қаради, кўкимтир пўпанак босган, тик, ниҳоятда баланд... йиқитай деса, нақадар бақувват, шох-бутоқларни синдирай деса нақадар қўл етмас...

Бой лабини тишлади, нафратда афтини бужмайтирди, узоқдан кўрган одам уни куляпти деб ўйлаши мумкин эди.

— А, биз сиёсатчи бўлмасак!.. Тужжор одамни ўз холига қўй, қизталок!

— Тужжорлик ҳам сиёсат экан-да, аслида тақсир. Савдогарчилик қилавурибмизу, замоннинг тошу тарозисини ҳисобга олмамиз, ака, аслида...

Миркомил ҳанг-манг бўлиб қолди. Унинг ҳайрати Тўхтабойнинг ҳозиргина ҳайратланишидан ўн ҳисса ошиб тушди. Бир неча сонияда жуда-жуда кўп воқеалар ҳамр ичидан чакмоқ яшинга учиб ўтди. У бутун умр ўзини йирик бир савдогаргина ҳисоблаб келар, кези келганда «менинг сиёсат билан ишим йўқ» деган жойлари бўлган, энди... неча бор тафтишу терговга чақирилиши, қийин-қистовга олиниси, сургунга жўнатилиши, изидан соядек айғоқчилар эргашиб юршни... булар сиёсат бўлмай, нима?! Нега шу чокқа довур кимсан Миркомил шуларни ўйламади, нега...

— Тўхтабой!..

Бойнинг бу тахлит мурожаатини кутмаган Тўхтабой «ялт» этиб суҳбатдошига қаради. У худо ярлақаб савдогарчилик йўлида иззат-обрў топган ва шунинг баробарида... азиятлар чеккан Миркомилга ич-ичидан ачинди. Тўхтабой хаёлга толганидан Миркомилбой қандай қилиб мавзуну ўзгартириб юборганини сезмай қолди.

— Шундай ишлар бошлаш ҳаракатида юрибмизу сиз қаёқдаги Захарув, Китошларга кунингиз қолиб сиқилиб ўтирибсиз.

Башарти шу топда, «Ия, бой ака, шулардан ҳам хабарингиз борми?» деса Тўхтабой жуда паст кетган бўлар эди, шу боис «билсанг-билибсан-да» деган мазмунда атай чурқ этмади. Унияг устмонлигини пайкаган Миркомилбой ҳам «индамансан-а-индамайсан» деган маънода пчингини атай қарийб такрорлади:

— Нима қилиб, ўша ўрис билан немис жухудининг қармоғига отилиб ўтирибдилар, Тўхтажон?

Тўхтабойнинг назарида Миркомил «Тўхтажон» деганда ҳозиргина «Тўхтабой» деб юборганнинг аламига «жон»га қаттиқроқ урғу берди. Энди эсласа, бой унга сира «Тўхтабой» деб мурожаат қилмаган экан. Ваҳоланки, Тўхтабой қаерда бўлмасин Миркомилнинг ёшига, давлатига, ўзига нисбатан энига ҳам, бўйига ҳам йириклигини тан олади, хурматини жойига қўяди. Бироқ, Миркомилнинг, «Тўхтабой» дейишга тили бормайди.

Бундан гина-қудратнинг ўрни эмас эди.

— Векселдан куйдим...

— «Насйонал»ни топширдилар?..

— «Насйонал» кетди...

— Айтинг... Яна?..

— «Насйонал»га қўшни кўчадаги икки қаватли дўкон... .

— Яна?..

— Яна...

— Тошканни ҳам ташлаб чиқибдилару!..

Тўхтабой ер тепиниб юборди. Азбаройи манглайдан тер чиқиб кетди. Ҳақиқатан ҳам Миркомилбойнинг тили аччиқ эди. Ўйлаб кўрса, шундай — кимсан Тўхтабойдек дасти дароз бой меҳмонхонасиз, улкан дўкони, расталари кетгани етмагандай бола-чақасию, уч хотинини кўкон аравага юклаб етти пушти яшаб ўтган она шахрини ташлаб жўнаб юборибди.

Шу тобда Тўхтабой, «Ажаб, тақсир, бу ҳақда қайдан хабар топдингиз?» деб савол қотганида анча соддаликка йўл қўйган, қрнинг остида чувалчанг гимирласа сезадиган Миркомилдек бой олдида жуда-жуда қадри тушиб кетган бўлур эди. Яхшики, Тўхтабой ҳам анойи эмас, «бозор кўрган» бойлардан... — У ажабланганини сездирмади, Сездирмадию... тўнгич хотини Мактабхоннинг тош ютиб сабр қилганларини эслади.

Адолат, «Шўтта қоп кетамизми, энди!» деб очиқ бош кўтарди, Зулфия норозилигини, «Тошкентдаги уйимиз яхши эди-да...» дея изҳор қилди, холос. «Сабр қилинлар, Худо хоҳласа қайтамиз» деб тасалли беришга берардию, Худо қачон хоҳлашини тахминан бўлсада, билмас эди, Тўхтабойнинг жим қолиши хийла чўзилганини Миркомилбой унииг изза бўлишликка йўйдими, унинг кўнглини кўтаришга уринди:

— Сабрлисиз, Тўхтажон, ука... Ўзбек сабрга туғилган... Сабр, сабрнинг таги олтин... Сабрнинг... са... Айтмоқчи, «Насйонал»да туғилган ўғилчанинг отини Собиржон қўйган эдингиз, каттакон йигит бўб қолгандир?

Энди Тўхтабой чинакамига ҳанг-манг бўлиб қолди. Энди у ҳайратланганини яширмади. Дунёнинг ташвишини бошида кўтариб юрган, Андижон йигитларини мардикорликдан олиб қолиш илинжидаги саъй-ҳаракатлари ва бошқа тухматлар эвазига мана шу қора ўрмонга сургун қилинган Миркомилбойдек одамнинг Тўхтабойни, уйчанг синганию, оила аъзолари билан Тўқмоққа кўчганигача, «Насйонал» меҳмонхонасидаги уйингда уч йил муқаддам туғилган ўғлига Собиржон дея исм қўйганинн эса саклаб юришдан бўлак ташвиши йўқми?! «Келин онамиз фарзандли бўлишни беш йил кутибдилар, меҳмоннинг отини Собиржон қўяқолайлик», — деган эди гўдакнинг қулоғига азон айтган қори домла. Тўхтабой рози бўлди, айтган эди Зулфия ҳам эътироз билдирмади ўшанда...

Миркомил Тўхтабойни яна ўйга толдириб қўйганидан ичида севиндими ёки унга ачиндими, юпатишга ўтди:

— Савдо-сотик иши шу, тақсир. Бугун чикка, эртага пукка. Бу ёғи ёлғиз яратган эгамизга аён, ука... Ўзбекнинг Тўхтабойини вексел минан синдирган жухудларнииг белини биз пул билан, тадбир билан букамиз. Иншоаллоҳ, Собиржоннинг суннат тўйини ўзингиз қурган «Насйонал» да ўтказамиз... Тўйболага атаб «Насйонал»ли ҳовлисига ўз қўлим билаи тўриқ етаклаб кираман, иншоаллоҳ!..

Бу меҳрибонлик қиёфасидан баджаҳл ва қаттиққўл кўринадиган, аслида дийдаси бўш

Тўхтабойнинг кўнглини тўлдириб юборди— у сўзсиз ва несиз Миркомилга термилди. Миркомил мазмундор ва салобатли бош ирғаб кўзларини юмиб қўйди ва куюқ ўрмон қўйнидаги кимсасиз ёлғизоёқ йўл устида турган қўйи баралла гапирди:

— Тадбирли одамлар қараб турмайдилар, Тўхтабой, ука. Биз ҳам анойи эмасмиз!..

Кўкон аравада кетаётган Мактабхон она йўловчиларнинг гўнғир-гўнғирини эшитади-ю соябон ичидан ташқарига мўралади-да, «Мирободнинг гузари» деди. Араванинг силкиниши мақомига гарқ бўлиб хомуш хаёл суриб кетаётган Зулфия бошини кўтармади.

Кўчада ит хуриди. Мактабхон опанинг тиззасига бошини қўйиб ётган тўрт ёшли Солихжон «Кучу, кучу!» деганча «дик» этиб сакраб турди, Мактабхон она ҳеч бир сўз айтишга мажоли қолмагандай Солихжоннинг қўлидан тутди. Зулфия бояги-бояги— бир нуқтага тикилганча кўзини узмади. «Йиғлаяпти» деб ўйлади Мактабхон она. Бояги итнинг хуришига дайди итларнинг вовуллаши қўшилди. Солихжон яна соябон ичидан таги-қарига чиқишга интилди. Онасининг, катта онасининг авзойдан оғир кўнгилсизлик юз берганини ўзича тахмин қилиб турли хаёлга бораётган Собиржон «Ўтир!.. » деди товушини баландлатмай, укасининг қўлидан тортиб.

Йўловчилар кўнғир-кўнғири ортда қолди. Араванинг тунока қопланган ёғоч ғилдираги йўлнинг ўнқир-чўнқирдан тарақлаб-гичирлаб, туртилиб-урилиб, карвоннинг, «Ҳа, чувв-э!» деган асабий ҳайқириши тез-тез эшитила бошланди.

— Қаёққа келяпмиз, катта ойи?..

Мактабхон она ташқарига ягга бир кўз ташлади-да, елка қисди:

— Танимадим. Бу кўчадарни кўрмаганман...

Арава силтанди, гупчаги қаттиқ гачирлади, бир оёғи зум кўтарилиб қайтиб тарақлаб тушди. Соябоннинг гардиши сингудай қисирлади. Зулфия йиғлаб юборди. Собиржон онасини овитмоқчи бўлгандек унинг елкасини силади. Солихжон онаси не сабабдан йиғлаб юборганига ақли етмасдан жим бўлиб қолди.

— Солихжон, укангни маҳкам ушла, болам. Йўл чатоққа ўхшайди, ағанаб тушмасин тагин!

Тўрт ёшли Солихжон йўлнинг нотекислигидан эмас, балки ундан даҳшатлироқ бир хавф-хатарни кўргандек ўзини онасининг пинжигга ташлади. Ниҳоят, Зулфия тилга кирди. У бошини кўтармай, сўради:

— Қаёққа боришимизни айтдиларми?..

— Қаёққа бораётганимиз ёлғиз Яратганга аён... Шом намозига азон ешитилиб оқшом пардаси яқинлашаётганиданми ёхуд Мактабхон опанинг ўйчан бир кайфиятда берган жавобининг мавҳум лигиданми — кичкина соябон ичи туйқус қоронғилагади.

Зулфия аравадан тушганда ҳам атроф ним қоронғилигидан ҳайрон бўлди. Кўча тор, икала томондаги гувалак девар кўкон аравасига ғилдиракларидан пастроқ эди. Уларга ҳеч ким пешвоз чиқмаган эди. Фақат кимнингдир «Буёққа» деган қарийб шипшигани товуши эшитилди-да аравадан бўғчасини қўлтиқлаб биринчи тушган Мактабхон опа ортиқ илтифот кутмай тор ва ичакдай узун йўлка бўйлаб юрди. Зулфия аравадан турганда камдир Солихжонни кўтариб олди — тор йўлакнинг қоронғилигидан ташқари унинг юракни сиқиб юборадиган биқиклигидан Зулфия нафаси қайтиб, чачвоннинг бир чеккасини кўтарди. Адоғида қўш қаватли, пастак эшик кўриб турган йўлак назарида жуда узундай туюлди, Зулфия бошини кўтариб тепага қаради — кўк дарахт шохлари орасидан қорамтир осмон парчаси кўринди. «Ҳартугул, осмон кўринар экан», деди Зулфия енгил нафас олиб. Бироқ бу енгил тортиши узокқа чўзилмади — у эшик остонасидан ичкарига бир қадам қўйдию, бетига урилган зимистоннинг қуюқлигидан ҳушини йўкотаёзди. Кўз олди қороюғилашди. Тўхтади. Темирдай қаттиқ қўл кўксидан итаргандай бўлди, у ортиқ оёғини силжитолмай қолди.

— Буёққа, Зулфиой, буёққа!..

Зулфия Насвали бувининг овозиини таниди эшитди, лекин бувининг ўзи кўзга кўринмади.

«Юлдош-ку!» деб юборди Зулфия ичида.

— Юринг, опа, — деган оваози келди Собиржоннинг. Зулфия шундагина тор, шифти паст, зим-зиё йўлакда милт-милт қилиб жон сақлаётган шуълани кўрди-да, оёғини бирдан ердан узди. Шуъла кўринган томонга икки қадам қўйганда Насвали буви:

— И-и, Зулфиой, уёққа эмас, буёққа, буёққа, — деди шошиб унинг билагидан тутиб.

Инсон зоти абадул-абад йилт этган бўлса-да ёруғлик сари интилиши бу чоқ Зулфия хаёлига келтиртмади албатта, бироқ у одамлар одамларни фақат ёруғлик томон даъват қиладилар, бошлайдилар деб ишонар, шундай ўйлар эди. Аммо-лекин Тўқмоқдан не шодиёнаю, не ёруғ ниятлар билан йўлга чиқган бўлса не шоду хуррамликлар билан Тошкентга етиб келганлари ва у лаҳза сайин ўзларини қарши олаётган ёвуз ва даҳшатли қоронғилик ичига кириб кетишаётганини ич-ичидан туйиб юрагини бировга солаётган оғриқдан ўзини қўярга жой тополмаётган эди.

У шу хаёлларда Насвали бувининг етовида пайпасланиб-амаллаб нарвонга оёқ қўйди. Бир поғона кўтарилди. Яна нарвон қаттиқ ғичирладп. Зулфиянинг юраги орқага тортиб кетди — нарвонга чиқишдан олдин кўзига кўринган шуълани излади. Тгнолмади. Паранжисининг этагини йиғиб оёғининг остига қарамокчи бўлди.

— Онангни қўлидан торт, — деди тепада Мактабхон она.

— Она, қўлиззи беринг, — деди Собиржон.

Зулфия «ҳозир» деди-да, нарвоидан яна икки-уч поғона кўтарилди. У онда-сонда тушида шундай аҳволга тушар — ниҳоятда тор ва қоронғи оралиқдан қисилиб ўрилиб-сирғалиб нафаси қайтиб ўтиб олгунича жони ҳалқумига келар — тушидаги азобдан кун бўйи ўзига келолмай юрарди.

Ҳозир ўнгида худди ўшандай аҳволда қолди. У ўғлининг мададида нарвоннинг юқори поғонасидан икки-уч бўйра катталигидаги тор сахнга оёқ қўйди. Кетидан изма-из чиққан Насвали бувига ҳам, Мактабхон онанинг, яна бир нотаниш аёлнинг қимтиниб ичкарига таклиф қилаётганига ҳам эътибор қилмай чачвон ва паранжини қўлига олганича осмонга қаради. Турган жойида ўгирилиб аланглади. Юлдуз кўринмайди.

— Намунча юлдуз кидириб қолдйиз, Зулфихон? Зулфия Мактабхон онанинг иродасига, ҳар қандай вазиятда эркакшодалиқ билан ўзини йўқотмай, ҳатто ҳазил-мутойибага ўрин топишга ҳайрон қолар, унинг бу фазилатидан ўрнак олишага ннтилар эди. Бинобарин, шу топда ўзига ёқмас-да, лоақал онасидек маслаҳатгўйи бўлиб қолган тўнғич кундошнинг ҳурмати учун мутойибага яраша жавоб беригага уринди:

— Юлдуз кўриб қолайлик, деяпман, опа. Топсам сизга ҳам кўрсатмоқчи эдим...

Шундай дедию, ҳазили ҳазилдан кўра кўнглидаги кўрқув-хатарнинг даракчиси бўлиб қолганини кейин сезди.

— Умидсизланманг, Зулфияхон, умидсизланманг. Бой отангиз омон бўлсалар кўчимиз кўчада қолмайди, иншоаллоҳ.

— Худо хоҳласа шундай бўлади, — унга илова қилди Насвали буви.

Икки кундош, икки ўғилл, Насвали буви, мезбон аёл ичкарига кириб файзсиз хонада кигиз устига тўшалган куруқ дастурхон теграгига омонатгина ўтириб юзга фотиҳа тортишдию, мезбон аёл оёқ учида юриб ташқарига чиқди. Насвали буви гапга тушди:

— Боя мени шетга ташлаб кетишди. Супурдим. Ҳаммаёқ озода. Ҳай, Собиржон болам, укангга эҳтиёт бўл, ховличанинг чеккасига бормасии, хўпми?.. Ери ўпирилган экан...

Зулфия чўчиб ёнида жимгина ўтирган Солиҳжонни бағрига босди. Оиланинг ҳақиқий аъзоси бўлиб кетган, ёшу кекса бирдан ҳурмат қиладиган Насвали бувининг сўзини бўлмай, ўзини, Мактабхон онани ташвишлантира ётган ҳабар ҳақида бирон янги гап эшитиш умидида кампирнинг оғзини пойлади. Насвали буви давом этди:

— Ўзлари жой топишга кетди. Сўнг, оташаравада келаётган юкларни кутиб олишга борар

экан.

— «Насйонал»ни, уйимизни нега олибдилар?! — сабри чидамай сўради Зулфия.

— Захаруп оган, масковлик бой... Мактабхон она унинг гапини бўлди:

— Захаруп эмас, ҳукумат оган.

— Ҳукумат?! Ҳукумат қандай олади?— тушунмай сўради Зулфия.

— Шўро деган ҳукумат кепти. Ҳамма катта иморатлар, ҳамма катта уй-жойлар энди ўша шўронинг қўлига ўтармиш.

— Вой, шўримм!.. Бизчи?!.

Зулфиянинг аянчли товушига зид ўлароқ Мактабхон онанинг дадил, босиқ товуши эшитилди:

— Бир кеча минг кеча эмас, кимсан Тўхтабойнинг болаларимиз — худо хоҳласа кўчада қолмаймиз...

... «Кўчимиз кўчада қолмайди», «худо хоҳласа кўчада қолмаймиз»... Зулфия йўлда обдон толиққан эканига қарамай алламаҳалгача мижжа қокмади. Тўқмоқда икки ёз яшаб, ниҳоят, Тошкентга қайтиш дарагини эшитгандагина севинишлари, кўч-кўронни ортишаётганда, аввал араваларга, Тўқмоқдан Пишпекка етгач, аравалардан вагонга ортишганини— ўшандаги энтиқишлари бу қадар чиппака чиқади деб ўйламаган эди. Кишининг хаёлига кебди дейсиз! Орада Тўхтабой неча йил Тошкентга қайтмади, Масковга борди, «Насйонал»ни, уй-жой, дўконлариинг барини қайтиб қўлга олгашини айтиб даста-даста суюичилар улашди. Мана энди, шўро... Зулфиянинг ўйлови «қоқилди». У эслашга уринди: «Шўро»миди?.. Шўра»ми?

Шў-ра... Йўқ, Йў-ға, йўғ-а, Шў-ра... Шў-ро... Ҳа-ха, шўро-шўро! Отинг курсин-а!.. Ҳўра бўлсаям, шўра бўлсаям бировинг жойига кўз олайтирдими, бас, бир гўрда!.. »

Зулфия у ён бошидан бу ён бошига кўп ағдарилди, алҳол, кўзи илинай деганда, корнидаги гумонаси қимирлаб яна уйқуси қочди. Ғимирлаш аломати сезилган унги биқинини авайлаб силади. Тўқмоқда, зориққан чоғлари яхши ниятлар билан кўйлакчалар, қалпоқчалар тикканини эслади. «Буниси қиз бўлади, Зулфия» деди Мактабхон она. Насвали буви ҳам шу гапни тасдиқлади. Дунёдан фарзанд кўрмай ўтаётган Мактабхон онанинг, ҳатто оила қурмаган Насвали бувининг бу қадар самимий ииятларини эшитиб, Зулфия ғалати бўлиб кетди. «Майли, қиз бўлса, яна яхши», деди. Шу «тахмин-янгилик»ни Тўхтабойнинг қулоғига шипшиганида, бой, «Ўғилми-қизми — хайрли бўлсин», деди-қўйди. Наҳотки, бой ўшанда манави аҳволни сезган бўлса!? Хотин, бола-чақаси шундай кунларга қолишини — она шахрига келиб кимсасиз, овлоқ кўчадаги пастқам ва файсиз болхонада тунаш мумкинлигини сезса бой Тўқмоқдан кўч-кўронини ортиб йўлга чиқармиди!..

Зулфия шундагина Тўқмоқда вақтинча қолган Адолатни эслади. «Яхшиямки, у келмаган экан. Бир этак бола билан қаерга сиғарди?» Фақат...

Кўч-кўронни сарамжойлаётган Адолат тушмагур қизил кигизга ўралаётган тугунлар орасига Зулфияга қарашли бўҳчани ҳам ирғитиб юборди. Ёмон ниятда қилгани йўқ. Бирок, Адолат бўҳчани ирғитиб юборганига кўзи тушдию, Зулфиянинг юраги жувиллаб, ачишди. Ўзи билаи аравада олиб кетиш ииятида бўҳчани қайтиб олишга жазм қилдию негадир қайтди. Кундоши ёмон хаёлга бормасин деган ўйда, қайтди. Аслида олса бўларкан... унда қорнидаги, мана, ҳозир кетма-кет «тўполон» қилиб оромини бузаётган, туғилажак қизалоғига аталган ширин-ширин кўйлакчалар, қалпоқчалар бор эди...

Зулфия хаёлини олиб қочаётган шайтонга ҳай берди. Ўзини чалғитди. Ҳомиласини тинчлантириш ниятида қорнини силади-сийпади, силади-сийпади... Бир текисда нафас олиб ширин ухлаётган Мактабхон онасига, ёнма-ён ётган ўғилларига ҳаваси келиб, Худодан хайрли тонгларда хайрли янгиликлар билаи уйғотишини сўраб-ёлвориб оғир уйкуга кетди.

Зулфиянинг дуоларини Худо инобатга олди — у тиникиб ухлади, бир пайт уйғондию, қаерда ётганини дабдурустдан эслади олмади, кўзини пириллатди, сўнг деразадан кўринаётган

қўшни томни қоплаган оппоқ қорни кўрдию, тонгдан оқликни кўрганидан севиниб кетди. Рухини камраган бир шодлик қанотида парвоз қилгудай қанотларини ёзиб ўрнидан турмоқчи эди, ташқаридан ғўнғир-ғўнғир овоз келди. У ўрнидан ирғиб туриб дераза ёнига борди. Мактабхон она зинада, Насвали буви қалин ёққан қорга тиззасига қадар ботиб ҳовличада қаққайган кўйи зина тепасида совуқдан дийдираб гапираётган ҳонадон соҳибасининг оғзига бақрайиб қолишган эди. Уй бекаси худди оғир айб қилган одамдай гуноҳқорона бир мунг билан бошини ҳам қилганча гапирди:

— Сахар келиб айтишди. . Пишпекдан кевотган қизил вагондаги кўчни ҳукумат кимошдига сотиб юборибди. Бой ота ўшани суриштиргани кетибдилар...

...Эски паранжи ёпинган кимса муюлишдан ўтиб кунботардаги Аллон масжиди томон боратуриб йўлнинг лойлигидан қадамини секинлатди, бундай пайтда одатда одам йўловчилар босиб из қолдирган курукроқ жойларни мўлжалга олиб қадам ташлайди, бироқ кимса одимни секинлаштирганига қарамай аксинча на лой-нақўлмак демай кечиб кетаверди. Ташқаридан кузатган киши паранжили кимсани кўзи ожиз деб ўйлаб уни етаклаш учун кўмакка ошиқиши тайин эди. Кўча кимсасиз, ҳадемай масжиддан қайтадиган намозхонлар уй-уйига кириб кетса бу пилч-пилч лойгарчиликда то бамдодга қадар лой-сув кечиб кўчада юриш ҳеч кимга зарил келгани йўқ!

Паранжили кимса ўнг ёқдаги икки тавақали, кенг дарвоза рўпарасига келганда қарийб тўхтади, яқинлашмай туриб дарвозага разм солди — орқасига бирров ўгирилиб кўз югуртирди-да, ўзини қия очиқ эшикка урди.

Йўлак кенг, оёқ остига мусулмон ғишти ётқизилган— озода эди. Кўлага тезгина ҳовлига ўтиб, чапга — деразасидан ғира-шира шуъла кўринаётган равон томонга юрди, яқин қолганда атай томоқ қириб ясама йўталди.

Сандал чеккасида аллақачон уйкуга кетган ўғилчасини ёнбошлаганича ҳамон аллалаб хаёлга толган Зулфия йўтални эшитиб сергак тортиди.

— Адам! — деди сандалнинг бошқа томонида кўргани белига довури тортиб ётган Солиҳжон ёшига хос бўлмаган эҳтиёткорлик билан шипшб.

— Овозингни чпқарма!— Зулфия шошилиб сандал устидаги пиликни пуфлаб ўчирди-да, ўғлининг эҳтиёткорлиги мақомида шивирлади. Ва қад ростлаб кавшандозга чиқди. Солиҳжон отасини паранжини бошидан олиб ташлашини кутмай кучоқлаб олди. Ота-бола соғинчларига зид ўлароқ сас-садо чиқармай кучақлашиб ўпишар, Зулфия эса дам сайин хавотири ортиб кўзлари девор оша кўчани кузатар эди.

— Тинчмисилар?.. Собиржон қани?.. Осимхон ухляптими?..

Зулфия эрининг саволига жавоб қайтариб улгурмади.

— Собиржонни Хайриниса билан Мактабхон онадан хабар огани кетувди... Қора қозонни қайнатиб ўтирибмиз... Ўзингиз тузукмнсиз?.. Опам, болалар яхшими?.. Хўрда бориди...

— Қорним тўқ, — деди Тўхтабой хотинининг таклифига ортиқча илтифот қилмай. — Солиҳжон! Бозорга опчиқадиган ул-булларинг қолдимми?

Зулфия қоронғида эрининг кўз ёшларини кузатди, Тўхтабой ўғлига қарата сўз бошлаган бўлсада, ўзи жонсарак, думалоқ дўнг пешонасидан, пича букри ва учли бурнидан ҳовур кўтарилаётгандек туюлди назарида.

— Олма сотвоммиз... Баргакдан оз қолди.

— Дуруст. Онанг билан санга ишондим, ўғлим. Онангни, сингилларингни эҳтиёт қилинглар. Тузикми?.. Ман... ма, Зулфи, расамади минан сарфлаб турарсан, тузикми?.. Ман...

— Қачон келдий? Тошкенда беш-олти кун бўларсиз? — Сенлардан хабар олишим хавфли бўлиб қолди.

Узоқ кемай қолсам Собиржон ё сен — Солиҳжон, Абдулхай амакинга ё бўлмаса Сағбондаги Дўст тоға борку, махсидўз, ўшанга учранг. Дурустми!.. Орттирганимми ўшаларга қолдириб

кетаман.

— Ўзингизга қаранг. Уёқда... кўпчиликсизла... Тўхтабой кенжа аёлининг тантилигидан, танти бўлмаса-да, бу қадар зушдалигидан кўнгли кўтарилди.

— Бзовта қилишмаяптими?— сўради у.

Зулфия эриинг товушида зардаю алам аралаш адолатсизликка нисбатан нафрат оҳангини сезди.

— Бой налогчиларнинг нафси тўғайдиганга ўхшамаётти-да. Ҳай, сабр қип турайлик, уларга боққан балоям бордир...

Тўхтабой эҳтиёткарликни унутиб баралла томоқ қирди — одатда у негадир жаҳлини ичига ютган кезлар шундай қилар эди.

Бой ортиқ гапирмади. У ҳамон билагида ушлаб турган паранжини ўнг-терсини пайпаслаб қарана бошлади, Кавшандоздан ўтди-да, эмаклаб чўзилганича бориб, ухлаб ётган Осимжоннинг пешонасидан ўпди. Қаншаридаги холини силади. Сўнг қиблага юзланган кўйи чўк тушиб дуога кўл очди. «Ўзингга топширдим» дегани эшитилди, холос. Сўнг, тезда турди-да, «Бор, кўчага қарачи, ҳеч ким йўқми?» деди ўғлига. Ўзи Солиҳжоннинг изидан кела туриб паранжи ёпинди.

... Такдир не кунларни раво кўрмади унга! Эсини танибдики, ўзини тижоратга урди, шу йўлда машаққат чекди, ютди-ютқазди, ютди-ютқазди — кимсан Тўхтабой деган ном орттирди. Бири биридан гўзал отларини миниб гижинглатиб ўтганида ёшу қари ҳурматини бажо келтиришар эди. Сағбондан Пиёзбозорга қадар, Бешёғочдан Каласга қадар — уни танимайдиган одам йўқ. Эски шаҳар бозорида қатор-қатор расталарда, Янги шаҳарда икки қаватли дўконларда Тўхтабойга қарашли мол-ҳоллар сотилар, Янги шаҳарнинг кўркига кўрк қўшган «Насйонал» унинг фахри, иззат-обрўси эди — бари-баридан айрилди. Уч хотин, ўн бир ўғил-қиз унинг шипшийдон этилган кўлига қаради-қолди...

Худо шоҳид, Тўхтабой кўлдан кетган ҳеч бир нарсага юрак-бағри ўртаниб ачинмади. «Ўзи берганди — ўзи олди» деган гапни бот-бот такрорлар, унинг бу гапини эшитган сайин Зулфия тугул, ҳатто оғир-вазмин Мактабхон она ҳам баъзан тутақиб кетар, «ўзи олдим, Шўро олдим!» деб алаמידан дардини тўкиб соларди.

— Ё, боқий!..

Бу хонадонда Тўхтабойга тик қараш уёқда турсин, унинг сўзини икки қиладиган одам бўлмаган, хусусан, бой шу жарангдор каломни тилга кўчиргач каттаю кичикнинг уни ўчди.

— Сен ҳам, — деди Тўхтабой Мактабхон онага, сўнг Зулфияга гапирди: — Сен ҳам, анави, манави — ҳамма-ҳаммаси фоний — омонат. Ёлғиз Боқийнинг ўзи боқий! Тузукми?. Молдавлатимнинг бари йўқдан бор бўлди — мана энди, барча-барчаси бордан йўқ бўлди — фийсабилиллоҳ, ризоман, тузукми?! Шўрога шу керак экан — икки кўллаб топширганим бўлсин!

— Шўро узоққа бормади, дейишвотти, барака топгур...

Ҳамма қолиб Насвали буви орага суқилганидан Тўхтабойнинг ўзи ҳам ҳайрон бўлди — бувига, хотинларига — Собиржон билан қизи Ҳайриниса ҳам бор эди шекилли — болаларига бирма-бир қараб чиқди-да, ҳам жаҳл, ҳам босиқлик билан деди:

— Шўро ҳам боқий эмас, илло шуни унутмаларинг, у — юз қовун пишиғидан сўнг йўқолади. Тузукми?!.

Бойнинг бу иқрори хонадон аъзоларининг бошига бир неча йиллардан буён устма-уст тушаётган дарду ситамлару, айриликлар, тўзондай сочилиб кетишлардан мағлубликни тан олгувчи фатводай гумбуради.

«Ё, боқий, антал боқий!.. Ё, боқий, антал боқий!.. Ё, боқий!.. »

Тилидан шу муборак калима тушмай қолган Тўхтабой такдир зарбаларининг биттасигагина чидолмас — ўз маҳрами — шаърий хотинидан хўжакўрсинга ажрашиб, ўз пушти-камаридан бўлган болаларини ўғринча, бу етмагандай — паранжи ўраниб кириб кўрса, бирров кириб

чиқишини биров пайқаса, Зулфияга, болаларига зуғум баттар зўрайишини ўйлаб алланеча кунгача хавотирда юрса...

У Кайковус анҳори устидан ўтгач кўприқдан пастликка эниб толзорга етганда рўпарасидан югургилаб келаётган ўн-ўн бир ёшлар чамасидаги қизалокни кўрди. Қизалок рўмоли билан бош-кўзини тўсиб, тугунчани қўлтиғига маҳкам қисганича тўхтаб қолди. Узун-узун киприклари остидаги, бири-биридан чиройли кўзлари жовдираб қизалок нима қиларини билмай тараддуланиб қолди.

Бошқа пайт Тўхтабой гап сўзсиз ўгиб кетаверар, толзор теварагида доимо гавжум бўладиган супада ўтирганлар орасидаги «холис»ларга гап топилишини истамас эди.

Бу сафар у одатини қанда қилди.

— Моҳич, ке, қизим.

Моҳиниса кўча-кўйда отаси дуч келиб қолса у кишини танимагандай ўтиб кетиш шартига қаттиқ риоя қилиши зарурлигини унутмаган, шу боис, отасининг бу қабил қарши олишига тушунмайроқ турган эди.

— Ё, боқий!.. — Тўхтабойнинг лаблари асабий пичирлади. Учди. — Ке, қизим. Эрталабдан қаттан кевосоан? Онанг дурустми? Окаларингчи?..

— Ҳм... деди Моҳиниса ҳамма саволга жавобан.

— Бунча юпун кийинмасанг, Моҳич?..

Тўхтабой ортиқ жавоб кутмади, узун чакмонининг ички чўнтагидан бир «афт парварда олди-да, қизининг жажжи ҳовучига солди.

— Ужанг йиғламаяптими?

— Йў-ў. .

— Бир, борақол. Эҳтиёт бўл, она қизим... Тўхтабойнинг томоғига алланарса қадалди. Қайрилиб қизига қарамасликка уриниб йўлида давом этди. У Тошкентга бу сафар келганидан буён кунлари ниҳоятда бебарака ўтди. Уйлаган ҳеч бир режаси унмади. Эски дўкандор таниши икки тўп шойини бошқага пуллаб юборибди — савдо аҳли орасида бунақанги лабсизликни Тўхтабой кўрмаганди — ўшани амаллаб Тўқмоққа етказиб олса у ердаги болаларига чойчақа чиқарди. Яна уч-тўрт кун кутай деса Адолат тез-тез кўрпа-тўшак қилиб ётиб оладиган бўлиб қолди— кўнгли шундан алағда. Шунча кун Тошкентда юриб Мактабхондан хабар олмади. Тўғри, Мактабхон — укаси Асқархонниқида, унинг иссиқ-совуғидан хавотир олмаса ҳам бўлади, шундай бўлсада, йўл усти кириб чиқиш илинжида икки қайта Бешёғочга ўтди, чалғиб, қайсинисикига кириш фурсатини топмади.

«Янаги келишимда кўриб чиқаман», деб дилига тугди Тўхтабой. Оғзи қуришди. Зўр бериб ютунди — лабларини базўр намлади. Заргарликка олиб борадиган кўча ёнида ўтаётганида, «Тоға, хў, тоға!» деган чақириқни эшитиб тўхтади.

— Бунча тез юрмасангиз, тоға, изингиздан етолмаяпман-а.

Тўхтабой кулимсираб келиб кўришган Абдумалик жиянининг кўнғиз мўйлабига, итёқа, оқ кўйлагига разм солиб хаёлини жамлади.

— Э, жиян, Обида опам тузукмилар? Болачақалар омонми?

— Дуруст, дуруст. Кепсиз, деб эшитдим. Қаёқларда юрийсиз, ўзи?! Тўқмоқдай жойдан келиб бизникига кирмасангиз?..

Тўхтабой синиқ жилмайди. Жияни аҳволни билиб туриб гина қилаётган эди.

— Бир бировимизникига яширинмай-нетмай, беҳавотир кириб... — Тўхтабойнинг лаблари бир-бирига чиппа ёндашди, гапини давом эттириш учун чираниб оғиз очди: — Кириб чиқадиган пайтлар ҳам келар, жиян...

— Иншоаллоҳ, этганингиз келсин. Ман...

Тўхтабой гапини айтиб олишга ошиқаётган одамдай жиянининг сўзини бўлди:

— Тинч бўлсанглар, бас. Гина-кудуратлар ҳам ўшанда ярашади...

— Сан буёққа кетвоссан шекили? — Тўхтабой шундай деб ўнг томонда юқорилашиб кетган тор тупроқ кўчани кўрсатди. Бехосдан қалқиб кетган одамдай томоғини кириб йўталди. — Йўлингдан қолма, жиян.

— Ман... — Абдумалик тоғасининг ўйчан, ҳатто маънос кўринаётганини сизди, тўхтаб-тўхтаб гапираётганига эътибор қилди, шундан у кишини ёлғиз қолдариб кетгиси келмай гудранди.

— Тушунаман, жиян, тушунаман. Хиждолатвозликни хаёлингга келтирма, акоси.

Б. . б. . боравер...

Абдумалик тоғасининг худди томоғи оғриётган одамдай қийналиб ютунаётганини, қайта-қайта тамшанса-да, овози куруқ чиқаётганини, шу боис гапиришга қийналаётганини энди пайқади. «Мазангиз йўқми?» деб сўрамоқчи эди, Тўхтабойнинг қатъият билан «Боравер» деган амрини инкор қилолмади. Ноилож, тоғасининг бетига қарамай хайрлашди ва тор кўча томон қадамини жадаллатди. Тўхтабой ҳам ўз йўлидан қолмади. У бу йўлларда ёлғиз юрган одам эмас, албатта ёнверидан ҳамроҳлар аримас эди. Энди... у пича юргач, негадир орқага ўгирилди, чамаси Абдумаликдан бир нимани суриштиргиси келди, ҳатто товуш бериб чақирмай ниятида лаб жуфтладию, овози чиқмади. Абдумаликни тўхтатса, Чигатойдага тушаверишдаги Сомон бозор чойхонасида бир нафас гурунглашса... Абдулхайни сўраса... Айтмоқчи, Абдувалининг тақдири нима кечди?.. Олмонияга икки-уч йиллик ўқишга жўнаяпман деб кетганича, мана, ўн йилдан ошди-ёв!..

Қизик, Қаюмхон почча баджаҳл, серзарда, фикри-хаёли савдогарчиликдаги одам. Лекин ўғилларига илмга ташналикни қаердан юқтирган?.. Кенжаси Абдували ўқишдан бошқа нарсани билмайди. У-ў, ўқиганга нима етсин! Дунё — ўқиганники!.. Утлибил илма минал маҳди, алал лаҳди. Дарвоқе, ўша — хуфтон уйига охириги яширинча кириб чиқаётиб ўғли Солихжон шошилишда маслаҳат сўради:

— Ада, ўқисам дегандим...

Уёғини айтолмади. Уёғини Тўхтабой ҳам айтолмади. Нима десин?.. Кимсан Тўхтабойваччанинг ўғлини шўро ўқитармиди!. Бойнинг фарзандларига шўро илмни раво кўрмайди. Уз кучига ишонмаган ҳукумат фуқароси илмли бўлишдан чўчийди. Тўхтабойни жуда яхши билади. Шундай бўлсада, кўча эшик тагида Зулфияни чақирди.

— Онаси — деди бурунги қатъиятли овозда тайинлаб. — Болаларни ўқитиш пайида бўлинглар. Собиржон ўқиса укаларини ҳам изидан етаклайди. Қаюм поччага олиб бор. Абдулхайга, Абдумаликка маслаҳат сол — ёрдамини аямайди улар. Тузукми?..

Аммо-лекин... шўрога илмли одам керак эмас. Абдували мусофир юртларда кимсан Вали Қаюмхон бўлиб юрибди, эрта бириси кун Тўхтабойнинг ўғиллари ўз юртида мусофир — бегона бўлиб қолмасмикан? Ё, боқий, антал боқий!.. Ё, боқий!..

Тўхтабой Қаюмни бозори муюлишидаги чойхона ёнидан ўтаётганда сўрида ўтирган беш-олти чойхўрга қарамади, кўз қирини ташлаганида Саҳий тайибнинг ёнида Абдумалик орқасини ўгириб тургандай туюлди — Тўхтабой паришонхаёллигидан унга эътибор қилмади.

Ҳар сафар Пичақчилик муюлишидан ўтгач Тўхтабой йўлни ўнгдан солар, шу кўчада яшовчи, яратганнинг ўзидан башқа ҳеч бир жонзоту жондордан ҳайикмайдиган Туобил ҳожини ўчратса пича гурунглашар, Алишер Маҳсумнинг ҳасратларига кулоқ тутар эди, бу сафар ҳам шундай қилди - бир оз юрса извошлар бекатига етар, у ердан Пиёнбозюрга борар, ваъдалашган танишларини кўргач, у ердан Тўқмоқ қайтади дея йўлга равона бўларди. Фақат у бир қанча одимни оғир ўй остида ўтди ва... изига қайтди. Изига қайтиб, ўнг ёққа бурилганда, ҳозир ўзи келган сўл томонда кўринган уч йўловчидан бири ўзини дуч келган эшикка урди. Тўхтабой ундай шарпага эътибор қиладиган аҳволда эмас эди.

Шу топдаги вазиятдан келиб чиқса, у ўзи курдирган жомеъ масжидига қадам босмаслиги керак — қандай бўлмасин Тўхтабой бойлигини унутган фақир ва бечора одам қйёфасида

юрмоғи лозим, у бой эмас, масжид курдирмаган, меҳмонхана бунёд этган эмас, ҳар ҳайит арафасида Пиёнбозорда етим-есирга беминнат ош-нон улашган эмас, қатар-қатор дўконлари ҳам йўқ... булар майли-я, бари-баридан қўлнинг кири янглиг воз кечди, мол-мулкнинг баҳридан ўтиш-мумкин, лекин унинг бойлиги... битмас-туганмас орзуниятлари, бири бирндан арзанда уч аёли, бири биридан шакар ўн бир ўғил-қизи қайда қолди?.. Мактабхон укасиникида, Адолат Тўқмоқда, Зулфия Гулбоғ ўрнидаги ҳовлида-жўжабирдай жон... «Худо сиззи етказди, Тўхтажон, — деган эди ўлим тўшагида ётган Зулфиянинг отаси — Ислом саррож кўзларидан ёш дувиллаб — Қизим ҳалолнингиз. Оиламга бош бўлинг — кўчада қолишмасин... »

Тўхтабой истамаган эди уларнинг кўчада қолишини... «Ё, боқий! Ўзинг боқий!.. Ё, боқий!.. »

Тўхтабой намоз пайти эмасада масжид дарвозасидан кириб борди. Сўл томондаги пастак уй теварагини супураётган дароз, хирсдай бақувват, эчки соқол қоровул чол уни кўриб ханг-манг бўлиб қолди. Мум тишлади.

— Ассалому алайкум раҳмату ва барокатух!.. Тўхтабой қоровул чолга эмас, масжидга, бу муборак масканнинг замин-еру қадди-бастига салом берган эди. У тўғри хонақоҳга йўл олди, меҳробга икки-уч одим қолгунча бир маромда вазмин юриб борди — ташқаридан уни кузатиб турган қоровул чол гўё Тўхтабой ҳозир масжидни орқалаб кетадигандек талвасага тушди, дод-вой солиб бошига ҳалойикни йиғмоқчидек лапанглаб кўчага югурди — Тўхтабой эса меҳраб пойида пешонасини саждага қўйди...

— Ёлғиз ўзинг боқийсан, Эгам!.. Фонийлар узра боқийлик ёлғиз сенга ярашади!.. Қодирсан!.. Закийсан!.. Одилсан, одил!.. Одилликда боқийсан!.. боқий!.. Антал боқий — ўзинг боқий!.. Ё, боқий!..

... Қоровул чол ҳовлиқиб чоригини сургаб тўрт-беш бекорчини бошлаб келганда Тўхтабой Каллахонадан ўтиб Маҳсидўзликка, ундан оша Хадрага етаёзган — йўл-йўлакай нимаики кўрган бўлса, ким билан учрашиб, ким билан гаплашган бўлса — бари-барини унутган, қай ўй-қай хаёлда кетиб бораётганини сезмас, меҳробга юзма-юз чўк тушиб илтижо қилаётганда овози равонлашганини, сира қийналмай тупук ютганини, мана энди, баҳорнинг намочил кунида оғзи янаям қуришиб бораётганини ўйламас, фикри-ўйида юрса-юраверса, йўли адоғ бўлмаса, жон-жонига туташ бўлиб кетган Тошкент кўчаларидан айланиб-ўргилса... шу кетганча Тўқмоқнинг биқинидаги сермавж Чу дарёсига шўнғисада, ҳовурдан чикса, ҳароратлари босилса, муздай ва тезоқар сувни сипқорса, ташналиги қониб хуши жойига келса ва ҳамма-ҳаммаси қайта бошдан бошланса... болалиги, ўсмирлиги, тижорат йўлига кириши, уйланиш, бола-чақа орттириш, додруғ таратиш манчман деган ўрис, немис, жухуд бойларига иззат-икром кўрсатиш... бор-будидан айрилиш, асл бойликлари бўлмиш аёлларию фарзандларидан Мосуво бўлиш... Чунинг суви тезоқар-да!.. Муздаклиги яхши, о-оҳ!.. Тез оқиши ундан яхши. Шиддат билан оқади. Одамнинг умрига ўхшайди — тўхташ нелигини билмайди, олдинга, олдинга, олдинга...

— Ҳой, амаки!..

— Қочинг-г!..

— Тоға-а-а!!!

Тўхтабой устига бостириб келаётган трамвайни кўрдию, унинг ваҳимасини фаҳмлаб улгурмади — беихтиёр бошини силтаб тортади, вагоннинг тумшуғи чириллаб бетини ялаб ўтди. Тўхтабой тўхтамади — яна бир қадам олдинга ташлади, ташладию, трамвай вагонининг «думи» зарб билан уриб уни шу йўлга ағдарди.

Тўхтабой шаҳар ўртасида ерга узала тушиб ётадиган инсон эмас эди, зеро, у лаҳзалар ичида ҳушини йиғдию, ирғиб турмоқчи бўлди, оёғи ўзига бўйсунмади, қўли билан тиралиб қаддини ростламоқчи эди — кафти аранг кўтарилиб кўксига етди, холос. Йўловчилар югуриб келиб уни ўраб олишди. Қий-чув қўпди. Аёллардан бири хўнграб юборди. Одамлар орасидан ёриб ўтган итёқали оқ кўйлак кийган, кўнғиз мўйлабли йигит энгашиб, энтикиб Тўхтабойнинг бошини билагига олди. Қалтироқ қўллари билан ёқа тугмаларини ечишга тутинди.

— Ё, боқий...

Ранги докадай оқариб кетган Тўхтабой гўё фонийлар орасидан боқийлик истагандай сўниб бораётган кўзларини аранг очиб тепасида гавжумлашаётган башараларга аланглади, қийналиб тамшанди, нотаниш чеҳралар орасидан итёқа кўйлак кийган кўнғиз мўйлабли йигитни топди, бор қувватини кўзларига жамлаб унга тикилди, лекин у йигит мубҳам бир хавотирда ўзини изма-из кузатиб келаётган жияни — Абдумалик эканини танимади...

* * *

Ўрта ёшлардаги дароз бўйли гўрков узун қўлларини лаҳаддан чўзиб оппоқ кафанга ўралган майитнинг оёқ томонидан одди, сўнг белбоғичини кафти аралаш ўради, авайлаб пастга туширди.

... У кеча шом чоғи, «Тўхтабой бандаликни бажо келтирибди!» деган хабарни эшитганда ажабланиб ёқа тутди. «Эссиз, шундай одам ҳа ҳам ўтибди-да!» деди бош чайқаб. Бош чайқай-чайқай, марҳумнинг ҳаққига дуолар ўқий-ўқий қабрни ҳозирлади, лаҳад тупроғини ихлос билан чуқурроқ, кенгроқ олди. Тупроқ тортаётиб манглайига нимадир илашди — лаҳад шифтида бир қарич чиқмайдиган қилдай ингичка илдиз осилиб турган экан. Уни юлиб ташлаш ниятида тортди — илдиз узилмади, «зарари йўқ» деган ўйда ишини битирди, ташқарига чиқаётиб илдизнинг муздек учи яна пешонасига тегди, бу сафар у кетмонни ишга солди — калта сонли кетмонни икки дафъа сирмади ҳамки, илдиз узилмай тебраниб тураверди. Шунда... тебранишдан тўхтамаган илдизнинг у учида бир томчи сув симобдай йилтираб кўринди. «Ажабо!» Гўрков тушунолмай бир зум ҳаяллади. Чинчилоғининг учида томчини «илиб» олди-да, лабининг чеккасига теккизди, теккиздию, ҳайрати чандон ортди: «Товба! Бу қадар суюқ, бу қадар тиниқ, бу қадар тотли!.. »

... «О-омин! Савол-жавобингизни Аллоҳнинг ўзи осон қилсин!». Гўрков шивирлаб юзига фотиҳа тортгач, лаҳаддан сирғалиб чиқди, юқоридан қўлма-қўл узатишаётган гувалани лаҳад оғзига тера бошлади. Сўнгги икки-уч гувалани қўйишга улгурмай қоронғилашиб бораётган лаҳадга беихтиёр қаради. Қарадию... майитнинг қоқ лаби устига томган илдиз шираси пахтадай оқ кафанликдан шимилиб ўтаётганини кўрди...

БОЙЧЕЧАК

Лутфулла эшикдан шошиб кирди-ю, у хонадан бу хонага югуриб, хотинини излади. Гулбахор ошхонадаги столда хамир қораётган экан.

— Гули, бўл, — деди шошилиб унинг ёнига кираркан. — Йиғиштир бу нарсаларингни.

— Ҳа, тинчликми? — деб сўради Гулбахор унинг ҳовликишидан аразлаганини ҳам унутиб.

— Тинчлик. Бўл, отлан! Болаларни ҳам отлантир! Кишлоққа борамиз! Бойчечак очилибди!

Гули эрининг жиддий гапираётганидан кулиб юборди.

— Қизиқ одатларингиз бор-да, — деди қўлини юваётиб. — Кетдим дейсиз-у, кетаверасиз...

— Ҳа, шунақа... мен нима истасам шу бўлади, — деди Лутфулла мамнун кулимсираб.

Гулбахор эрининг бундай одатларига кўникиб қолганди. Эри истаган пайтда ҳоҳлаган томонга кетар, ҳеч нимани ўйлаб ўтирмасди. Кўнгли тусаган ишни қиларди.

— Ўзингиз кетавермайсизми, бизларни судраб нима қиласиз? — деди Гулбахор истамайгина.

— Эй... сен уни қадрига етмайсан-да, — деди Лутфулла ўз хонасидан унинг ол-дига чиқиб.

— Бойчечак беш градус совуқда ҳам, беш градус иссиқда ҳам ўлади... У қор кетиши билан чиқади. Бир ҳафтадан кейин қарасанг, йўқ... ўлади. Уни фақат ҳозир кўриш керак... Болаларга ҳам кўрсатамиз. Шу эсида қолади...

Гулбахор қўлини артиб, шоша-пиша болаларини кийинтирар экан, Лутфулла бойчечакни мақташини қўймасди:

— Сен ҳали уни билмайсан-да... Кўрмагансан ҳам... Шоирлар шеър ёзади, артислар қўшиқ айтади, бойчечак деб. Лекин ўшаларнинг ўзи ҳали бойчечакнинг очилганини кўрган эмас. Мана, мен сизларга кўрсатаман...

— Кимдан эшита қолдингиз, бойчечак очилганини, — сўради хотини уйга кириб кета туриб.

— Болалардан, Тургунлар келишибди, — жавоб берди Лутфулла.

Шундай деди-ю, эрталаб хотини билан ораларида бўлиб ўтган кўнгилсиз воқеани эслади. Кеча Хоразмдан театр институтида бирга ўқишган, ҳозир вилоят театрида ишлаётган ўртоқлари келишганди. Лутфулла уларни институтни битирганларидан бери кўрмаган, бениҳоя соғинганди. Уларнинг келганидан қувониб кетди. Репетициядан чиққач, шулар билан чақчақлашиб ресторанда ўтирди. Рестораннинг ёпиладиган пайти яқиплашгач, официанткага иккита бутун товук буюриб, меҳмонхонага чиқишди. Меҳмонларнинг хонасида хангомани ярим кечагача давом этдиришди.

Лутфулла уйига қайтганда тонг ёришай деб қолганди, бир-бирларипи тоза соғинишган экан. Туни билан гаплашишса ҳам гаплари сира адо бўлмасди.

У оёқда зўрға тургани учун туфлисини ҳам ечмай, тўғри ўз хонасига ўтиб кетди. Хонага кираверишда икки-учта кўк хошияли қийиққа боғланган тугунлар турарди. Лутфулла уни йўқлаб, қишлоқдан келишганини пайқади. У хотинининг одатини биларди. Гулбахор қишлоқдан келувчиларни кўпда ёқтирмас, Уни кўргани келганлардан ҳеч бирини номини атамасди. Энсаси қотиб, «қишлоқдан-келишди», деб қўя қоларди. Шу сабабданми, улар олиб келган нарсаларга ҳам қўл урмасди. Бу одат ундан болаларига ҳам ўтганди. Уйдан телефон килиб қолишса, уч яшар ўғли Тўрабек ҳам трубкани олиб, «қишлоқдан келишяпти», дерди.

Лутфулла ҳар кимдан ҳар нарсага рашк қилаверадиган хотини билан аччиқ-тиззиқ бўлаверишни ўзига эп кўрмас, кўп масалаларда кўнглини кенг қўйиб, муомала қиларди.

Иккови институтни тугатишиб, бошқа-бошқа жойда — ўзи телестудияда, Лутфулла эса театрда ишлай бошлаганидан бери яна бир одат чиқарганди. Энди у Лутфуллани илгаригидек, институтда бирга ўқиб юрган пайтларидек чиройли, бежирим кийиниб юришларини ёқтирмас,

аксинча, эрининг кўримсиз, бир хил кийимда юришини истар, соқолини кунда олгани учун ҳам жанжал кўтарарди. Агар Лутфулла бирор куни бошқачароқ кийиниб, тузукроқ галстугини боғласа борми, Гулининг қовоқ-тумшуғи осилиб кетар, бутун хатти-ҳаракатидан рашк ўтида ёнаётганлиги сезилиб турарди.

Ётоқхонада, каравотларининг ёнидаги тумбочканинг устида ҳамиша театрнинг репертуар плани турарди. Лутфулла усти атир-упа билан тўла трюмо ойнаси олдида кийиниб, уст-бошини тузатар экан, Гулбаҳор унга писанда қилгандек, репертуар планни қўлига олиб, бугун эрининг спектакли борми-йўқлигини текширарди.

Лутфулла умрида бировга ҳисоб бериб ўрганмаган. Хотинига ҳам ҳамма нарсани айтавермасди. Баъзан унинг репетиция пайти у иштирок этмайдиган бўш спектакль билан тўғри келиб қолар, шунда Гулбаҳор «Ия, бугун «Пари қиз» экан-ку! Сиз бунда ўйнамайсиз-ку, қаёққа кетяпсиз? деб эргашиб, нақ лифтнинг олдиғача чиқарди.

Лутфулла хотинининг бундай қилиқларидан жаҳли чикса ҳам индамас, кўника бошлагани учунми, эътибор қилмасди. Баъзан-баъзан жуда жонига тегса, репетицияси борлигини ҳам айтмай кетиб қоларди. Гоҳо театрда пландан ташқари ҳам спектакль тайёрлашар, шундай пайтларда уларга ишдан кейин қолиб, репетиция ўтказишга тўғри келарди. Худди ҳисоб беришдек туюлгани учун у буларни ҳам хотинига айтиб ўтирмасди.

Хотинининг нега бундай рашкчи бўлиб қолганини Лутфулла ҳали-ҳамон тушунмайди. Илгари Гулбаҳор бунақа эмасди. Эрига ниҳоятда меҳрибон эди. У янги ролни ёд олаётган пайтларда бошида парвона бўлар, дам ўтмай чойнақда иссиқ чой дамлаб, хонасига оҳиста кириб келар, у ёд олишдан тўхташини кутиб, жимгина тикилиб ўтирарди. Сўнг ёнига ўтириб, чой қуйиб берар, баъзан тухум илитиб келарди. Кечалари эса уйқудан қолиб, партнерини сўзларини айтиб турарди.

«Шу боласини туғиб уйда қолди-ю, рашк қиладиган одат чиқарди», — деб ўйларди Лутфулла ичида. Илгари, бирга ўқиб юрган пайтларида Гулбаҳор рашк нималигини тушуниб етмасди. Эрининг келган-кетгани билан ҳам иши йўқ эди. Энди-чи... Энди бирон кун Лутфулла спектаклдан кейинми, ё бош ролда ўйнаган пайтлари премьерадан кейинми, ўртоқлари билан қолиб, уйга кечроқ қайтса, хотини қовоқ-тумшуғини уюб кутиб оларди. У Лутфуллага шундай жазо беришни билардики, Лутфулла бундан ҳеч қаёққа қочиб қутулолмас эди. Гулбаҳор қасд қилгандек сира чехрасини очмас, қовоғини юсилтирганча, ойлаб эри билан гаплашмасди. Бу сўзсиз таъна, тилсиз жазо бутуя хонадонни заҳар-заққумга тўлдирар, Лутфулла бир ойғача ўрнини ҳам ўзи тузатиб, эрталаб ишга чойини ҳам ўзи дамлаб, ичиб кетарди...

Бугун ҳам шундай бўлди. У ишга кета туриб, хотинидан қишлоқдан ким келганлигини сўрамоқчи бўлди-ю, унинг қовоғини уюб олганлигини кўриб, индамади.

Театрга энди келиб турганди, уни йўқлаб қишлоқдаги яқин дўстлари — совхоз парткоми Зикир Азизов билан ўрмон хўжалигининг директори Омонилла Умаровлар кириб қолишди. У ишдан кейин дўстлари билан яна ресторанда учрашди.

Лутфулла кўпдан бери ўз қишлоғида бўлмаган, уни ниҳоятда соғинганди. Шунинг учун дўстлари унга кадрдон қишлоғининг ҳавосини олиб келгандек бўлишди. У гап мавзусини ҳадеб қишлоққа, у ердаги янгиликларга буриб турарди.

— Ҳа, дарвоқе, Зикрилла, бойчечак очилдими? — деб сўраб қолди Лутфулла.

У Зикир билан болалиқдан бирга бойчечак териб катта бўлган, мактабни ҳам бир синфда, бир партада ўтириб битиришган эди.

— Эй... сен сўрама... — деди Зикир бошини орқага ташлаб, қўлини силтаркан. — Шунақаям очилганки... Уёққа қарасанг ҳам бойчечак, буёққа қарасанг ҳам бойчечак... Ҳаммаёқ бойчечак...

Лутфулланинг бирдан юраги ёниб кетди. «Уёққа қарасанг ҳам бойчечак, буёққа қарасанг ҳам бойчечак...» Унинг кўз олдида яна она қишлоғи жонланди. Баланд тепа... Йўл бошида каллакланган бир жуфт қўштут... Йўлнинг икки тарафида эса бодраб-бодраб очилган оқ-сарик

бойчечаклар...

Энди ошнalarининг гапи Лутфулланинг қулоғига кирмас, унинг фикри ёди бойчечакда еди. У ресторандан чикди-ю, хотинининг аразлаганини ҳам унутиб, тўғри уйга шошилди.

«Ўзи ҳамма аёллар аразчан бўлишади, — деди йўлда ўзига-ўзи Лутфулла. — Бу ҳам шуларнинг бири-да!» У хотинининг аразлаганини энди кўриптими?! Урганиб қолган. Гулбахор билан янги танишган, студентлик пайтларида ҳам тез-тез аразлаб турарди. Шулардан икkitаси Лутфуллани хаёлидан кетмайди.

Ўшанда тўртинчи курсда ўқишарди. Диплом спектаклига «Гамлет»ни кўядиган бўлишди. Курс раҳбарлари Лутфуллада «Гамлет»ни ўйнаган актёрга ўхшаш томонлар борлиги учун унга бош ролни топширишди. Лутфулланинг қуюқ қора қошлари, жиддий кўз қарашлари, айникса, кишининг диққатини ўзига тортадиган салобатли овози Гамлетни ўйнайдиган актёрга жуда-жуда ўхшаб кетарди. Шунинг учун ҳам «Гамлет» ролини Лутфулла ўйнайдигап бўлди: Офелия ролини эса унинг курсдоши Гулбахор ижро этарди.

Гулбахор ёшлигида нозикдан келган, оппоқ, сочлари жингалак, ўзи ҳам кўриниши каби нозиктабиат қиз эди. У ҳамиша чит кўйлак кийиб юрарди. Лутфулла қишлоқда ўсган эмасми, унга шу чит кўйлаги жуда ёқарди.

Гулбахор айникса, ролга кирганида яна ҳам очилиб, чиройли бўлиб кетарди.

Лутфулла ҳам келишган, барваста қоматли йигит бўлиб, ўзининг жиддий табиати, савлат тўкиб юриши билан барча қизларни ўзига махлиё этарди. Икковлари ҳам спектаклларда ўз ролларини маҳорат билан, берилиб ижро этишарди.

Бир куни институтда чет элдан келган меҳмонларга «Гамлет»дан бир сахна кўрсатишлари керак эди. Шундан сал олдин Гулбахор Лутфулла билан аразлашиб қолганди. Шунинг учун у спектаклда ўйнашдан бош тортди. Лекин институтда ҳеч ким Офелия ролини Гулбахорчалик ижро этолмасди. Курс раҳбарлари бир амаллаб, уни ижро этишга кўндиришди.

Шу куни Лутфулла Гулбахорга тикилиб, хайрон бўлиб қолди. Гулбахор ролни шундай бир кайфиятда, жозиба билан ижро этардики, уни кўриб Лутфулла бутун хафалигини унутди. Кўзларига Гулбахор тенгсиз бир маликадек, аввалгидан ҳам сўлим, аввалгидан ҳам гўзал кўриниб кетди.

Спектакль тугагач, пардоз хонасига ўтиб кетаётган Гулбахорни қўлидан ушлаб тўхтатди.

— Бугун кетиб қолмагин, хўпми? — деди кўзларига сирли тикилиб.

Афтидан Гулбахор ҳам уни кечирганди.

— Хўп, — деди жилмайиб ва югурганича хонасига кириб кетди.

Улар кечқурун ресторанда узоқ ўтиришди. Ушанда Лутфулла ёлғиз ўзи ижарада турарди. Ресторандан чиқишгач, Гулбахорни ўз квартирасига олиб кетди. Кейин кичкинагина тўй қилишди. Орадан бир йил ўтгач, қизлари Гулноза туғилди. Бир куни яна аразлашиб қолишди. Бу сафар аразлашлари узоққа чўзилди. Улар яна бир йилга яқин гаплашмай юришди. Лутфулла бошқа жойдан квартира олиб, чикиб кетди.

Ўшанда театрда янги спектакль тайёрлашаётган эди. Бу спектаклда Лутфулла биринчи марта бош ролни ижро этарди. У премьерарага яқин ҳамқишлоқ дўстлари — Азимжон, Назрулла ва Сатторларни таклиф қилди.

Спектакль бошланишидан олдин Лутфулла бениҳоя ҳаяжонланиб, ўртоқларини кутарди. У сахна орқасидан пардани хиёл очиб, зални кузатди. Залга эндигина кириб кела бошлаган томошабинлар орасидан ўртоқларини ахтарди. Бир пайт уларга кўзи тушди. Ана, улар биринчи қаторда тизилишиб ўтиришибди. Азимжон, Назрулла, ўртада... ўртада эса... Лутфулланинг бирдан юраги ўйнаб кетди. Ўртада... очилиб-сочилиб Гулбахор ўтирарди.

Уларнинг ёнида эса Саттор қизи Гулnozани кўтариб, ўйнатарди.

«Бу ўртоқларимнинг иши», деб қулди ичида Лутфулла. Айни пайтда ўртоқларининг бу ишидан хурсанд ҳам бўлди. Гулбахор қувониб, йигитлар билап гаплашиб ўтирар, Гулноза бўлса

Сатторнинг тиззасида сакраб, шўхлик қиларди. Лутфулланинг кўзлари ёниб кетди. Шундагина у кизини ниҳоятда соғинганлигини ҳис этди.

Шу куни Лутфулла ролни шу қадар маҳорат билан, берилиб ижро этдики, томошабинлар, ҳатто Гулбаҳорнинг ўзи ҳам ичидан эрининг талантига қойил қолди. Бениҳоя меҳри товланиб, шу йигит, бутун зал гулдурас қарсақлар билан олқишлаётган, томошабинлар кучоқ-кучоқ гул тутиб қаршилаётган салобатли шу актёр ўзининг эри эканлигидан фахрланиб кетди. Қизининг қўлига гул тутқазиб, сахна четига қўйиб юборди.

Лутфулла томошабинлар тутқизаётган гуллар орасидан «Дада!» деб чинкириб келаётган кизини кўриб, ҳаяжонланиб кетди. Уни даст кўтариб, бағрига босди. Қувонганидан кўзларидан ёш чиқиб кетди.

Театрдан чиқишгач, Гулбаҳор ораларада ҳеч гап ўтмагандек эрини қўлтиклаб олди. Ҳаммалари биргалашиб, Лутфулланинг янги ролини «ювишди».

Шундан бери ҳам кечагидек ора-чора аразлашиб туришади. Лекин, энди бу узоққа чўзилмайди.

... Лутфулла шу куни болалариини олиб, тунги поезд билан Учкўприкка жўнади. У кишлоғига Учкўприк орқали ўтмоқчи эди. Гулбаҳор эрининг қишлоғига кўп борганди. Лекин бунақа пайтда, илк баҳор кунлари сира бормаганди.

Улар Учкўприкда Лутфулланинг бирга ўқиган, асли бир қишлоқлик Шариф исмли оғайнисиникига тушишди. Уни мактабда пахта хашарига чақиришганида уларнинг йиртилган кийим-кечакларини тикиб бериб юргани учун ҳазиллашиб, «Шариф бева» дейишарди.

Лутфулла йўл-йўлакай «Шариф бева»нинг қилиқларини эслаб, гапириб кетди. У ҳозир Учкўприкда катта вазифада ишлар экан.

Кечкурун ушоққина, аммо хушчақчақ «Шариф бева»нинг «Газиги» уларни Гулободгача элтиб кўядиган бўлди. Гулобондан қишлоқларигача яна машинада беш-олти соат йўл босишлари керак эди. Лутфулла қишлоққа телефон қилиб, бораётганини дўстларига айтди. Уни Гулободда дўстлари — Азимжон ва Назрулла кутиб оладиган бўлишди.

Улар кечкурун роппа-роса соат саккизда Гулободда бўлишлари керак эди. Йўлга биров кечикиб чиқишди. Гулбаҳор бора-боргунча «миқ» этмади. Соат саккиз бўлишига оз вақт қолган, йўл эса ҳали анча олис эди.

«Ҳечқиси йўқ, улар бизни соат тўққизгача кутишади», деб далда берарди Лутфулла хотинига. Аммо ўзи ҳам ичида: «Ростдан ҳам кечиксак, улар изларига қайтиб кетишса, болалар билан тунда қаерда қоламиз», деб кўрқар, аммо хотинига сездирмасди. Шофёр уларнинг шошилаётганларини билиб, машинасини қанчалик шитоб билан ҳайдамасин, барибир бир соатча кечикишаётган эди. Лутфулла дўстларининг бир соатдаи ортиқ кутолмасликларини биларди. Чунки, улар яна қишлоққа қайтишлари керак, йўл эса узоқ эди.

Ниҳоят, улар Гулободга кираверишдаги ГАИга яқинлашишди. Узоқда, йўл четида қорамтир «Жигули» машинаси кўринди. Лутфулла шофёрга машинасини худди ўша «Жигули»га тақаб тўхтатишни буюрди. «Газик» тўхташи билан «Жигули» ичидан иккита йигит сакраб тушишди.

Қоронғуда Гулбаҳор уларни танимиди. Аммо, Лутфулла ҳам машинадан сакраб тушиб, улар билаи кучоқлаша кетди. Кейин Гулбаҳорни болалари билан машинадан туширишди.

«Ҳайрият, — деди Гулбаҳор хотиржам бўлиб «Жигули»нинг оқрака ўриндиғига жойлашаркан. — Етиб келдик-а!»

Ҳаммалари машинага ўтиришди.

— Жуда вақтида келдинглар-да, ўзиям. Соат тўққиздан ҳам ошди. Яна битта машина ўтишини кутиб тургандик. Шунда келмасанглар, қайтиб кетмоқчийдик, — деди Азимжон.

— Ҳа, янга, қийналмай келдингларми, ишқилиб?— сўради Назрулла орқа ўриндиққа қўлини ташлаб. — Жиянчалар совқотиб қолишмадими? Қоринлари ҳам тоза очгандир? — У шундай деб олдинга энгашди. Газетага ўроғлик бир нарсани олиб, ўртага қўйди. Димоғларига ёқимли

кабоб ҳиди урилди.

— Нима қилсак, сизлар келгунча совиб қолмас экан, деб роса бош қотирдик. Кейин ноннинг ичига боса қолдик. Қани олинглар-чи, совиб қолмадимикин? — У бир тишлам гўшти оғзига солди. — Яхши, илиққина турибди. Қани, Тўрабек, мана буни еб кўргинчи! — У бир бурда нонни устига гўшт қўйиб, чарчаганиданми, ойисининг тиззасида индамай келаётган Тўрабекка узатди. Кейин, яна пастга энгашиб, қўлига бир шиша олди.

Пиёлага ичимлик қуйиб, Лутфулла тутди.

— Энди бойчечакка борамизми, дадажон?— деди боядан бери жимгина ўтирган Гулноза дадасига қараб.

— Ҳа, қизим, мана энди шу амакиларинг бизни тўғри бойчечакка олиб боришади.

— Мен сизларга ажойиб бир нарса олиб келганман, мана ҳозир... — Назрулла шундай деб кўйнидан бир боғлам бойчечак чиқарди.

— Ўҳ-ҳў... — Лутфулланинг кўзлари ёниб кетди. — Менга бер! Қаждан олдинг? — У бойчечакни дўстининг кўлидан шошиб олиб, димоғига тутди.

— Дада, битта кўрай, менга беринг...

— Дада менгаям беринг...

Болалари талашиб, қўл узатишди. Лутфулла бойчечакларни икки қисмга бўлиб, болаларига берди.

— Ростдан ҳам шунақа кўп очилганми? — деб сўради Лутфулла ишонқирамай. У дўстларига бойчечакка келаётганини айтмаса ҳам уни топиб келишганидан хурсанд эди.

— Ҳу, йўлдан териб олдик, сизларни бир севинтирайлик деб, — деди Азимжон. — Лутфулла, ўзинг ҳам соғиниб қолгандирсан...

— Эй... сўрама, — деди Лутфулла унинг елкасига қўлини қўйиб. — Соғиниш ҳам гапми... Зикир уёққа қарасанг ҳам бойчечак, буёққа қарасанг ҳам бойчечак деганди, нақ жинни бўлдим қолдим-да. Бир кўргим келади, дегин. Ҳеч нарса кўзимга кўринмай қолди.

— Ҳа, айтмоқчи, ифор ҳам очилганми? — деди бирдан эсига тушиб Лутфулла. Кейин хотинига юзланди. — Бизда уни «Жипор» дейишади. Биласан-а? Кўрганмисан уни?

— Ҳа, — деди Гулбаҳор кулимсираб. — Бир кўргандим, китобингизни орасида қуриганини.

— Ҳа, баракалла... Ана ўша «Жипор» бўлади. Мана, энди ўша «Жипор»нинг аслини кўрасан...

— Вой, Лутфулла, «Жипор» шундай очилган дегин... Маза қилиб ейсан...

— Эй... Исмамоқни айтмайсанми... Шундай тепаликка чиқсанг... иси ҳаммаёқни тутиб кетади...

Гулбаҳор кап-катта одамларнинг қандайдир ўтлар ҳақида бир-бирларига навбат бермай завқ билан гапиришларидан, ундан қандайдир ҳузур олишаётганидан хайратланиб ўтирарди. У умрида бу ўтларни биронтасини кўрмаган. Фақат эридан уларнинг номларинигина эшитиб турарди. Эри билан қишлоққа борса, ё уйига эрининг ошналари келишса, фақат шулар ҳақида гаплашишарди. Улар ҳар сафар ҳам учрашишганда ўз қишлоқлари, у ердаги ўрмонлар, арчалар, у номини ҳам эшитмаган қандайдир ҳайвонлар, антиқа гуллар, хилма-хил ўтлар ҳақида сира зерикмай, тонг отгунча гаплашишарди. Гулбаҳор буларни ёш болаларнинг гапи деб кулар, лекин буни болалар эмас, кап-катта одамларнинг гапиришаётганидан хайрон қоларди.

Узи шаҳарда ўсгани, на ота-онасию, на ака-укаларидан бирон марта на табиат ҳақида, на ўту, на гуллар ҳақида гаплашганларини эшитмагани учунми, уларнинг бу тарздаги суҳбатларига ажабланиб қулоқ соларди.

Гулбаҳор Лутфулла билан янги танишган кезлари унинг ов, ўрмон, милтиқ ҳақидаги гапларини эшитиб, бир нарсага тушунмасди:

«Нега у фақат шулар ҳақида гапиради», деб хайрон бўларди. Кейин билса, Лутфулла тоғда туғилиб ўсган экан...

Улар қишлоққа ярим тунда кириб келишди. Лутфулла уйдагиларни безовта қилмаслик, ҳам эрталаб барвақтроқ бойчечак теришга бориш учун болалари билан меҳмонхонага жойлашди.

Эрталаб нари-бери нонуштга қилиб олишгач, яна Азимжоннинг машинасига ўтириб, йўлга тушишди. Қишлоққа чиқишгач, «Ўрга қараб ўрляяпмиз», деди Лутфулла хотинига. Гулбаҳор бу сўзни ҳам биринчи эшитиши эди. Кейин тош йўл уларни Оқдовонга олиб чиқди. Гулбаҳор бу ернинг нима учун Оқдовон эканлигини сўрамоқчи бўлди-ю, тортинди. Азимжон машинани секинлатиб, уларга атрофдаги манзараларни кўрсатиб борарди.

Тепаликдапг Қўштутдан ўтишгач, Лутфулла тезроқ “Жипор” тепа томон ҳайдашни буюрди. У бойчечак теришга ошиқаётганди.

Кизик, қанчадан-қанча йўл босишди. Лекин, бойчечак кўринмасди. «У фақат маълум жойларда очилади», деди эри. Ниҳоят, Сакратма деб аталган довондан ўтишгач Жипор тепага кўтарилиб, машинадан тушишди.

Тоғнинг кунгай бетида ингичка толали оппоқ бойчечаклар очилиб ётарди.

Лутфулла ёш боладек югуриб, ердаги бойчечакларни узмоқчи бўлди. Аммо, бойчечакнинг ипдек томири анча чуқур эди.

У қўйнидан кийик шакли ишланган кичкина паккичани чиқарди. Ерни кавлаб-кавлаб, бойчечакни қўлга олди. Уни димоғига келтириши билан ўзи унутаёзган ноаниқ бир хидни туйди.

— Дадажон! Мана буёқда сариғи ҳам бор экан! — орқадан ўғлининг шодон овози эшитилди. — Менга сариғидан олиб беринг!

Лутфулла йўлнинг у бетига ўтди. Пакки билан ер кавлаб болаларига бойчечак тера бошлади. Болалари йўлнинг у бетидан бу бетига югуришар, қийқширишиб, отаси кавлаётган бойчечакларни талашишарди.

— Босманлар, фақат босманлар! — деб тайинларди Лутфулла болаларига.

Ўзи бўлса тепаликнинг ўртасида туриб, ҳордиқ чиқарарди. Атрофидаги сокин тоғларга, кўм-кўк ўрмонларга, хув қирда югуришиб, бойчечак тераётган болаларига, улардан сал наридаги харсангтош устида ўтириб атрофга тўймай боқаётган хотинига тикилиб, қалби ғалати, таърифга сиғмас, ширин ҳиссиётларга тўларди.

Гулбаҳорнинг ҳам шодлиги оламга сиғмасди. У юрагидаги барча гина-қудратларни, кечагина эрини ранжитганларини тамомила унутган, юрагининг туб-тубидан оқиб чиқаётган шодлик-бахтиёрлик ҳисси бутун вужудига таралиб қанот бағишламоқда эди. У атрофдаги манзараларга суқланиб тикиларкан, эридан миннатдор бўлиб кетди. Кани энда ҳозир анави йигитлар бўлмасаю, у эрининг қучоғига отилса... Аввалгидек, ҳа бир пайтларидагидек суйиб-суйиб эркаласа...

«Ўзим ҳам кейинги пайтларда жуда инжиқ бўлиб кетибман, — деб ўйлай бошлади Гулбаҳор ичида. — Бўлар-бўлмасга хархаша қилавераман. Сал нарсага рашк қилавериб унинг ҳам жонига тегиб кетдим. Нега унга ишонмай қолдим ўзи?! Ахир, мени яхши кўришини ҳар кун, ҳар дақиқада сезиб турибман-ку! Яхши кўрмаганда мени ҳар ёқларга олиб юрмасди-ку! Мана шу ёқларга ҳам олиб келармиди?! Агар ўша... ўша... Гулбаҳорнинг юраги орқасига тортиб кетди. Хаёлига келган фикрдан ўзи ҳам чўчиб кетди. Худо кўрсатмасин, ростдан ҳам битта яримта юрадигани бўлса, ўшани олиб келмасмиди?! Ўйнаб кетган бўларди. Болалари билан қийналиб, бизни судраб юрармиди?!»

Ўзи ҳар сафар ҳам шунақа бўлади. Гулбаҳор қачон зри бирор иш билан кеч қолиб, уйга барвақт қайтмаса, юз хил хаёлларга бориб, ич-этини еб ўтирарди. У келгандан кейин эса, ўзидан, ё бирга келган ошна-оғайниларида нега кеч қолишганининг сабабини билиб, ноўрин рашк қилганидан, бекорга ўзини қийнаганлигидан афсусланарди. Шунда ҳар сафар «иккинчи марта рашк қилмайман», деб қасам ичар, аммо, кеч кириб, эри келадиган вақтдан сал ошгач, яна тоқатсизлана бошларди.

«Менга ўзи бир бало бўлибди, — деди кулиб ўзига-ўзи Гулбаҳор. — Нега энди бекордан-бекорга рашк қилавераман. Кимдан юқди менга бу касаллик? Ахир эримни бирортаси билан кўрмаган, ушламаган бўлсам? Ё бирон киши айтмаган бўлса. Нега бунақа бўлиб қолдим ўзи?! Театрда чиройли кизлар кўп бўлса нима бўпти?! Нима, ўшаларни ўз эри, ё яхши кўрган йигити йўқмикин? Ҳаммаси сочини тараб, унинг эрига кўз тикиб ўтирганмикин!... Тагин ҳам унинг эри яхши. Индамайди. Агар унинг ўрпида Лоланинг эрига ўхшаган эркак бўлса борми?! Умри калтакнинг остида ўтарди!

«Эяди ҳеч қачон рашк қилмайман!— деб ўзига-ўзи аҳд қилди Гулбаҳор. — Ҳеч қачон!!!»

Улар Жипор тепада даста-даста бойчечак териб қайтишди. Лутфулла кишлоғида узок қолишни истамди. У бойчечакни кўрган, унга шунинг ўзи етарди.

Уларни Азимжон билан Назрулла Кўктошгача кузатиб қўйишди. Лутфулла болаларини олиб, тўғри Кўктошдаги дўсти Турдиалиникига тушди. Кечкурунги рейс билан Тошкентга учишмоқчи эди. Билет олишолмагач, эрталаб учадиган бўлишди. Турдиали кўнгли очик, соддадил йигит экан. Рафиқаси Сабуранинг камгап, камсукум ва мулойимлиги Гулбаҳорга ёқиб қолди. Гулбаҳор Сабура билан бир зумда кўп йиллик кадрдонларга айланишди.

Эрталаб жўнайдиган бўлишгач, Гулбаҳор юқларини коридорнинг бурчагига жойлаб, устига ўзлари терган бойчечакларни қўйди.

Кечкурун Лутфулла, Гулбаҳор уй эгалари билан ичкаридаги уйда чой ичиб, гаплашиб ўтиришарди. Болалари эса уларнинг болалари билан нариги уйда тополон қилиб ўйнашар, дамбадам Гулнозанинг «мана, биз терган бойчечаклар, мана бунисини ўзим терганман», деб мақтанаётгани эшитилиб турарди.

Турдиали асли адабиётшунос олим эди. Кўп йиллардаи бери у ўз воҳасидан чиққан машҳур шоиранинг ҳаёти ва ижоди билан шуғулланар, шу ҳақида илмий иш ҳам ёзаётганди. Ярим кечагача улар Турдалининг шу ишлари билан танишиб, унинг ажойиб шоира ҳақидаги суҳбатларини берилиб тинглашди.

Кейин Сабура уларга шу хонага жой солиб берди. Гулбаҳор нариги уйнинг ҳар қаерида ухлаб қолган болаларини бирин-кетин олиб кириб, ўрнига ётқизди. Чироқни ўчиргач, диванга келиб, эрининг ёнига ўтирди. Унинг бу сафардан руҳи кўтарилган, хурсанд эди. У ҳозир эрининг қоп-қора сочларини, чарчаган, сўлгин юзларини жуда-жуда силагиси келарди. Шу пайт эри кулоғига хафахон шивирлади:

— Гули... бойчечаклар йўлакда сочилиб ётган экан...

Гулбаҳор унинг овозидап қаттиқ ранжиганини пайқаб аста ўрнидан турди. Секин эшикни очди. Ҳақиқатан ҳам бойчечаклар йўлак билан битта бўлиб сочилиб ётарди. Болалари уни уй эгаларига кўрсатаман деб, сочиб юборишган эди. Гулбаҳор полдан томирлари эзилган, узилган бойчечакларни битта қўймай териб олди-да, хонага қайтиб кирди. Йўлакдан тушиб турган ингичка нур ёругида юриб бориб, тўрдаги сервант устида турган гулдонни қўлига олди. Ошхонадан сув олиб келиб, бойчечакларни унга солди-да, эрининг рўпарасидаги сервант устига қўйди. Яна оҳиста юриб келиб, Лутфулланинг ёнида чўзилди. . Энди у хаёлга ботиб, шунча қийналиб етишган нарсаларини авайламагани учун қалбдан эзилаётган эди.

Улар эрта тонгда уйғонишди. Турдиали уларни аэропортгача кузатиб қўйди. Самолёт бир неча дақиқа паррақларини айлантириб, дириллаб тургач, асфальт йўлка бўйлаб югургилаб, шиддат билан осмонга кўтарилди.

— Ахир ҳам бойчечакларни ташлаб келдинглар-а... — деди Лутфулла хотинига ўкинч билан тикилиб.

— Вой... — деб юборди бирдан Гулбаҳор ачиниб. — Сервантнинг устида қолиб кетибди.

— Сиз шунақасиз-да, ўзи, — деди Лутфулла жилмайиб. — Атайлаб ташлаб келгансиз...

Эрининг гапи Гулбаҳорга тарсаки ургандек таъсир қилди. Унинг кўз олдидан сервант устидаги гулдонда турган оқ-сарик бойчечаклар ўтар, уларнинг қолиб кетганидан юраги

жизиллаб ачишарди...

ҚОРА ТУМАН

Субҳи козибда қўналға-мултажоларини тарк этиб бемаврид маскан-туманли тоғ сари йўл олишган беш нафар отлик — гурухнинг бошида ковогидан қор ёғиб Холбўта борарди. Яланг товони билан ахлат босиб олгандек бениҳоя тирриқланган, ичига чирок ёкса ёримасди. Бунинг боиси, яқингинада лак-лак шердил йигитлари билан сурону ваҳима солиб, юрт сўраб юрганлиги-ю, бугун хўжасиникидан қувилган санқи итдек ярим тунда от ихтиёрини ўзига қўйганча бетайин-бемаврид йўлга тушганлиги ҳам эмас. Йўқ, у мундаин дарбадарликдан ҳам аччиқроқ хору зорликнинг таъмини татиган, шундаям олдинда маёқдай милтиллаб тургувчи шуълага — умидга ишонган эди.

Ҳозир кўзлари қизариб-шишган, бетиним ўйлаётганидан пешонаси ғижимланиб-тиришиб кетган, кўраётган нарсаси — Қора, қоп-қора туман омад ундан юз ўгирганидан нишон берарди.

Қора туман...

Саидмурод, қўрбошининг бевақт йўлга чиққанига ичи куйиб, аламдан тутаб келаётган понсод, ройишсиз сўз бошлаганда Холбўта ана шундай кайфиятда эди:

— Бек, бўрига ўхшаб тентиб юрганимиздан кўра ўша лакотнинг¹ жонини жаҳаннамга йўлламоқ даркор эди...

Холбўтанинг кўз ўнгидаги туман янада қуюқлашди. Қайрилиб қарамади. У кўнглида яратганга муножот-муроқаба қилиб танига кучу қувват, кўзига равшан нур бериб, дилига тўгри йўлга солгувчи ва элтувчи туйғу солмаганига ўксиниб борарди. Олис-олис манзилларда илганган умид шуъласи аслида сароб у ўзича интилган, жангу жадал қилган озодлик қанчадан-қанча бегуноҳ қонларни қурбонликка олди, мақсаду муддаосини адаштириб-айқаштириб барини зулмоний, зулмат туманлик издиҳоми ичра нест-нобут қилди.

Холбўтанинг қайрилиб қарамаганлигию ўз ўй-хаёлларига ғарқ бўлиб кетаётганлиги понсодга нописандликдек туюлди, ичидан қиринди ўтиб ўйларди: «Тугаб боряпти-ю, димоғу фироғига ўлайми? Қуни битган — ўзи ҳам сезиб турибди чоғи, фақатгина унинг қони эвазига қизилларнинг эҳтиромига сазовор бўлиш мумкин. Бусиз, у мени ҳам, бошқаларни ҳам ўзи кетаётган жаҳаннамга элтади. Анаву валакисаланг тўрт йигит буни тушунмайди-ю, қўрбошининг соясига ҳамон илгаригидек намоз ўқишади».

... Улар бир-икки соат олдин бу кеч тунашни мўлжаллаб боришган Хайит бадалнинг уйида Закир лакот ҳам тўрт-беш киши билан ўтирган эди. Холбўта йигитлари билан кириб борганда у нималарнидир валдирар, бошқалар эт ейишаётган эди. Гапи оғзида қолди, ранги паға бўлиб кетди. Холбўтаям остонадан ўтгани йўқ, Зокир лакотиинг жовдираётган қўй кўзларига қаттиқ тикилди, бир сўз ҳам айтмади, лакот бу қарашга чидолмай бош эгди.

— Эҳа куна² ҳамтовоқларимиз-ку! — Саидмурод шундай дейиши биланоқ Холбўта кескин ўгирилди. Понсоднинг аллақачон Зокир лакотга мўлжалланган тўппончасининг учини юқори кўтариб юборди, ўқ шипга тегди, тахмон устидан шувиллаб тупроқ тўкилди, кўрпачалар устида иззату икромда ўтирган соқол-муйлловли меҳмоннинг ичи тупроққа тўлсаям қимир этмади.

Холбўта тўппончани Саидмуроднинг белидаги ғилофга қайта жойлади.

— Эсиз... — ғўлдиради Саидмурод.

Холбўта унинг ўққа ачинаётганлигини англади, тишининг орасидан «чирт» этказиб тупураатгандек:

— Садқаи сар, — деди.

У понсоднинг тўппончани ғилофдан сас-сабарсиз су-ғуриб олганлигини сезди-ю, унинг

¹ Лакот — (шева) — иккиюз.

² Куна — эски, кўҳна (шева).

кўзларида шу чоқ шах-тидан қайтгани боис кўрбошига нисбатан норозилик кўл-калари пайдо бўлганини англолмай қолди.

Холбўта Зокир лакотга бир муддат сўзсиз тикилиб турди. Лакот шохкосасидан чиқаёзган кўзларини бетиним уён-буёнига олиб қочар, сўзломасди. Оғзида нос бор эди.

Гидамнинг бир четини кўтариб тупуришга ҳайиқаётганди, ташқарига чиқай деса...

Оғзида тўлиб бораётган тупугини аста-секин ютиб, ранги оқаргандан-оқариб, пешонаси терчилаб ўтираверди...

— Ичинг ўтиб кетдими?— кесатди унинг нос чекиб олганлигидан беҳабар Саидмурод.

Ўтирганлар кулишни ҳам, кулмасликни ҳам билмай Холбўтага қарашди-ю, дарров бошларини эгишди — кўрбоши хомуш эди.

— Энди ким томонидасан? — Саидмуроднинг алами босилмасди. — Биз келдик, бизга ўтиб кўя қолмайсанми? Кизиллар келса, уларга ўтасан, дарвозангнинг тепасига байроқларини тикиб кўясан...

... Ҳайит бадал ўз кўноқларининг бундай бемаврид келиб қолишларини сира кутмаганди, нафсиларини айтганда улар аллақачонлардан буён сувга тушгандай гумсиё бўлиб кетишганди-да! У ичига ўт тушгандай ҳовлида типирчилаб-потирлаб юрар, ўзини панароққа олишга уринар, аксига олгандек ҳадеб кўзга ташланиб қолаверарди. Охири қазноққа кириб яшириниб ўтиришга мажбур бўлди. Сичқонлар ўйнаб юрган тақир ерга ўтираркан, қизилларга мойил кўринган одамларни айни бугун чақирганига, ўзини ҳам шуларга хайрихоҳ кўрсатиб қўйишга уринганига афсусланади, ўзини-ўзи чангитиб сўкарди.

Холбўта йигитлари билан қишлоққа тушдими, Ҳайит бадалникига келарди. Уй эгаси билан кўп ҳам ош-қатиқ бўлиб ўтирмаса-да, негадир шу ерни хушларди, ўз уйидек эмин-эркин, яйраб дам оларди... Ҳайит бадал бундан фахрланарди — кимсан Холбўтанинг нақ ўзи... Қудратли тўданинг шарти кетиб парти қолишини, ўшанда ўзига қийин бўлишини ўйлаб ўтирармиди шундай дамларда.

Ҳайит бадал бошини чангаллаб ўтираркан, бирдан кўзлари чарақлаб, фикри ёришди. Эҳа, мундай ўйлаб қараса, у чақирган одамларнинг бари лакот, соқолли-соқолсиз, ориқ-семиз, катта-кичик лакотлар — бирортасининг ҳам тайини йўқ, кимнинг қўли узун келса, ўшанинг тарафида...

Анча фурсат ўтиб эшикка чиқишга чоғланган Ҳайит бадал яна қайтиб тақир ерга ўтирди: пешонаси шўр экан, бундай баҳоналар билан босмачиларни алдаб бўлармиди? Рамак онларида туришсада, улар кимнинг қандайлигини англаб етишган. Кўр хассасини бир марта йўқотади. Ҳайит бадалиги боши гувиллади, каттариб кетаётгандек туюлди. Босмачилар ҳовлисини тарк этишганда ҳам шу ангиз тонг отгунча ўтирди...

... Туркистон тизма тоғларининг қорли чўққилари кўзга чалиниб қолди. Туман тарқаб, одам бир-бирини беш-ўн қадам нарида танийдиган ҳадга етди.

Холбўта эса ҳамон ўша ҳолатда, атроф-тумонотда не ходиса, не ўзгариш — унга заррача алоқасиздек, бошини қуйи эгиб борарди...

Олис-олисларда чорлаётгандек туюлган умид шуъласи аслида ортда қолган экан. У ҳам чиллак ўйнаб, қўй боқарди. Кичкина тепаликка юзлаб қора-қура болалар чиқишарди. Субҳи козибдан бери кетяпти, кетяпти субҳи содиқ ҳадга етди — кетяпти, кетяпти тонг отади — кетаверади, кетаверади — заминнинг чек-чегараси йўқдек. . Аслида бу ерлар Туркистон тизма тоғларининг этаклари, холос... У Искандар Зулқарнайн тўғрисида ёшлигида эшитган ривоятни эслади.

Искандар ўлаётди, онасига, соғинсангиз қабрим тепасига бориб, уч марта Искандар деб чақирсангиз, чиқаман, деган экан.

Уни дафн этишибди. Уч кун ўтгач, соғиниб ўғлининг қабри тепасига борибди, чақирибди:

— Искандар!

Сас йўқ.

Яна чақирибди:

— Исканда-ар?

Садо йўқ! Куйиб-куйиб чорлабди она:

— Искандар!!!

Ҳеч ким чикмабди.

Соғинчдан юраги сўзон она, йўллари қора бўлган она сочлари қировга айланган она тўртинчи марта, умид билан, ўғлининг лақабини ҳам кўшиб чақирибди:

— Искандар Зулқарнайн!

Искандар Зулқарнайн қабрдан чиқиб келибди. Она уни суюбди, болам дебди, отингни айтиб бир марта чақирдим чикмадинг, дебди икки марта отингни айтиб зорландим, чикмадинг, дебди уч марта отингни айтиб оҳ чекдим, чикмадинг, дебди. Умид узиб, охирги марта, лақабингни ҳам кўшиб чақирганимдагина ҳузуримда пайдо бўлдинг, уч марта чақирганимда эшитмай қолдингми, дебди.

Эшитдим она, дебди Искандар Зулқарнайн, ер остида мен каби Искандарларнинг минглаби ётган экан, аввалги: уч марта чақирганингда қай биримиз экан, деб хайрон бўлувдик, лақабимни кўшиб чақирганингда сенинг келганингни билиб, чикдим, дебди...

... Қора, қоп-қора туман... Қоп-қора, қора туман...

— Бек, — деди Саидмурод понсод йигитлардан анча илгарилаб кетиб, иккаласи ёлғиз қолишганда, — ҳали тарқамаган аламангизликни чуқурлаштиришга кўнглида беҳад истак туюб. — Сизга айтиш ноўрин бир гап кўксимни ўртаётир...

Холбўта жиловни сал тортиб кўйди. Ҳиркврок товуш-да:

— Айтиш ноўрин бўлса айтма, Саидмурод! — деб кўя-кюлди.

— Йўқ, бек, — Саидмурод шоша-пиша гапни улаган бўлса-да, овозидаги қатъиятни йўқотмади. — Айтмасам, мандан домантир бўларсиз, деб кўрқаман.

— Гапир...

— Ҳовлингизга Зокир лакот тушиб юрганмиш... Кўксини ўқ тешиб ўтгандек Холбўта от устида қалқиб кетди... Осмон чир айланди кўз ўнгида, тоғлар кўксиини тилиб юборган ханжарга айланди... Кўзлари, ҳозироқ, ҳозироқ... ортга қайтиш, ортга қайтиш... наинки қайтиш, довулдай уйига кириб бориб аёлининг сочидан отнинг думига боғлаб чиқиш иштиёқида ёнди. Ҳайрият, кўзларини батамом ғазаб алангаси эгаллаб олмай, понсодга қарадию, барига тушунди... Саидмуроднинг нигоҳида тантанавор, ўз сўзининг нишонга бориб текканидан масрурлик ифодаси ошкор жилваланиб ўйнарди... Ана шу ифода Холбўтани ўзини босиб олишга ундади. Ўша-ўша хирқироқ товушида:

— Сану манда энди хотин, бола-чақа нима қилсин, понсод, — деди, — ҳатто бўрилар ҳам қайлардадир санқиб, емишлик топгач, инига қайтади. Биз ўз еримизга сиғиндилегимизни айтмай, қайлардаги юримсак миш-мишларни кўтариб юрибсан...

Холбўтанинг бу мантиги Саидмуроднинг аламини чандон орттирса орттирдики, асло камайтирмади. «Адо бўлган одам! — Тишларини ғижирлатиб кўнглидан ўтказди. — Энди бу ҳеч нарсага ярамайди. Унинг ўлигигина мени кечиришлари учун керак, холос!»

Йўлда давом этишди.

Холбўтанинг юраги ҳамон торикқандан-ториқиб борарди. Йўқсиллар наздида у адашган, ўзи камбағалдан чиққану елкасига тегадиган мунаввар куёш шуълаларини кўролмаган - басир, сўқир ким учун, нима учун курашаётганлигини ўзи ҳам билмайди, нимаям бўларди, бир кунмас бир кун итдек, итдан ҳам баттар ўлиб кетади. Бойлар наздида, қазисан, картасан — асли наслинга тортасан уларнинг ишончларини оқлолмади. Уни ким қандай, қилиб йўлдан урди? Озгина химо билан юрагида отилишга чоғланган пўртананинг кўмилиб ётган кўзини топди? Сен мусулмон бандасидан, ўз ерингни, ўз элингни кофирлар кўлига ўтказиб тинч ўтирасан

деган ким? Билмайди, эслолмайди — гуё ваҳима ўз-ўзидан юрагини илкис забт этди қўйди. Куфр ирку миллатда, рангу тусда деб қачон миясига қуйишди? Ахир, бу иллат ўз миллатидан бўлган лакотларнинг кўнглида ҳам иркит бойлаб ётибди-ку? Балки, куфрга қарши курашмоққа бел боғлаган кўрбошининг ўзида ҳам бу машъум иллат мавжуддир?!

Қора, қоп-қора туман... Қоп-қора, қора туман...

Оқ найзаси ложувард осмонга санчилиб турган қоянинг остига етиб келишди. Отларни кўм-кўк барра ўтлар ўсиб ётган рақбада яйдоқ қолдиришди.

Анча олисда, қоя этақларида ёйилиб, ўтлаб юрган қўйлар жимитдеккина куринар, чўпон қийқириқларининг акс-садоси дамо-дам зўр-базўр кулокка чалинарни.

Холбўта моғорлагандай қора харсанг тош устида қовоқ уюб ўтирарди. «Йигитларга қандай жавоб бериб юборсам экан, — ўйларди у. — Майли, бошлари оққан томонга кетишсин. Тўртталаси — Самад ҳам, Комил ҳам, Манноп ҳам, Ҳамид ҳам тоғни урса талқон киладиган бақувват йигитлар. Уққа учган, кочиб кетган, хоинлик қилган, ҳатто бир бириниям отиб қўйган тўданинг қолган-қутгани. Садоқатларини сўнгги лаҳзаларгача намоёиш этмоқчи бўлаётганликлари юз-кўзларидан аён. Айниқса, Ҳамид... Хатти-ҳаракатларида жазму жазава мужассам. Лаби устини эндигина ирилар қоплаган бу йигит юрагида қандай дарслар оқиб ётибдикин?..»

Холбўта бу йигитларни ҳар бирининг ҳаёти учун қайғулар, айни дамда, ўзим ана шу чўпончалик бўлиб, айтганларини югуриб-елиб бажо қилардим, одамларнинг юзини кўрмай ана шу тоғу тошларда юраверардим, юраверардим, деб ўйларди... Сал ўтмай бу худди болаликдаги каби хомхаёл эканлигини фикр қилиб инграб юбораёзди...

— Бек, хаёлга толдингиз? — Саидмурод ариқнинг нариги томонида, отлар ўтлаб юрган рақбада тик тургача Холбўтага ўқдек нигоҳ қадаб сўз қотди.

— Тўғри айтдинг Саидмурод, хаёлга толдим, — бошини кўтармай, хомуш жавоб қайтарди Холбўта. — Ҳаммамиз ўз йўлимизга кетиб, тарқасак, яхши бўларди, деб ўйлаяпман... Йўқса, изимиздан барибир таъқиб қилишаверади...

Саидмурод билдирмай қўлини тўппончага узатди. — Буни барвақтроқ ўйлаш керак эди, бек, — деди габадан кўкариб. — Бизни тарқатиб юбориб, ўзинг қизилларга бориб сотилмоқчимисан, — бирдан сенсирашга ўтди. — Йўқ, анойини топибсан. Ҳали Зокир лакотни отиб ташлашга қўймаганингни боисиниям энди тушундим. Улар сени сақлаб қолишади, кейин бизни битта-битта тутиб берасан. Ниятингга етолмайсан, бек!

Холбўта бошини кўтарганда Саидмурод ўқ узди. Қўрбошининг ранги пага бўлиб кетди. Нариги томондаги рақбада чўзилиб ётишган Комил билан Ҳамид сапчиб туриб кетишди ва дарров нима гап-сўзни фаҳмлаб, Саидмуродга ташланишди. Саидмурод иккинчи ўқни отишга улгуролмади, қўлини орқага қайириб, тўппончани тортиб олишди. Шундаям понсод паст тушмас, йигитларни болохонадор қилиб сўқарди.

Холбўта қонга бўялган чап кифтини ушлаганча ўша-ўша ҳолатда ўтирган қўйи:

— Қўйворинглар, — деб фармон берди. — Тўппончасини қайтиб беринглар.

— Бегим... — қичқирди Ҳамид.

— Холбўта битта гапиради, — деди кўрбоши оқсоч чўққиларга термулиб, сўнгра тўртовлонга қарата сўзлай бошлади.

— Сизлар азаматсизлар, — деди. — Ҳамма топширигимни бекаму кўст бажаргансизлар. Энди фақат бир ўтинчим. бор. Бу ҳаммасидан муҳим. Ўлганимдан сўнг танимни хор этмасинлар, ҳар кимларнинг қўлига тушмасин. Анавулар, — у Саидмуродни бош иргаб кўрсатди, — фойдаланиб қолишмасин. Ўлган одам топшириқ беролмапти, шу боис тириклар кучли, шу боис ўтиниб турибман сизларга...

Холбўта қиблага юзланди.

Муножот-муроқаба...

Сўнг могорлангандай қора харсанг тош устига қандай ўтирган бўлса шу ангиз ўтирди — Понсод, — деди ўз жойидан қимирламай турган Саидмуродга. — Бугун кўз олдимни негадир қора туман босиб келаверди. Кўнгил сезар экан-да. Мана энди, анча тиниқлашгандекман... Ҳамма билади — ҳатто ана шу тоғу тошлар, булутлар ҳам билади, сан маним энг якин кишим эдинг. Энг якин киши... Қора туман боисини энди англадим...

Айт, ўз ишонганинг хиёнат қилса тирикликнинг, курашмоқнинг зарра қиммати борми? Агар шундай хол рўй бергудек бўлса, шунинг ўзи ўлим эмасми? Сен менга ўқ узмаёқ ўлдирдинг, бугун. Эркак одам бир марта дунёга келади. Бир марта ўлади. Мен ўлдим. Мени хиёнат ўлдирди. Саидмурод понсодга тегинманглар, — деди йигитларга. Кайга кетса кетсин. Сизлар билан бирга бўлмасин. Сизлар менинг ўтинчимни адо этинглар. Энди бошлаган ишингни охирига етказ, Саидмурод. От, яхшироқ нишонга ол. Кетма-кет ўқ уз. Тўппонча отишни ўзим ўргатганман-ку сенга. Қўлинг титрамасин. Айтдим-ку, сенга қўл тегизишмайди, деб... Бошинг оққан томонга кетаверасан, дедимку...

Саидмуроднинг аъзой бадани, оёқлари қалт-қалт титрар, пешонасидан шаррос тер қуйилар, ҳалиги газабун жазму жазавасидан асар ҳам қолмаганди. У қўрбошининг олдида ўзини ожиз-нотавон ҳис этмоқдайди — бу туйғу илкис қаердан ёпирилиб келди, ўзиям ҳайрону лол. Сониялар бурун Холбўтанинг занжалишдай туюлган қиёфаси бутун қудрати-ю, эковати билан кўз ўнгида яна устиворлашган эди. Тўппончасини майсалар ичра улоқтиргиси, қоя каби харсангда қимирламай ўтирган Холбўта қаршисига тиз чўккиси келди — хайҳот, вақт ўтган, шундай қилгудек бўлса, Холбўта унинг ўзидан воз кечиши, отиб ташлаши, лошини қузғунларга ем қилиши турган гап эди. Қалбини қора хаёл чулғаган лаҳзаларни қанчалик сўкмасин-қарғамасин, бефойда эди.

Понсод яна бир неча дақиқа шу ҳолда турса иродаси тугаб шармандаи шармисор бўлишига кўзи етди, сукутдаги қўрбошининг гавдасини ғира-шира кўриб, нишонга олди...

Холбўта ҳамон қимир этмасди. Кетма-кет узилган икки-уч ўқ кўксини тешиб ўтди. Қўрбоши гандирақлаб кетди... Кўзи осмонга тушди. Увада булутчалар, куёшнинг кўк тоқидаги бир тутам нури аралаш-қуралаш гир-гир айланди, айланди, айланди... Чўққилар ер билан битта бўлди, кунфаякун бўлди, ер каноралари-ю, сарҳадлари айқаш-уйқаш қоришиб, остин-устунлашиб чашми ногиронига жамланиб келди тугади. Харсанг ёнига гуппа қулади.

Саидмурод бурила солиб қоча бошлади. Ортига саросар қарай-қарай ранги бўздек оқариб, оёқлари бир-бирига чалишиб, йиқилиб, яна туриб, яна йиқилиб-туриб қочарди у нафасини бир оз ростлагач, оти рақбада қолиб кетганлигини эслади, ортга қайтмоқчи бўлди-ю, қўл силтаб яна кетаверди... У узокқа кетмади. Кўздан пана жойга яшириниб йигитларнинг бундан кейин нима қилишларини кузатиб турди қани, қаерга кўмишаркин?

Ҳамид хуржундан дастаси калта бел чиқарди. Тўртгала йигит булоқ бўйида қабр қазишди, орадан бир соатлар ўтар-ўтмас улар бу ишни қойилмақом қилиб бажариб бўлишди. Холбўтанинг усти-бошини ечиб олиб мурдани ювишди, салласини кафан қилишди. Барча расм-русумларини жойига қўйиб дафн этишгач, нари кетишди...

Саидмуроднинг кўнгли тинчиб, қишлоққа йўл олди...

Эртаси кунни тонг саҳарда у қўли боғлоқлик ҳолда олдинда келар, унинг ортидан отишга шай тўппончасини маҳкам ушлаб олган кепкали киши, орқароқда икки отлик, энг орқада елқада кетмон билан дўппи кийган икки ёш йигит келишарди. Улар бир-бирларига сўз қотишмас, кепкали киши дамодам атроф-жавонига олазарақ назар ташлаб қўяр. Саидмуроднинг сўзига — Холбўтанинг тупроқ остида ётганлигига ишонмаётганлиги юз-кўзларидан аён эди.

Юра-юра булоқ бўйидаги қабрга етиб келишди, қабрнинг тупроғи анча қотиб қолган, мархумнинг ҳақиқатдан ҳам кеча дафн этилганлигидан нишон берарди.

— Шуми? — сўради кепкали киши Саидмуроддан.

— Шу, — понсод бош тебратди.

— Кабрни очинглар, — буюрди кепкали киши. Йигитлар бунга қўллари бормай, истамайроқ туришарди.

— Сизларга нима бўлди, чарчадиларингизми? — сўради кепкали киши.

— Шунини очиб ўтирмайлик, — сўзлашга журъат этди йигитлардан бири. — Ҳосияти йўқ. Биримизмас-биримизга касри уради, бирор фалокатни бошлайди...

— Мана бу алдаётган бўлса-чи? — Иккиланди кепкали киши Саидмуродга ишора қилиб.

Йигитлар елка қисишди.

— Очамиз! — Қатъий хулосага келди кепкали киши. — Бугун биз унинг понсодининг гапига ишониб ўлдига чиқарсак, куч йиғиб яна бош кўтариб қолса-чи? Майли, бир кўрайлик, кейин яна кўмиб қўяверамиз.

Қабр тупроғига биринчи бўлиб ўзи кетмон урди. Отлиқлар ва йигитларнинг, ҳатто Саидмуроднинг ҳам ранги бўздай оқариб кетди. Иш анча қизигач, улар кўникишди, бир-бирларининг қўлидан кетмонни олиб, чеккага ботмон-ботмон тупроқ улоқтираверишди.

Саидмуродгина миқ этмай уларнинг ишини кузатиб, кеча Холбўта ўтирган моғорлангандай қора харсанг тош ёнида тик турарди.

Улар анча вақт қабрдан тупроқ чиқариб ташлаш билан машғул бўлишди. Саидмуроднинг назарида эса бу ишнинг ҳеч чек-чегараси кўринмаётгандек, йигитлар имиллагандан имиллаётгандек бўлиб туюларди.

Охири мурдани тортиб чиқариб чуқур лабига чалқанча ётқизишди.

Саидмуроднинг кўзлари шохкосасидан чиқиб кетаёзди марҳумнинг усти-боши эғнида эди, ҳа-а, Холбўтанинг ўқ илма-тешик қилиб ташлаган чопони... учи қайрилма этиги... Унга тузукроқ назар солиб, тиззаларидан бутунлай мадор кетди, юраги ортга тортди, негадир қусгуси келди — Холбўтага мутлақо ўхшамайдиган соқолли отбош кишининг пешонасини нақ ўртасидаги ўқ ўрни — ўрачадан сизиб чиққан қон кўзларини, юзидаги чуқур ажинларни тўлдириб, қотганди.

Саидмуроднинг ичаги огзига келтандай ўхчий бошлади, қув-қув йўталди.

— Шуми? — сўради кепкали киши ҳам қандайдир истехзо билан, ҳолбуки, у Холбўтани яхши танирди.

— Шу-у... шу-у... — Саидмурод адои тамом бўлиб, беихтиёр музхона ўртасида тургандай қалт-қалт титрай бошлади. У шўрлик, садоқатли йигитлар тун чоғи қабрни очишиб, Холбўтанинг лошини олиб кетиштанини, унинг ўрнига бошқа бир кишининг жонини дорилбақога жўнатиб, кўмишганини тасаввур ҳам қилолмасди. Кўзларига ишонмасдан қарарди йўқ, бу ҳақиқатдан ҳам Холбўта эмас, кўпинча шу яқин-атрофда қўй боқиб юрувчи чўпои Суннат ака эди. Ҳа-а, ўшанинг ўзгинаси эди!

Шу пайт кутилмаган ҳолат юз берди. Уликнинг яқинроғида турган, ҳали қабрга кетмон уришга ботинмаган йигит илкис лош ёнига чўкка тушди. Шоша-пиша унинг қўлларини кўтариб, кўзларига яқинроқ келтирди, ўз чопонининг бари билан марҳумнинг юзида қотиб қолган қонни арта бошлади. Хатти-ҳаракатлари телбаёна эди. Қонни буткул артиб бўлмай «тоғажон», деди-ю, ўзини ўликнинг устига ташлади... ўкраб-ўкраб йиғлай бошлади.

Бошини гурс-гурс ерга урди, ёнида турганлар зўр-базўр кўтариб олишмаганда, ким билсин, оқибати нима бўларди... Йигит ўзини ушлаб турганларнинг қўлидан юлқиниб чиқди, ёввойи шиддат, важоҳат билан Саидмурод понсодга отилди. Энг аввал унинг соқолидан бир тутам юлиб олди, сўнт кўзига чанг солди. Беш одам кутургандан-кутуриб бораётган йигитни бу сафар осонликча бўйсиндиришолмади.

— Тоғамни топиб бер, газанда! — дерди у. — Топиб бер! Сенга нима ёмонлик қилганди? Топиб бер дейма-ан, онангни...

Йигитнинг куюнишлари ҳамманинг юрагини далва-далва қилиб юборди. Бошлиқ кўз ёшларини кепкасига артарди... Отлиқлардан бири эгасиз қолган сурувни қидириб кетди...

— Холмурод, мурдани эгарга кўндаланг ётқизиб, ўзинг орқага ўтириб ол, — буюрди кепкали киши шу ерда қолгап отликқа. — Уни қишлоққа элтиб одамдай кўмайлик... Келганлар яна ортга қайтишди.

Энг олдинда кўли орқасига боғланган, боши кўксига тушиб кетган Саидмурод понсод борар, ундан кейин кўлида тўппонча билан кепкали киши ва эгарга мурдани кўндаланг ётқизиб олган отлик юзма-юз кетишарди. Жиян эса энг орқада, ёнидаги ўртоғини кўриб-кўрмай, юраётган йўлини кўриб-курмай ҳамон хиқиллаб зўр-базўр қадам ташлар, ўзини тошларга уриб-уриб, бу кўтир дунёда яшагиси келмасди...

Тоғлардан эниб тушган туман атроф-тумоноти қоплаган, кепкали киши бечора йигитни кўздан қочириб қўймай деган хавотирда ортига қараб-қараб кўяр, бир сўз... биргина юпанч сўз топишга ожиз эди...

Ложувард, мусаффо осмонга тиғдек санчилиб турган чўққининг энг учида субҳи козиб чоғи пайдо бўлган қабрдан ҳеч кимса хабар топмай, у бўз тепачага айланди, абадул-абад тоғларга сингишиб кетди ва унинг сўйланмаган минглаб-милёнлаб афсоналарининг бирига айланди...

КЕЧМИШ ҲИСОБИ

Уйдан асабий чиқди. Хотинига бирон нима дейишга ҳадди бўлмади. Тўғриси, гапни кўпайтирмади. Устига-устак, машинанинг аккумулятори ҳам ўтириб қолибди.

Жаҳл билан ерга тупурди. Хотинининг бетўхтов вайсашини эшитмай, деб ёмғирпўшининг тугмасини устма-уст қадаганича кўчага шошилди.

Караса, троллейбус келаётибди. Чопиб чиқиб олди. Аслида, такси тўхтатса ҳам бўларди. Энди бу троллейбус деганлари шундай ташбақа юриш қиладики, тушиб олиб, яёв югуриб кетгиларинг келади. Эрталаб бир кайфиятинг бузилиб, ишинг юришмаса, тамом, охиригача юришмайди. Энди қачон етиб боради-ю... Машинага ўрганган одам, жамоат уловида юриши қийин экан. Одам ўзини хўрлангандек хис этади. Хаёлидан шундай ўй кечар экан, у бир қур троллейбус ичига назар солиб чиқди. Шунда тўсатдан қулогига таниш, жудаям таниш овоз эшитилди. Эшитилди-ю, шуурини ағдар-тўнтар қилиб юборди.

— Мастура опа, ишга бориб турибсизми?— ёшгина овоз ёнидаги ҳамроҳи бўлган аёлдан сўроқларди.

— Ҳа, айланай, бормай бўладими. Уйдаям эзилиб кетаркан одам. Пича бетобланиб қолувдим, ўтиролмадим, сиқилиб кетдим. Бор-э, деб ишга чиқиб олдим.

У беихтиёр овоз келган томонга ўгрилди. Угирилди-ю, юраги орқасига қалқиб кетгандай бўлди.

У қачонлардир бир кун келиб, уни учратишини, юзма-юз келишини ҳис қиларди. Лекин уни ҳеч қачон бундай кепатада, бундай рафторда кўраман деган ўй хаёлининг бир чеккасидан ўтмаган эди.

Аёлнинг юзлари осойишта кўринарди. Чамаси, у ҳеч нимага даъвогар эмас, умидвор ҳам эмасди. Бир пайтлар шу аёл, ҳа, бир пайтлар шу ёшгина қиз кулганича, бари ўтар-кетар, лекин хотира қолар, дерди.

Қиз башорати ҳақ чиқдп.

Киши бориб-бориб келажак орзуси билан эмас, хотиралар билан яшаркан.

Эсида, бари эсида. Ўшанда, шундай кўшиқ бўларди:

*«Эҳ, кечки поезд, кечки поезд,
Севиклимни олиб кетдинг-а... »*

Бу кўшиқда қайғудан кўра беташвиш оҳанг, шўхчанг оҳанг мужассам эди. Куёшнинг сўнгги нурлари оламни ғарқ этаётган палла. Куй тинимсиз янграйди, шўх садолар хонани тутди. Куёшнинг сўнгги нурлари остида, кечки поезднинг рельсларини тарақлатиб келишидан темир йўл чеккасидаги заъфарон тус девонагуллар, яшил майсалар титраб кетади. Аслида ҳеч қандай поезд рельсларни гумбурлатиб ўтмайди. Бу шунчаки кўшиқ кўзгаган таассурот, холос.

Теварак файзли, ёз шоми ҳам эмас.

Ташқарида қор майдалаб, эзилиб ёғяпти. Буни узун симёгочларга осилган чироклар нуридан пайқаш мумкин.

Қиз куйга монанд иргишлайди, димоғида кўшиққа жўр бўлади.

У тўсатдан аёл ўтирган суюнчиққа яқин боргиси, аёлнинг кифтларига қўл қўйиб, ўзига қаратгиси, кечки поездни сўроқлагиси келди. Хаёлига келган бу ўйдан ўзи уялиб кетди.

Яна... яна кенг пахтазор эсида қолган. «Кенг пахтазор. Ҳамма далада». Бу сийқаси чиққан иборани ўшандан ҳозирги довур бамайлихотир ишлатиб келишади. Қиз ўшанда узоқлардан унга пешвоз югуриб келди. Ҳа, ҳа, ўшанда улар... еттинчи синфдагилар пахтага чиқишган эди. Қиз эса олтинчи синфда ўқир, ўшанда дадасинингми, кимнингдир ўрнига пахтага чиққая эди чоги.

Ҳа, ориққина қиз олиб келди-ю, қўлидаги тушликда нон билан ейман, деб олиб келган бир

бош узумни унга ташлаб кетди. Хаёлида шу манзара михланиб қолди. Олислардан истиқболига югуриб келаётган нозиккина қиз... Қўлидаги узумни ташлаб, ортига қайтаётган қиз...

Кейин... бир сафарги куз хаёлида қолган. Уша хотирасида қолган ягона куз. Колхоз боғи, жарлар орасидан мунгли оқаётган сой. Шох-бутоқларида тинимсиз «чирк-чирк» қилаётган қушлар. Атроф сокин, - одамзоднинг тиқ этган товуши эшитилмайди. Шу қиз иккаласи жийда теришга, жийда хазанакка чиқдилар. Иккалови жийда излашга тутиндилар. Жийда дегани қани энди топила қолса. Сабаби - жийда аллақачонлар орқалаб олиб кетилган. Фақат шох остида шитир-шитир этган хазонлар орасидан ахён-ахён чирик жийда ҳиди гуркирайди. Баҳорда тўлиб-тошиб, кўпириб оқаётган сойда энди тиниқ сув жилдирайди. Одамлар боғлардан кўчиб бўлган, ёздаги гавжум клублар ёлғиз, сўник! Ҳозир ҳам қулоқлари остида ўша сукунатнинг овози жаранглайди. Улар ўшанда куз сукунатига бирга қулоқ тутдилар. Тугаб бораётган куз уларга ял-ял ёнган баҳордан аълороқ бўлди.

Ахир, қачон, қачон бу кунлардан қайтиш бўлди? Қачон ахир?

У хом сут эмган банда, бундан ҳам бахтиёрроқ, бундан ҳам тотлироқ онлар келажак, бундан ҳам гўзал кунлар бўлажаклигига қатъий ишонган эди.

Яна улар бир сафар тонгни бирга қарши олдилар. Тонг чоғи қалбида кечган ҳисларни, кўнгил ҳолатини бирга-бирга тонг кутганлар айтсин!

Қиз унинг пинжига суқилганча, ғалати ҳислар қуршовида пичирлади

— Айтинг, айтинг, киши ҳеч ўзи севган, ишонган нарсасига хиёнат қилмайди-я!

У ҳа, деди, ўша пайтда ҳа, дер эди! Ҳозир-чи? Қачон ўша кунларга хиёнат бўлди? Энди орадан кўп йиллар ўтиб англаса, қиз ўшанда ўзи ишонган, ишонмаган, шубҳа қилган саволларга ундан жавоб излаган экан.

«Ээ, кечки поезд, кечки поезд, севиклийимни олиб кетдинг-а!»

Пластинка чарчамай айланади, тинмай айланади, рельсларни тарақлатиб поезд елиб ўтади. Темир йўл бўйидаги кўм-кўк майсалар, девонагуллар ўтиб кетаётган поезд зарбидан титранади.

Қиз курсига чўкканича, рўмолчасини ўйнайди. Бир йигитга, бир ерга қарайди. Йигитнинг эса юраги негача хижил. Ҳозир ҳам ўша пайтда нега ичи хижил бўлганлигини, кўнглидан нималар кечганини аниқ айта олади бу қиз унинг келажаги эмас эди! Ҳовир ўзини-ўзи топтагиси, тепкилагиси келади. Хўп, келажагинг ким бўлди, нима бўлди, галварс?!

Қиз ўшанда ётоқхона курсисидан ўтирганича, рўмолчасини ўйнаганича машъум ҳақиқатни айтди. Бўлгани бўлди, деди, энди нима қиламиз, деди. Ушанда у қулоқларига ишонмади. Хонада уёқдан — буёққа юрди, бошини чангаллади.

Қиз ўрнидан турди.

- Нега бунчалик эзиласиз, нари борса... - қиз ғарибгина жилмайди.

- Наридан борса, тўй қилармиз дегин, а, сени... — У шунда одобнинг барча чегараларидан чиқди. Кабиҳ сўзни оғзига олди. Ўшанда, бир оз кейин ҳам ўша сўзни айтганига пушаймон бўлган эди.

Қиз беихтиёр йигит қаршисига борди. Тили калимага келмади, титради. Унинг эса жаҳли бўғзига келди, қаршисидан турган қизни итариб юборди.

Қиз ерга муккасидан тушди. Аста туришга интилди. У қизга қарамади, сапчиб чиқиб кетди. Эшик тарақлаб ёпилди.

Энди билса, ўшанда ёшликка, ўша кунларга хиёнат бўлган экан... Одамзот ношукурда, ҳимматни билмайди.

Ёдида, бу машъум фалокатга тунлари, кунлари чора излаганлари... Ҳозирга келиб ўзини оқлашга чора излапти.

Эсида, ўшандай кунлари ҳамкурси, «Чиқаркансиз, бир қиз сизни сўраяпти», — деб қолди. Шу пайт товонигача қалтироқ турди. Ичида қизни яна, койиди. Ташқарига чиқди. Дилида минг бир баҳонани рўқач қилди. Деворга суяниб турган қизни кўриб, дарсдан кейин гаплашамиз,

дейишга огиз жуфтлади.

Қиз уни кўрди. Йигитга пешвоз юрди.

Қизнинг ҳолатидан гўё ҳеч нима бўлмади, ҳеч ҳодиса рўй бермади.

Ўшанда у қивзи танимади.

— ... Ҳозир, гапириб бўлай, кейин кетаверасиз. Фақат мени кечирсангиз бўлгани, — қиз ўша бир вақтлар, ахил дамлардагидай андак ғамда, андак эркалик билан сўзларди - уришмайсиз-да. Ўша куни сизга ўша гапни... ҳазиллашиб айтган эдим.

— А? Нима?— Ўз овози ўзига бегона эшитилди.

— Айтяпман-ку, ҳазиллашдим, деб. Сизни нима қиларкансиз, деб айтгандим. — Қиз ҳеч нима бўлмагандай хуррам кулди.

Кейин, қизнинг ўша ҳолатини кўп эслади, кўп хаёлида тиклади, бўлмади. Ўшанда қиз чин кулдими, ёлғон кулдими, билмади.

Шундан кейин у қизни асло кўрмади.

Ўшанда қиз қайси гапни гапириб уни алдади — буни ҳам билмади.

Бу унга жумбоқ бўлди. Тўғри, ўшанда хавф, туфон ўтиб кетди, зилдай юк елкасидан ағдарилди.

Кейин, эсида, жумбоқни ечмоқ, умидида қизни излаб ўқиш жойига борди, тополмади. Кишлоқдан излади, топмади - қиз изсиз йўқолди.

Қишлоқдагилар, қизни шу шаҳарга ўқишга кетганича қайтмади, дейишди. Шаҳардан эса - топмади. Кейинчалик, қишлоқдан, онаси бечора қизи дардида куйиб кетди, Мастура турмуш ҳам қилмабди, деб эшитди.

Нимаики эшитса бари миш-миш бўлди. Мана, ҳозир орадан қанча йил ўтгач, каллани бир жойга қўйиб ўйласа, кўнглининг бир чеккасида қизнинг ўша гапи, ўша воқеа чин бўлганлигига амин бўлди. Шунда ўзини қўйишга жой тополмади.

Мана, аёл осойишта кетяпти. Маъюсгина, гарибгина кетяпти, дунёдан шундай ўтяпти.

«Дардингни олай, севгилим...»

Кўнгли музтар бўлди. Беихтиёр олдинга интилди. Ҳозир уни тутиб қололмаса, сўрамаса-сўроқламаса, оёғига бош урмаса, ғафлатда қолади, у дунёсию бу дунёси куяди...

У шошқалоқлик билан олдидаги одамларни итариб ўша суянчикқа яқин борди. Чақираман, деди. Нафаси бўғзига текилиб қолди.

— Кап-катта одам, нега туртасиз?— ёнида турган бакалоқ хотин унга газаб қилди.

Шунда аёл ўрнидан кўзғалди.

— Бўпти, Мастура опа, яхши боринг.

— Бўпти, жоним, хайр.

Троллейбус «ғийқ» этиб тўхтади. Аёл ўрнидан турди, эшикка борди. Бир муддат ҳамроҳига ўғирилди.

У ҳовликди, жон-жаҳди билан аёл томон интилди. Шунда кўзлари тўқнаш келди. Аёл уни пайқамади. Билмади, танимади. Унинг эса сўзга мажоли бўлмади.

Ўткинчи-кеткиичилар йўлда тушиб қолди.

Аёл ҳам тушди кетди.

У шоша-пиша ойна томонга ўтди. Юзларини ойнага ёпиштириб каради.

Наҳотки, уни танимай адаштирган бўлса? Наҳотки? Ахир ёнидаги ҳамроҳи ҳам, Мастура опа, деди-ку!

Йўг-э, ана, бўй-басти ҳам, юриш ҳам ўша-ўша-ку. Ана, аёл аста кетмоқда. Кулранг ёмғирпўш бари энгидан силкиниб-силкиниб кетмоқда.

Бошини мағрур кўтарганча, хотиржам кетмоқда.

Троллейбус ғизиллаб кетди. Шу пайт назарида аёлнинг кўзлари троллейбусга интиқ, шошилиб тикилгандай бўлиб кетди!

Ахийри кулранг ёмғирпўшни кўз илғамай қолди. Анча ортда қолиб кетди.

БИР ЎЛАРМАН ЧАВАНДОЗ

Эй жўралар-эй, эй ёронларим-эй, бир гапнинг гали келди, гапнинг гали келдима ўзи, айтинглар. Биродарим ҳақида айтиб берайин, бировингиз биласиз уни, бировингиз билмайсиз. Билмаганингизга қизиқ, билмаганларга айтайин — бош гурунг бўлмасам қайтайин. Узим орқаси ер искамас жайдари табилчи бўлсам, хулласи, — гапга чечанмасман, ёзувчилигим бўлганда-ку, ўзим билардим-а, ха майли. Хуйдойимнинг берганига шукр.

Жўрамнинг оти Давлатбой, баданида яроқли жой йўқ, яроқлиси қовургасими - дўхтир нақ учовни санаб туриб кесиб ташлаган. Соғ бўлса кесармиди, кўпкарида синдирган, кейин дўхтир опташлаган. Гап қовурғадами, мен айтайин сиз ишонаверинг, тағинам ўзингиз биласизку-я, гавдасии кесиб ташласангизам бу ўларман ҳеч бало кўрмагандай юраверади, сизга гарантия берайки, оёғини жодига қўйиб қирқинг, вой демас Индаллоси гап, жўрамнинг гавдаси тиккайиб қолган, мен қаридим, қаддим букилди, унинг букилмаганига сабаб — ўнг эғнидан суягиям синиқ, опташлаганми, олишмаганми, унисини билмадим-у, аммо тиккайиб қолганиниг маниси шул. Энгашса томири тортишиб огрийди.

Мақтамайман, мақтагули йўғ-у, бари бир қурмағурнинг ёшлигида девими, бир балоси борийди, хайрон қолар эдим унинг полвонлигига, тоғни кемирар эди, дарёни симирар эди, қиёмат эди полвонлиги бир сари, бардошига балли дер эдим. Айримингиз биласиз офатининг чавандозлигини, эна сути огзидан кетмаган от чопар эди кўпкарининг энасини эмдирар эди синишининг бари шу кўпкарининг касри тағин айтайинма, танасида доғи бор жой кам, шунинг учун қип-қизил тентак шекилли бу, деб ўйлаб, қолар эдим баъзан. Бир гал қаҳратон қишда Гарашага тўйга кетямиз, менинг остимда чўбир, унинг остида бўз, гапдан гап чиқиб уни мақтаб юбора қолибман, совуққа ўлгудай чидамли деб, бу гўрсўхта ўзидан кетиб пўстин билан телпакни ечиб тагига, эгарга тўшаб олди денг. Ҳав, бир касрни қиларсан, ўларсан дейман, қаёқда кулоқ солса, қайтанга камзулиниям ечяпти. Шу гапнинг нари-бериси, хай-хайлашимизга қарамай бир фасилда чиппа майкачанг бўлди колди. Эгарда тўргандай ўтириб кетаётир. Шерикларимизам дод деб ялинади, менам. Мазақ учун ахён-ахёнда кулиб қўяди. Совуқни-ку, гапирмайин — одамнинг суягидан ўтиб кетади. Мен пўстин кийганман, шунинг устидан еб бораётир чимиллаб. Кошнинг устига қиров қў-нади, терласа мўнлабинг музлайди. Жон-поним чиқиб, «бор-э», дедим, менга деса ўлмайсанми, бепарво ҳайдайвердим, анави бизни калака қилиб мускулларини ўйнатиб қўяди ҳар замон. Совқотяптими, деб разм соламан, бурни қизарган, лекин, ишонсангиз бадани ҳечқурса товукники сингари бўртмайдиям, ё пирм, дейман, тавба қиламан. Аввал ачинишиб турган эдик, тўйхонага етавергач, номусимиз келди балода энди, аёз, бўрон уриб турса-ю, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, дабдурустдан майкачапг кириб борсапг. Яна тўйга! Уни-ку тентак-пентак деб ўйлар, ёнида борган бизни ким деб ўйлайди одамлар. Отининг жиловидан ушлаб, жўражон, укажон, акажон, деб ялинавердик, ўзингни ўйламанганмиз бизга ичинг ачисин. Жонимизга аро кирди, сал эриди чамаси, майли, деб кийимларини бирин-кетин кийиб олди. Агар ақлинг бўлса уни ёнида мақтама, ўлдинг мақтасанг. Кўпкариниям ўзи гурсиллатиб чопақолади, бор эшиттирманг, эшиттирсангиз бирон аъзоси мажоқ бўлиб кетгани биланам иши бўлмайди, ишонмасангиз ҳозир кўринг бориб тиззасининг кўзи жойида турмай қолган — гоҳ пастга, гоҳ юқорига силжиб кетади, шунда юролма қолади, вой-войлайди, ўзи улай-булай билан арғаб-ирғаб ўрнига солади-да, кейин қаққайиб сўфидай кетиб турган куни. Ўша тўй куни кўпкарида бу хуни-муни Кўлибой полвонга илашди денг. Кўлибойниг оти зўр, отиданам ўзи зўр. Давлатбой нима унинг олдида, сапчадай отиб юборади керак бўлса. Улоқнинг бир путига тармашиб кетяпти, шуйтиб майдонни нақ тўрт марта айланиб чиқди-ёв уям бу чакамик экан деб, қўяқолмади, буям камкучман демади,

чўзилишиб, ўзлариниям қийнаб, отлариниям қийнаб борди-да қўйди одам бори тонг котган, Кўлибойга куч бермаган бу ўларман ким бўлди деб. Минг килсаям кучли-кучли-да, зўрга пеш бўб бўладима, Кўлибой улоқни тақимига ўхшатиб босиб, гавдасини ёнига олиб бир силтаган эди. Икки от нақ қўшмоқ бўлиб қолди. Эгари эгарқошга тегиб қарсиллади. Давлатбойимиз эгардан учиб кетди энди чупчак бўлиб ерга тушади-ёв, бир қиёматни қилади-ёв деб турсак, йўк, шу бўз отнинг нақ ёлида қолиб кетди. Оёқ узангидан чиқмаган экан, гавда ерга шалвираб кетган, оёқ ёлда. Шу аҳволдаям бир майдон айланди-да, охири қўйиб юборар десак, бари бир қўймади-е, отнинг жугани узилиб эгар-пегари билан учиб бориб Кўлибойнинг отига қапишиб қолди оломон «қўй!» деб қичкиради, гувлайди, бу қўймайди. Одамлар Кўлибой энди бу шўрликни улоқ-пулоқ билан қўшиб чортоққа гупчак қилиб ташлар экан-да, деб туришган эди. Чакамик бўлса шилимдай ёпишиб чортоққа етмай олиб қолди. Тўрт ё беш қулочлар қолган эди, узок эмасди улоқни увиб тушиб, ўзи яёв сомонга судраб олиб бориб ташлади. Раис ҳам мардлигига балли соврин сенга деб— юз эллик сўмни қўлига тутди, қурғур яна ўжарлик қилди, — мардлиги бор-да ўзи, — юз элликни халқнинг кўз ўнгида Кўлибойнинг қўлига тутқазди. Раҳмат айтди. Кайтанга Кўлибой полвон изза бўлиб қолди.

Шуйтиб кўп томошаларни кўрсатиб келганмиз Гарашада. Кейин катта чавандоз бўлиб танилиб кетди, одамлар ўрганиб кетди уни феълига. Кичкина ўғли Санжар унинг ўзига тортган. Худди қуйиб қўйгандай. Кеча мачитнинг берисидаги бўзлоқда ўзидан барзангироқ бир бола билан курашяпти. Ҳалиги бола буни дустаман олиб тушди, елкасини ерга текизаман, деб хай уринди, терлаб-пишиб, кўкариб кетди, охири бўлмади. Санжар устига салмогини солиб босиб турган болани бир типирлаб кўтариб туриб кетса бўладими!

Давлатбой билан тўққиз-ўнинчн синфларни райсентрда, Кўшрабодта битирганмиз. Кўрғонтепадан, нақ ўттиз чақиримдан нонни белга тугиб қатнаймиз нима қилайлик, бу ерда ўрта мактаб йўк. Унинг эшаги бор, жуда илдам. Лекин кичкина, арқаси чўнтоқ, мингашиб ёлчимайсан, икки қадамдан кейин тушиб қоласай. Икковимиз алмашиб миниб борамиз.

Энди борган кезларимиз. Ўзимизни панароққа олиб юрамиз. Бошингни сал кутарсанг, сентрликлар популдириғингни пасайтириб қўйишади. Дўкайлари бор ўзларининг, ҳар қайсисининг мушти менинг бошимдай келади камида, ғиринг десанг бошингни олиб ташлайди. Бир куни улар бизни чақириб, тўққизинчи синфда ўқийдиган месний болани кўрсатиб, «курашасан бировинг шу билан», деди. Мен энди, айёрроқман, дарров Давлатбойни рўпара қилдим. Давлатбой олишиб, охири йиқди. Дўкайлар кейин наригн тўққизинчи синфнинг зўрини чақириб, «шу билан курашасанми?» деди Давлатбойга. Буям киприк қокмай «ҳа» деб юборди. Унисиниям йиқди. Чарчаб қолди. Ҳалиги кураштираётган бола айтдики, шу мактабнинг ишонган шепи мен бўламан, отим палончи, энди мен билан чик, йиқсанг, ўрнимга сен шепсан, тан бераман, қўлни ташла, деди. Давлатбойга қарасам, қўлига бир тупуриб ишқалади-да, «бўпти, кел», деб юборди. Мен бориб ҳалиги шепнинг оёғига йиқилдим. «Жон жўра, жон жўражон, шеп ўзингсан, агар курашсанг буни ўлдириб қўясан, ўзи етим бола, сенинг шеплигингни тан олади», деб ялинавердим. Шеш Давлатбойга қараб: «Шунақами?» деди. Давлатбой менга термулиб туриб: «Ҳа», деди-да ёнига тупуриб юборди. «Тан бердингми, курашмай-а?» деб қайта сўради бола. Мен Давлатбойга жовдираб тикилдим. «Тан бердим», деди у ноилож. Давлатбойни шунда бир мартагина сўзидан қайтаролганман, ўшандаям қайтиб келаётганимизда одам қаторига қўшмай бўралатиб сўккан. Аммо мен ундан ақллироқ эдим, бирдан-бир тўғри йўлни танлаган эдим. Аниқ ишонардимки, агар Давлатбой унияем енгса, дўкайларнинг бизга хусумати ошиб, охири бир кул уриб ўлдириб қўярди. Енгмасанг ўлмайсан, ишқилиб, мусофирчиликда омон-эсон битириб кетайлик. деб тайинладим.

Ўқишдан қайтаётганда икки чақирим йўл юрмай Давлатбойга эшагингни бер, биродар, ўладиган бўлдим, деб ялинардим, у ростакамига ишонарди, тушасолиб «ма, мин, менинг оёғим умуман оғримайди», дерди. Эшаги ҳалиги айтганимдай жуда йўрға, минсанг роҳат қилар эдинг,

ҳеч тушгинг келмасди. «Мана шу қирдан ошайлик, кейин сен миначан», дердим мен ҳам инсоф билан. Калтабақай бўлгани учун қирга секин кўтариларди. Мен атайлаб эшакни ниқтаброк ҳайдаб, ундан ўзиб чиқардим-да, ошугдан ўтгач, энишга қараб қўшоёқ оттириб чоптирардим. Халалаб чоптираверардим. Давлатбой у қирдан кўринганда мен бу қирдан ошаётган бўлардим. Жўрам қораси кўрингандан муштини ўқталиб сўкииа кетарди, етиб олсам бурда-бурдангни чиқараман, дерди. Мен унинг жаҳлигаям ишонмасдим, тўхтамай кетаверардим. Кейин у ялинишга тушарди: «Ҳой, Амрилло, секинроқ ҳайда, етиб олай, мингашиб кетамиз, тўхтагин!» Ишонармидим бу гапга — эшакка хала босганча кейинги қирдан ҳам ошиб кетардим. Шу пайтлари сезардим орқамдан Давлатбой югуриб келяпти, етиб олса аямай урса керак лекин хайриятки эшак дидни олади — жуда илдам. Мен қишлаққа етиб келганда Давлатбойнинг қораси ҳаливери кўринмаган буларди. Унинг туши-тўпрайига келганда эшакдаи ирғаб тушиб, ипини йиғиштириб боглардам-да, орқасига хала-чўп билан бир уриб уйига ҳайдаб юборардим. Билардимки, эшак албатта, уйини топиб айвонига кириб боради.

Эртаси тонг сахар тагин қишлоқшиг оёғидаги зардоли остида Давлатбойни кутиб турардим. Менга кўзи тушиши биланок у узокдан дагдага қилиб, сўкиниб келар, уриб ўлдираман дерди нукул. Мен ўзимни бечораликка солардим жон Давлатбойжон, ўзинг биласан, сендан бошқа кимим бор, бошқа ишонадиган одамим йўқ-ку, ўзинг билиб туриб қийнайсан-а. Майли, ўл десанг ўлайин, лекин харом ўлдирма. Шўрлникнинг дарров авомлиги тутарди. То менинг олдимга келгунча жаҳлидан тушиб, раҳми келиб, бошқа қиёфага кириб қолар эди, чинакам ачинар эди менга. Эшакдан тушиб мени миндирарди. Одам кўп яёв юрса бакуват бўлади, деб қўярди. Бориб етгунча аяматиго миниб кетардик. Қайтаётганда эса... яна худди кечаги ҳол такрорланарди эрталаб ҳам ўша аҳвол — ҳар кунгидай ўларманлик қилиб “кечиргин” деб ялиниб туриб олардим. Давлатбой кеча қандай кечирган бўлса, бугун ҳам шундай кечириб юбораверар эди. Жуда хайрон қолар эдим. Баъзан ўзимни ҳам койиб қўяр эдим. Начора, ишонувчан, одам бўлса ўзидан кўрсии деб қўл силтаб кетаверардим. Шундай қилиб нақ икки йилни ўтказдик. Икки йил ҳар куни уришиб, ҳар куни ярашдик. Кейин мен ўқишга кирдим, ҳисобчи бўлдим ҳозир кўриб турганингиздай табелчиман. Давлатбой эса ўша кезлариёқ ўқишга парво қилмади, ўзини кўпқарига урди. Даромадиниям кўпқаридан орттирди, лекин оч яшамасди — ҳар маҳал дастурхони обод бўлди. Бир қисим ўгиллариниям уйлантирди. Энди икковимизам эллик учга кирибмиз, Кеча кичик ўглининг олишаётганига қараб, бундан қирқ йил бурунги Давлатбойни кўргандай бўлдим, кейин қурмағурнинг ўзи эсимга тушди тип-тикка бўлиб қолган қомати, юриб кетаётганда бирдан тиззасининг косаси тойиб кетиб оёғи қотиб қолиши, бечора вой-войлаб ўтирасолиб, ишқалаб-ишқалаб бир амаллаб кўзни ўрнига солишию сўнг ҳеч бало кўрмагандай кетавериши кўз олдимга келди. Нега зарил экан, дейман-у, тагин ўйлаб қоламан Нега бунақа одам, а?! Тавба, нега бунақа ўзи?!

Бир нарсага бугун ҳам имончим комил агар Давлатбойни ҳозир бориб ҳам мактасам билган амалини қилади. Эсли-хушли бўлгани билан гупуртирсам агар, ниманидир қанириб, ниманидир синдириб, ишқилиб ўзининг хуморини ёзади. Ҳа, ҳозир ҳам кучи кўп унинг.

Мен эса... Мен бутунлай бошқа одам, ундай паҳлавон бўлолмайман, ўзимни қаттиқ авайлайман.

Давлатбойнинг эса қариб-қартайишини ҳеч тасаввур қилолмайман. Нафасимни ел учирсин-у, кучи тошиб, қутурибми, ё бир жойдан тушиб кетибми... жон топширса керак деб ўйлайман.

Кечиринглар, жўралар, жўралармас, ёронлар, гапимнинг охири мунглирак бўлиб кетди. Кеча жўрамнинг кичкинаси Санжарчани кўриб бир ўйчан тортган эдим-да, Давлатбойнинг бир-иккита қизиқ ҳантомалари эсимга тушиб кетди, холос. Ҳар хил одам бор экан-да ер юзида яшайвераркан, ҳаммаси меники тўғри деб. Ҳай, майли, биродарларим, ҳаммамиз ўтиб кетамиз дунёдан!..

ТУТИЛГАН ОЙ

“Олмай қадр қон бўлсин, бермай отаси ўстирмай онаси ўлсин!...”
Чўлпон. «Ойдин кечаларда».

Нақшинкор устунларнинг тилловий товланишидан кўз камашади. Турли хил ялтироқ тошлар билан безалган меҳроб шаклидаги печлар, хаёлий тасаввурлар жо бўлган гулчин деворлар, ақлни ўғирлайдургон қон рангли гиламлар, митти шамдонлардан иборат масрур қандиллар осилган сеҳрли бир айвон, сеҳри билан деворга суянганича қотиб ўтирган бир гўзалнинг хаёлини бузишга ожиз. Энаси кўп умидлар билан Ойбиби деб ном қўйган бу қизнинг йигидан қизарган кўзида, ғамдан кўпчиган юзида лоқайд, бепарво бир туйгу қотиб қолган, хинадор бармоқларнинг нозик титрашидан, қора сочлари, киприкларининг оғир-оғир силкинишидан совуқ бир фожеанинг саболари эсарди.

Ойбиби чархи кажрафторнинг шафқатсиз дўнишидан, кечаги сабоҳли куннинг фожеавий зулматга айланувидан қарахт ва жонсиздай ўтирарди. Ул бахтли сабоҳли кунда дунёда Озодбек деган, Туркияда сабоқ олиб қайтган закий бир йигитнинг борлигини билганди. Азбаройи севинганидан, суюнганидан унинг бошига кийиб олган кийимни кўрсатиб хандон-хандон қулганди. Ул бахтли кун Ойбиби:

— Бошингиздаги надур, Озодбек оға, — деди. Озодбек ўнғайсизланиб бош кийимини қўлига олиб, ўзи ҳам гўё бу нарсани биринчи бор кўраётгандай хайрон-хайрон тикилди.

— Бу фасдур, Туркиядаги туркларнинг миллий кийими.

Шунда қиз янада қаттикроқ кулиб деди:

— Сиза ўзимизнинг хоразмий папахлар ва шерозий чўғирмалар ҳам дим ярашади.

— Биламан.

— Билсангиз кийинг-да.

— Энди киямиз-да.

Бир муддат йигит ва қиз бир-бирига сўзсиз тикилиб, нигоҳлар ила аҳду-паймон қилдилар.

— Одингизни ким қўйғон-а?

— Энам.

— Ойбиби — Бибиларнинг ойи!

Ойбиби ўйида гавдаланган Озодбекнинг азиз бўйларини қўмсаб-қўмсаб, атрофида шўх-шодон юрган бошқа қизларнинг сасларини эшитмай, маҳкума юзларини кўрмай, энди кўз очган бўлоқдай кўзидан милдир-милдир ёш оқди.

Эй, Олло наҳот энди ёзиғлиғи шу бўлса? Наҳот сарой маҳкумаларининг қисмати, шу наҳс босган болорлар¹ орасинда кечаётган умри бир хил, ҳар тун борадиган йўлларининг охири хоннинг, ҳаром ва фахш гирдобиди фарқ бўлган тўшагида тугаса?

Ё Олло, кечагина ул бахтли кун Бибиларнинг ойи Озодбек билан саррин-саррин елларга, бедана ва булбулларнинг сайроқи-сайроқи сасларига, беда ва дала ўтларининг гўзал-гўзал исларига тўлган кенг далада учрашган эди. Саратон қизнинг юрагидай ёниб ётарди. Кўкда куёш шу қадар катта эди-ки, Ойбинининг юрагида Озоддан бошқа, бутун ер юзида эса куёшдан бошқа нур сочгувчи, куйдургувчи йўқ эди. Зўр курашдан сўнг ҳижрон жангида ғолиб чиққан мухаббат қўшинлари, рашк ва айрилиқ ўтларидан гулхан ёқмоқликлари лозим эди. Ниҳоят суйимли-суйимли, азиз-азиз дийдорлашдилар. Бибиларнинг ойини соғинч ва интизорлик унларига тўла товуши қалтираб чиқди.

— Ассалом, — деди бир бахтли лаҳзада.

— Валекум ассалом, — деди қиз юрагининг мангу куйдургувчи куёши.

Сўнг яна одатий сўзсизлик даврага қалқиб, юз йиллардан бери бир-бирини излаб юрган, интизор-интизор нигоҳлар учрашди.

— Туркиқда чиққан «Қуръони карим»ни келтирдим.

— Ничик, яхши, — қиз «Қуръони карим» ни пешонасига суриб тавоф қилиб нари сурди.

— Кўрмайсизми?! — Озодбек хайрат ва меҳрга тўла қорачуқларини қизнинг ой юзига тикди.

— Ахир, — негадир қиз гапиролмай кўзини ерга тикилди.

— Устун...

Йигит унинг, таҳоратни янгиламоқ керак, деган андишали иддоасини тушуниб, қийиқчага тугилган бир таҳлам сувратни қизга яқинроқ суриб:

— Унда буни кўринг, — деди.

Дизнинг таҳёси остидан қочишга чоғланган сочлари беда ва ажириқлар устида яқинда пўст ташлаган илондай ялтираб ётарди. Шойи кўйлагининг кенг этаги тиззалари устидан осилган, оёқларининг остида, баҳорий чечаклар ва камалак ранглари мужассам гулчамбардай ёйилиб ётарди.

— Бу ман, бу жўрам Султонбей, — деди Озодбек Бибилар ойининг елкаси оша сувратларга тикилиб.

Қизнинг бўйинларидан, сочларидан баҳорий дала чечакларининг бўйлари анқирди. Йигитнинг боши айланиб, кўзлари сузилиб, қизга бир сўз деди:

— Мен Амриқо, Фаранг, Олмон юртинда бўлдим, лекин ҳеч ерда юртимиздай беҳиштий жой, иношундай мафтункор чирой кўрмадим, — деди зўр хаяжон билан.

Йигитнинг дабдурустдан бундай дейиши Ойбибига огир ботди, хаёли ёмон нарсаларга кетди.

— Начун бундин ёмон гапларни қиз болага ойтасиз?! Ҳозир тураман-у, кетаман.

— Товба қилдим, дилим касилсин.

Қизнинг жаҳлидан кулгусини зўрга босган Озодбек, бугун атайлаб кийиб келган Шерозий папахини тўғирлаб кўйди. Шу он кўли муаттар бўйлар таратиб ер узра ёйилиб ётган сочларга тегиб ўтди. Бир лаҳзада келажакдан яхган кунлар тилаган икки кўнгил, икки ҳавасманд ошиқ бир-бирига сўзсиз тикилиб қолди, гўё икки юракнинг қони, ҳарорати, руҳи қуюлиб келиб бир-бири ила қовушишга интиларди. Ойбиби бугун ўзгача ясаниб — оқ яқтақ устидан беқасам қалами чакмон кийган йигитга бир чимрилиб қараб, нозик бир иштибоҳ ила соч ўримларини орқасига ўтказиб юборди. Озодбек туманлар ичра адашган сайёҳдай мунгли ва нажотли, азиз бир жуфт қора кўзга тикилиб, нечундир юрак-юрагидан бир оромсиз ҳижрон ҳис қилди. Чиройли юзига табассум баҳор жилғаларидай тез ёйилди, ихчам соқолини силаб, борлиқнинг кундуз дунёсида адашиб порлаётган мунаввар ёғдуда ой томон эгилди.

— Султонбей жўрамиз баҳорда келмоқ ваъда қилғон. Галсин, сизди гўриб би-ир куйсин.

Бибиларининг ойи қизариб, ой юзини яширмоқ ниятида яна куйироқ энгашди.

— Булар Ҳофиз, Румий, Замахшарий ва Нажмиддин Кубро куллиётлари. Тубандаги маним сувратларим.

— Идоравий маршрута дагани надур?

Озодбек бу гапни эшитиб, белбоғи устига қовуштириб ўтирғап кўлини ёйиб, хайрон-хайрон тикилди. Юз ифодаси тез ўзгариб сўлғин тус олди.

— Бу гап китобда айтилғонми? — дея қизнинг кўлидаги китобга энгашиб қаради.

— Беҳос ёдима тушди. Солижон оғам жўралари билан шу хусусда жўп сўллашади.

— Бу сўзни айтмоқдан сақланмоқ лозим, акс ҳолда оғангизнинг ҳаёти хавф остида қолади. Савдогар, мулла-эшон, мадраса толиблари ва ёш хивалиқлар — идоравий маршрута, яъни таъсис кенгаши ҳаракатининг асосини таъмин қиладур. Бу ҳаракатга вақтида Полвонхожи Юсуф ўғли раислик қилғон. Хон эса ҳаракатнинг душмани ён беришни истамайди чоғимда,

шусиз ҳам кўп заҳмат ва жабр чеккан миллат ва юртнинг тақдирини, келажагини сақлаб қолмоқ лозим. Яхшиси мундин сўнг сўлламанг бу хусусда, — Озодбек диққат билан тикилтб ўтирган қизга қараб олиб. — Агар... шаҳодат ва ваколат идоравий-маршрута аъзоларига берилса — Урусия томонидан яқинлашаётган хавф маълум бир вақтга кечиккан бўларди. Илло, улар агар, бизга қўшилсангизлар қутиласизлар, курагасангизлар йиқиласизлар»³, демайди. Уларнинг азалий нияти — миллат ва дин — Исломни оёқ ости қилмайдиган жумҳурият барпо қилиш. Қўйинг-эн, сиёсат билан эркаклар банд ўлсин.

Ойбиби сахар чоғи гулбаргидан замиига тушган шудрйнг жарангидай нозли-нозли кулди. Қизариб лаб устидаги туклари билинар-билинемас терлагандай бўлди. Узини ўнглаб олиб, йигитга юрак-юрагидан ўтадигап қилиб, қиё боқди-да, бир сўз деди:

— Уларнинг дилини² ўрганиш онсон бўлмоғондир?

— Кимларни?

— Туркларни!

— Ойбибижон — ўқиғон қиз, наҳот улар билан бир тилда сўллашимизни билмасангиз.

— Ибийй, худо урсин, агар, хаварим йўқакан.

— Онт ичманг-эй, ёмон бўлади.

Айтганидан ёмон бўлди, ёмон бўлди, ранг-рўим сомон бўлди, сомон бўлди, боғда булбул ўрнига бойўғли кулди, у чеккан оҳлар осмона учди, ерлара кирди. Музлаган кўксида орзулар ўлди, орзу дарахтининг яшил япроғи— хоннинг тош саройида сўлди.

Ойбиби ҳануз кўзларини ярим очганча, кечаги куни гарқ бўлган, ҳасрат денгизининг ўпқонларида, гирдобларида саросар кезиб юрарди. Ҳасрат денгизининг адашган томчилари, борлиқ дунёнинг кечасида адашмай порлаётган ой юзини ювиб тушарди. Кимнингдир қаттиқ туртувидан сесканган Ойбиби ўзига келиб, олдидаги бир тобоқ серёғ шавлани, сўнг энгашиб турган қорача ёқимлигина қизни кўрди.

— Мунча йиғламасанг, бари бефойда...

— Барибир хонники бўлишинг дарак.

Шавла совиб, ёғлари қотди у яна ҳасрат денгизига чўкиб кетди. Сўнг уни қадим шарқ бозорларидан сотиб олган тилсиз бир кулдай, итоаткорлигидан шод бўлиб чўмилтиришди, ясантиришди. Турфа хил заррин либосларга бурканган, ўзининг аламидан озроқ қимматбаҳо тошлар ва зебу-зийнатларни осиб кўзгу олдида турган қизга ҳар ким бир сўз деди:

— Манглойи қора-я, хон сени еб қўяди.

— Хийла ишлат, хийла.

— Мозоли сўлла тез юради

— Оғири шугун.

Ойбибини хилма-хил рангдор гламлар осиглиғ, бахмал кўрпачалар солиғлиғ, жуда катта шинам хонага киргизган хотинлар кундузги арвоҳдай бир зумда ғойиб бўлишди. Хона тўрида катта ясатиғлиғ карт, унинг қаршисида улкан тош кўзгу жойлашган. Бутун деворни қоплаган эроний гилам остига чўғдай ёнган кўрпачалардан жой қилинган, ноз-неъмат тўла хонтахта қўйилган эди. Дераза рафига қўйилган Ўш шам хона ичига ажиб осойишталик ва ҳаловат бағишлаган дунёда ҳеч қандай хавф ва тажовуз йўқлигидан далолат бергандай милтиллаб ёнарди. Миясига, қочиб кетсамчи деган ўй келиб, дераза олдида чопиб борди, Деразадан сал нарида қорин қуйган иккита сарбоз айланиб юрарди. Ойбиби номус ва ҳижолатдан қўли билан юзини беркитди, кафтлари нам булди. Шу лаҳза ташқари эшикни очилиб ёпилгани, гиламларга босилган қадам товушлари эшитилди Ойбиби тисланиб бориб гилам қотилган деворга суюлди, кўзини юмиб олди. Дераза ортидаги аллақандай дунёдан сувнинг шилдираши, харам қизларининг беҳаёлик билан ҳоҳолаб кулгани элас-элас эшитилди. Шу лаҳза келувчи белидан

³ «Темур тузуклари».

қаттиқ кучди, қиз хушидан кетиб йиқилмаслик учун деворни ушлади. Юзига иссиқ нафас урилиб, димоғида ёқимли ислар қолди.

— Гўзингни оч, қўркма!

Ойбиби кўзини очиб, ўзи тасаввур қилган саксон яшар баджаҳл чол ўрнида, баланд бўйли, келишган озғин одамни кўриб, хайрон-хайрон тикилди. Қаршисида кулиб турган одам, элатдошлар айтган минглаб одамлар ёстиғнин қуритган қонхўр Исфандиёрга сира ўхшамасди. Халқ кўшиқ ҳам тўқиганди:

*Исфандиёрхон хон бўлди, еган-ичганимиз қора-қон бўлди.
Амирона ҳаракатга чорловчи буйруқдан чўчиб ўзига келди.*

— Баригал!

Илон олдида жодуланиб, дунёнинг нелигини унутган бир жонзоддай судралиб хоннинг олдида борди. Хон унга бошдан-оёқ тикилгач, кўнгли жойига тушди шекилли, яйраб, «ўтир» деб имо қилди. Лиммо-лим шароб тўла хитойи пиёлани узатди. Ойбиби бош чайқади.

— Ич. Кўркмийдигон бўласан.

Хон алланарсаларни ўйлаб, наъшали-наъшали кулиб, бир кўзғолиб кўйди.

— Ким айтади сени бекни қизи деб, бир коса шаробни ича билмасанг.

Ойбининг ой юзи ичида кўзғолаётган вулконлар таъсиридан қизарган, ўлжасини пойлаган бургут каби қотиб ўтирарди. Хон шод ва маъсуд ёнбошлаб, кўрсаткич бармоғидаги катта узуги билан шароб пиёлани бир куйга монанд уриб, «хай-й... хай-й...» деган овоз чиқарарди. Хонага шу ер жиҳозларидай оғир ва мустаҳкам сукут чўккан, гиламлар, ялтироқ дарпардалар, ёстик жилдлари, хоннинг бошдан-оёқ зарга ботгап либоси — ўзидан мудроқ ва эринчоқ нур таратган куйи интизор бир осудалик билан мудраб ётарди. Хоннинг кайфи, хумори қизитилган тандирдай тобига келгач, ширин бир хомуза тортиб, соллона-соллона юриб тинмай бағрига чорлаётган картга бориб оғир чўқди.

— Қани, кел-чи!

Жодуланган жондоз, Бибиларнинг ойи, кўзида онгсиз ва шуурсиз пурни алангалатиб, унинг кўзларидан айирмай, ёшлиги, номус-ҳаёси, ул йигитга илинган орзуманд куни барбод бўладиган картга яқинлашди. Шунда у Исфандиёрнинг минглаб одамларнинг ҳаётини, қисматини, «жаллод» деган сўзни айтиши билан ер билан яксон қалин лабини, шаҳвоний хирс ва тамъа ўрнашган қорачуқларини, бир замонлар уни ҳам дунёнинг шўрига бир она тукқанлигидан далолат бераётган терлаган манглайини жуда яқиндан кўрди. «Ёт» деган буйруқ янграши билан, қонида минг йиллик қасос ва ўчи куртакланган бургут каби ғанимининг кўзига чанг солди. Эрка хансироқлар, нозли кулишлар ва маҳкуманинг бокиралик нишонасини кутган кўрпа-тўшаклар, дарпардалар, гиламлар, ғалати ноёб ҳодисадан силкиниб-силкиниб кетди. Хоннинг ҳар кун ўн бора, балки юз бора «жаллод» чапагига очиладиган кўлларини қон аралашган кўз ёшлари ювиб тушди, ювиб тушарди.

— Марам!!!

Эшик очилиб, суякдан қуруқ қолган садоқатли лайчалар кириб, тош маъбудадай қотиб турган Ойбибига ташланди.

— Ўлдир гарни, қайногон сув куйиб ўлдир!

Уни бир қоп гўштдай гариб-у нотавон этиб, судраб тош ҳовлига чиқишаётганида, ўйига бедазорга кўниб ором олган бир кун — ул бахтли кун келди. Энди ул ерларда юрмаслигини билиб, Озод деган йигитни қайта кўрмаслигини сезиб бўзлаб юборди. Уч-тўртта хотин оч калхатдай ёпирилиб, қарғаб, торткилаб кийимларини ечдилар. Кўпол япалоқ тошлар устида озод турган қизнинг нозик вужуди, гулбаргидай мусаффо баданини кўрмоқдан истиҳола қилгандай ой юзини беркитди.

Тош ҳовли одатдагидай, эртанинг озод ўйлари билан яшаган бир маҳкуманинг кўрқинчли, талвасали унларини ютиб юборди.

ҲОВЛИДАГИ ДАРАХТ

Ҳовлимиздан оқиб ўтадиган ариқ лабидаги бу дарахт қишлоғимизда ягона ҳисобланарди. Дарахтнинг бўйи уйимиз томи билан тенг эди. У энига унча тарвақайлаб кетмаган, худди буталгандай қадди тик, танаси ва шохлари эса раҳматли бобомнинг ҳассасидай сипсиллик эди. Дарахтнинг кишини ҳайратга соладиган бир жихати бор эди. У йилда икки марта баҳор билан куз бошларида гуллар, бироқ мева тугмас эди.

Баҳорда дарахтнинг бикаранг ғуж-ғуж ғунчалари ҳовлимизга ўзгача файз бахш этар, унинг шохидан қушлар аримас эди.

Кузнинг бошларида гуллаши чиндан ҳам ҳайратомуз эди, одамлар бундай пайтда унинг атрофида ўралашиб «нахотки, дарахт ҳам кузда гулласа», дея кўзларига ишонмай, қўллари билан нафис ғунчаларни ушлаб-ушлаб кўришар эди.

Яна шуниси қизиқки, ҳеч ким, ҳатто отам ҳам унинг қанақа дарахт эканини билмас эди. Биз болалар унинг энсиз кичик баргларига, текис шохларига қараб гилосга ўхшатардик ва ўзимизча уни гилос деб атардик. Аслида гилос эмаслигини билардик... Дарахт отамга бобо мерос ёдгорлик ҳисобланар, шу сабабли уни ниҳоятда авайларди. Ва биздан ҳам шуни қаттиқ талаб қиларди.

Ёзнинг ўрталари эди. Онам синглим ва акамни эргаштириб қўшни қишлоқда яшовчи бобомникига меҳмонга кетишди. Уйда отам билан мен ёлғиз қолдик. Супада ёнбошлаб ётган отам ботаётган қуёшнинг алвон шафақларида товланиб турган дарахтимизга хаёлга чўмганча тикилиб турарди. Шунда мен:

— Ота, нега дарахтимиз ҳеч мева тугмайди?— деб сўрадим. Саволимдан отам ажабландилар, шекилли, анча вақт худди нимадир қидиргандай юзимга тикилиб қолдилар, сўнг, «Мевами? Тугади, ўғлим. Мана мен, сен, онанг, синглинг ва аканг шу дарахтнинг меваларимиз...»

Табиийки, мен отамнинг гапларини унчалик тушунмадим, буни ўзи ҳам сизди шекилли, қўли билан бошимни силаб, ««Бу гапларнинг маъносини катта бўлганинда тушуниб оларсан», деди ва бошқа бу ҳақда оғиз очмади.

Отам нафақат ёлғиз бу дарахтни, умуман яшилликни севар эди.

Эшак аравадай имиллаб кетаётган эски поезднинг олд вагонларидан бири жазо мудатини ўтаб қайтаётган маҳбуслар билан тўла эди. Вагонда шундай бир ғайри-табиий жимлик чўккан эдики, улар бир-бир билан паст овозда шивирлашиб гаплашишар, кўплари эса деразадан ташқарига қараганча чуқур хаёлга чўмиб боришар эди. Вагоннинг олдинги томонида соч-соқоли ўсиб кетган, гавдали бир маҳбус ўнг тирсагини дераза раҳига қўниб, ташқаридан кўз узмай борарди. Поезднинг имиллаб юриши жон-жонидан ўтиб кетган, «Тезроқ манзилга ета қолсайдик...» деган ўй ичини тирнайди. У толиқди чоғи, деразадан сурилиб тахта ўриндикқа ўтирди-да, нонушта қила бошлади.

Тамадди қилиб олгач, у яна вагон деразаси қаршисига келди, ойнадан бошини елкасигача чиқариб, олдинга қаради, чамаси, беш юз метрлар нарида шундоқ темир йўл лабида нимадир қорайиб кўрингондай бўлди. Ниҳоят, ўша нарса аниқ-тиниқ кўринди: у яқинда қийғос барг ёзган дарахт экан. Ҳалиги киши ўзини босолмай, бонгани шоша-пиша ичкарига олди-да, кўзларини чақнатиб вагондагиларга ҳайқирди: «Оғайнилар, яшиллик! Олдинда қийғос барг ёзган дарахт», дея у ўзини эшикка урди.

Бир зумда вагон тўс-тўполон бўлиб кетди, ҳайқириқдан жонланган кишилар бир-бирларини итариб-туртиб, шовқин кўтарганча эшик томонга отилишди... Поезд йўл бўйидаги дарахт қаршисидан ўтишига ўн-йигирма метрлар қолганда боя дарахтни биринчи бўлиб кўрган киши

ўзини поезддан ерга ташлади, унинг ортидан қолганлар... Улар Ҳизрга йўлиққандай, дарахт шохларига осилишар, узоқ қамоқ йилларида дилларида тугиб юрган энг эзгу сўзларини айтишиб, дарахт барглари кўзларига тавоб айлашар, юзларига кўзларидан тинимсиз оқаётган шукроналик ёшига ювишар эди...

Онамнинг айтишича, ўша вагон деразасидан туриб дарахтни биринчи бўлиб кўрган киши - менинг отам экан. У йигитлик пайтида тухматдан олти йилга қамалган экан...

Бизнинг авлоддан-авлодга ўтиб келаётган ягона ёдгорлик, отамнинг айтишича, ҳовлимиздаги мана шу йилда икки марта гуллайдиган дарахт экан. Бобомнинг бобосими, балким унинг ҳам бобосими, хуллас, кунлардан бир кун шом маҳали кўлидаги ҳассасини ариқ лабига сукиб, ўзи таҳорат олгани ўтирибди. Бобом таҳоратни олиб, ҳассага кўл узатмоқчи экан, шу пайт мўъжиза юз берганини кўриб, хайратдан ёқа ушлаб қолибди ариқ лабига суқилган ҳасса ниш отиб кўкараётган эмиш... Шу заҳотиёқ бобом «Эй, жонивор, сенинг танингда намлик бор экан-у, мен шунча вақт гуноҳга ботиб сени судраб юрибман... Майли, униб-ўсгин», дея ҳассасини шу ерда қолдирибди. Шу-шу то дунёдан кўз юмгунча ҳассага эҳтиёж сезмабди. Ўлим тўшагида ётганда эса ўғилларига «Менинг ҳассамдан кўқарган ана у дарахт кўп хосиятли. Уни сизларга қолдираман, кўз қорачуғларингдаг асранглар... Кулоқларингда бўлсин кимки бу дарахтни хор қилса, ўзи ҳам дунёдан хор-зор бўлиб ўтади», деб васият қилиб, оқ фотиҳа берган экан.

Дарахтимизнинг ўтмиши ҳақидаги бу гаплар биз болаларга, худди эртаққа ўхшаб туюлар, унга ишониш-ишонмаслигимизни билмасдик.

Бир куни отамга: «Нега дарахтимиз бошқа дарахтларга ўхшаб томиридан кўпаймайди? Агар кўпайганда кўчатларини қовлаб олиб, ҳовлимизнинг бошқа ерларита ҳам ўтқазар эдик», дедим.

— Кўпаймаганига сабаб, — деди отам, — бу дарахтнинг томири бошқа дарахтлар сингари ёнбошга эмас, ер қаърига тик ўсади... Бунинг яна бир ажойиб хуссияти - бошқа дарахт илдизлари билан чатишмайди ҳамда ўзига керакли озукани ўзи топиб, ер устидаги танасини тоза ва мустақкам сақлайди... .

Отам дарахтга болта ё қайчи уришга сира-сира рухсат бермас, буни у оғир гуноҳ, шафқатсизлик, деб билар эди. Биздан сал узоқроқда яшайдиган, доимо соябонли кепка кийиб юрадиган Муҳожир лақабли киши билан отам ўртасида нифоқ ана шу дарахт туфайли келиб чиқди. Муҳожир қишлоғимизга четдан келиб қолган, унинг насл-насабини, кимлигини, юртини қишлоқда биров билмас, бу ҳақда ўзи ҳам гапирмас эди. Муҳожир деган номни унга қишлоқдагилар қўйганди. Балки бир пайтлар бу ном унга оғир ботгандир, лекин кейин у бунга шу қадар ўрганиб кетгандики, худи ота-онаси қўйиб кетган исмдан ардоқли бўлиб қолганди.

Шу Муҳожир бир куни ҳовлимизга қайчи кўтариб кириб келди-да, отамдан «Ана шу дарахтингиздан пайвандлик берсангиз?» деб сўради.

— Пайванд солганингиз билан, барибир, уни кўкартиролмайсиз, — деди отам уни хушламай.

— Сиз пайвандлик бераверинг, у ёғи ўзимнинг ишим, — деди Муҳожир билағонлик билан.

— Пайванд қилишдан мақсад нима? Ахир бу дарахт мева бермаса... — деди отам дарахтга тиғ урдиргиси келмай.

— Шунчаки бир ҳавас-да... Нима, бизнинг ҳовлида ҳам битта шунақа дарахт ўсса ёмон-ми?— деди Муҳожир.

— Бу сизга, — деди отам жаҳл билан, — ҳавасга ўстирадиган дарахт эмас! Ундан кейин овора бўлманг, барибир, пайвандлик бермайман!

Шундай дея отам индамай нари кетди.

Муҳожирнинг ғайрилпги кўзиди, лекин ҳеч нарса демай кўзларини айёрона қисди-да, бир отамга, бир дарахтга қараганча ҳовлимиздан чиқиб кетди. Уша куни борлиқ тун кўрпасига буркангунча отам дарахт ёнидан кетмади, шундан сўнг икки-уч кун таъби хира тортиб юрди.

Муҳожир билан эса бутунлай гаплашмай кўйди.

Ердан қор ва зах кетиб, ўрнига куёшнинг ҳовури энди инаётган пайт борлиқда узилиш, ўлик давр ҳукм суради. Чор-атроф қипялангоч, шолдай руҳсиз. Бундай пайтда одамда бепарволик, ланжлик пайдо бўлади. Ана шундай беҳаловат кунларда отам «Болаларим, яна йигирма кунча зерикасиз, сўнг дарахтимиз барг ёзиб қолади», деб далда берарди. Шундай кунларнинг бирида оқшомга яқин ҳовлимизга шаҳарда ўқийдиган катта опам кириб келди. Дафъатан уни таниёлмай қолдик у тақимиға урадиган тим қора сочларини елкасидан кестириб-ди, эғнида бели бўғма, баданиға ёпишиб турган, тиззадан келадиган оқ матодан кўйлак. Опам, ўзига ҳайрон қотиб тикилиб турганимизни сезди-ю бироқ сир бой бермай олдингидай шарақлаб кулганича отамнинг кучоғига ташланди. Отам уни хушламайгина пешонасидан ўпиб кўйди. Одатдагидай навбат менга келди, опам ўнг юзимдан «чўлп» этиб бир ўпди-да, қўлимга тилларанг қоғозга ўроғлиқ конфетни тутказди. Отамга ўғринча бир қараб, опамнинг совғасини олдим.

Тунда эса ҳамма ухлаб қолганидан сўнг отам билан онамнинг опам тўғрисидаги гаплари кулоғимга чалинди:

— Қизимиз ҳам сочини кестирибди... — деди онам паст овозда.

— Кўрдим... Ҳамма айб ўзимизда, тарбиясини тўғри беролмабмиз, — деди отам «уф» тортиб.

Отам бетобланиб қолганда дарахтимизнинг куртак ёзишига ўн кунлар қолганди. Шомга яқин кетмонни кўтариб даладан қайтган отам «этим увишиб кетаяпти», дея кўрпага ўраниб олди. Кундузи иш жойида нам ерга ётиб бироз мизгиган экан.

Онамнинг «врач чақирайлик» деганига сира кўнмади. «Эрталабгача ўтиб кетар, устимга кўрпаларни қалинроқ ёпинглар», деди у. Лекин туни билан «оҳ-воҳ» қилиб, эрталаб белида ҳуруж қилаётган огриқнинг зўридан бутунлай ўрнидан туролмай қолди.

Онам врач чақирди ва отамни касалхонага ётқизадиган бўлишди. Уни ҳовлимиздан олиб чиқаётганда «дарахтга кўз-қулоқ бўлинглар», дея у қайта-қайта тайинлади.

Бу гапдан биз болалар қандайдир хушёр тортиб қолдик.

Баъзан кун ора, баъзан ҳар куни оиламиздан кимлар касалхонага борарди. Табиийки, отам энг аввал келган кишидан дарахт ҳақида сўрарди. Орадан ҳафта ўтди, лекин отамнинг касали тузалай демас, касалхонага қандай келтирилган бўлса, шу алфозда ўрнидан кимирлай олмасдан, шифтга термулиб ётарди. Отамнинг ҳисоби бўйича шу кунларда дарахт куртак чиқариши керак эди. Лекин унинг танасида бирон жонланиш бўлганини кўрмадик, у кишида қандай яланғоч ҳолда бўлса, шундайлигича қаққайиб турарди. Биз учун энг оғири касалхонага бориш ва отамнинг илинж тўла кўзларига қараш эди.

Баҳор яримлай деб қолганда ҳам дарахтимизда жонланиш сезилмади. Энди отам ҳам у ҳақда сўрамай кўйди, фақат врачларга «тузалмасам ҳам уйимга кетаман», деб ёш боладай хархаша қила бошлади.

Мен бу гапни мактабдан уйга қайтаётганимда Муҳожирнинг қизидан эшитдим.

— Энди бизнинг ҳам сизларнинг ҳовлида ўсадиган дарахтга ўхшаш ўз дарахтимиз бўлади, — деди Муҳожирнинг қизи мактаниш учун лабларини чўччайтириб.

— Ҳеч-да, — дедим қовоғимни уйиб, — бизнинг дарахтимиз бошқа ҳеч қаерда ўсмайди...

— Ие, ҳали хабаринг йўқми? — деди Муҳожирнинг қизи чиндан ажабланиб. — Отам, ана у дароз аканг бор-ку, ўшанга занжири узун эски чўнтак соатини берган эди, у эвазига дарахтларингни шохидан бир эмас, учта кесиб келтириб берди. Отам аллақачонлар пайванд қилиб қўйганлар...

Унинг гапларидан жаҳлим чиқди ва сездирмай биқинига тирноқларимни ботириб, қаттиқ чимчилаб олдим, шу заҳоти уйга томон чопдим. Муҳожирнинг қизи чинқириб йиғлаганича қолди.

Упкам огзимга тиқилгудек бўлиб ҳовлимизга кириб келдим ва дарахтимиз остига тўшалган

Ўринда хушсиз кишидай ётган отамга кўзим тушиб бир зум ўзимни йўқотиб қўйдим, сўнг Муҳожирнинг қизидан эшитганларимни унга оқизмай-томизмай айтдим.

Отамнинг кўнгли баттар хира тортди, у тирсакларига суяниб ёстикдан бошини кўтарди ва қон тўлган кўзлари билан ҳовли юзасидан акамни излади. Акам ҳовлимизга кираверишда бир оёғи синиқ курсида бошини қуйи эгиб ўтирар эди.

— Шу гаплар ростми?— деди отам унга хириллаган овозда.

Онам, синглим ва мен нафасимизни ичимизга ютганимизча акамнинг оғзини пойлар эдик. Акам кўркаписа бошини кўтариб отамга бир қаради-да, сўнг яна қуйи эгди...

— Демак, рост!— деди отам қаҳр билан, сўнг дона-дона оҳангда, — иккинчи бу ҳовлида қорангни кўрмай.

- Йўқол! - деб ҳансираганича бошини ёстикқа ташлади.

Ҳовлидан акамнинг қандай чиқиб кетганини кўрмай қолибман, онам билан синглимнинг унсиз йиғлаётганидан англадимки, акам кетибди...

Буни отам ҳам сезди, лекин унинг юзида бир қаҳр қотиб қолганди.

— Ўғлим! — деди отам менга, — дарахтнинг устига чиқиб, кесилган шохларига қарачи...

Мен кўз очиб юмгунча дарахтга чиқиб олдим ростдан дарахтнинг учта шохчаси кесилган экан. Қайчи ўтмас бўлганидан шохлар тишлаб тортилгандай, ғажиб тағаланган эди.

— Топдингми? — деди отам, — унда яхшлаб размсолчи, намлик боряга?..

Шохлар қуриб қолган эди. Мен отамдан кўзларимни олиб қочдим...

— Энди пастга туш, — деди отам ва болта келтиришимни буюрди.

Мен ўтинхондан болта келтирдим.

— Дарахт танасини озроқ тилчи!— деди отам. Дарахт танасидан бир пайраҳа ўрничча чамаси кесдим. Отам яна тирсакларига суяниб ёстикдан ўмганини кўтарди ва ўткир нигоҳини дарахтнинг кесилган жойига қадади... Унинг юзи аввал хом суридай бўзардп, кейин боши «шилк» этиб ёстикқа тушди.

— Белкуракни олиб кел, энди дарахтнинг остини кавла!— деди у шивирлаб.

Мен дарахт остидан бир белкурак тупроқ ковлаб олган эдим, димоғимга қандайдир бадбўй ҳид урилди, энгашиб тупроққа яхшироқ разм ташладим унга қандайдир сарғиш нарса сингиб кетган эди. Отам минг азоб билан, типирчилай-типирчилай ўрnidан кўзғалди ва қалтироқ қўлларини чўзиб мен ковлаган тупроқдан бир сиқим олиб, кўзига яқин келтирди-да

— Остига дори сепишган экан, ваҳшийлар! - деди у илондай вишиллаб ва дарахт пойига судралиб келди-да, тупроқни сидириб, томирларини ушлаб кўрди. Томирларни дарахларнинг тириклик белгиси — намлик буткул тарк этмаган эди...

Отамнинг юзида умид шуълаланди...

— Оз бўлса-да, хали вақт бор экан. Энди оёққа туришим керак, — деб пичнрлади у дарахт томирларига қараб...

ОҚ ҚАШҚА

Тонгда мени кимдир туртилаб уйғота бошлади.

— Жаббор тур, турақол энди.

Уйқу элитаётган кўзларимни ҳарчанд очишга ҳаракат қилмай, барибир оча олмасдим.

— Вой ўзимнинг уйқучи укам-эй, қани туриворчи. Овоз эгасини энди танидим. Бу акам Қахҳор эди. Мулойим товушда яна менга мурожаат эта бошлади.

— Турсанг бир нарса кўрсатаман.

Уйқум очилиб кетди. Тасодифан кечаси акамнинг алламаҳалгача уйга келмаганлиги эсимга тушди. Ойим роса хавотирланди. Чунки унинг бундай кеч қоладиган одати йўқ эди.

Қахҳор акам кеча эрта билан бизнинг қишлоқдан ўн чақирим олисдаги гузор бозорига мева ортиб, от аравада жўнаган эди. Авваллари ҳам кўп қатнаган. Аммо қош қораймасдан уйга қайтиб келади. Кеча эса...

Акамнинг алламаҳалгача дараги бўлавермагач, ойимнинг иштаҳаси бўғилиб, томоғидан овқат ҳам ўтмади. Бир вақт ташқарида шамол туриб, чанг-тўзон кўтарганча уввос солиб, деразаларни зириллата бошлади. Ойимга эса шамол ўйнаётган ойнани акам чертаётгандай туюларди. Боз устига чироқ ҳам ўчган.

— Кара-чи болам. Аканг қайтиб, қоронғида тентираб уйга киролмай юрмасин, — дерди нукул.

Шунинг учун бир неча бор кўча дарвозасидан хабар олдим. Дарвоза беркитилмаса шамол уни синдириб юбориши ҳеч гап эмасди. Охири шамол пасая бошлагач, эшикларни очиқ қолдириб, ухлагани ётдик.

Донг қотиб, акам қачон қайтганидан ҳам хабарим бўлмабди.

— Қачон келдингиз?— Тура солиб унга юзландим.

— Э, қўявер... — Акам негадир кайфиятсиз оҳангда қўл силтаб қўйди. Бир кўнгилсиз ҳодиса юз берганлиги унинг эти устихонига ёпишган чайир юзидан сезилиб турарди.

— Нима бўлди? Айта қолинг... — У менга бир нарса кўрсатаман деганига қизиқсинаб ортидан эргашсам-да, савол бериб жон-ҳолига қўймасднм.

— Қорабайир ўлиб қолди, — деди охири акам оғир тин олиб. Бир зум юришдан тўхтаб, ёш ҳалқаланган кўзлари билан бир менга қараб қўйди-да, сўнг маъюс нигоҳини ерга қадади. — Қаёқдан ҳам бўғозлигини била туриб аравага кўшдим-а.

Акамнинг изтиробга тушаётгани бежиз эмасди. Қорабайир ниҳоятда зўр, наслдор от эди. Унга ҳар қандай одамнинг ҳаваси келарди. У қишлоғимизда ҳар йили ҳосил байрамига бағишлаб ўтказиладиган пойгада бош совринни қўлга киритар, елиб бораётганда гўё туёқлари билан эмас, қанот чиқариб учаётгандай туюларди. Уни сотиб олишга қизиққанлар қанча эди. Акам ҳар гал уларга рад жавобини берар, ундайлар билан ҳатто қизишиб, муштлашиб кетишига сал қоларди. Охири ҳовиридан тушиб:

— Ахир тушунинглар, бу от эмас, менинг дўстим. Одам дўстини ҳам сотарканми? — деб оҳиста тушунтиришига ўтарди...

— Ака, менга бир иарса кўрсатмоқчи эдингиз, шекилли, — Қахҳор акамии қайгусидан бир зум чалгитиш учун унга мурожаат этдим.

— Ҳа-я, юр... — Акам мени оғилхонага етаклади. У ерга кирдим-у, оғзим очилиб қолди. Худди қорабайиримизга ўхшаган жигарранг, юзида оқ қашқаси бор, энди туғилган кулунча туришга мажоли келмай, тугмадай кўзларини менга қадаб чўзилиб ётарди.

— Вуй чиройлилигини... Бу қорабайиримизнинг боласими, ака?— деб сўрадим.

— Ҳа. Шунини туғди-ю, ўзи ўлди, — Акамнинг ички бир туғёндан овози ўзгариб чикди. —

Яхши ҳам насли қолди. Худо хоҳласа, бу шундай пойгачи от бўлсинки...

Сабрим чидамай, кулуннинг ёнига бориб ёлларни сийпадим. Қулоқ учларини қитикладим.

— Эҳтиёт бўл, — деди акам хавотир аралага.

Уни кўриб қанчалик кўзим қувнаган бўлса, шунчалик раҳмим кела бошлади.

— Ака, буни энди қандай боқамиз?

— Йўлини қиламиз.

Акам ойим иситиб қўйган сутни шишага солиб, унинг оғзига сўрғич кийдириб кулун олдига келди.

Кулун анча вақт сўрғични оғзига солишни истамади; типирчилаб қарши турди. Акам бўйнидан кучоқлаб, унга сўрғични мажбурлаб сўрдирди. Дулун ўзи ҳам сутнинг мазасини туйгач, оғзини чапиллата-чапиллата эма бошлади.

— Мана шундай... — деди акам кулунни эркалаб. Шишадаги сутни бўшатгач, кулун тўймаган каби акам олдига келиб ямланиб турди.

— Етади, ҳозирча етади. Ҳаммасини бирдан ичиб бўлмайди. Кейинроқ яна бераман, хўпми?

Кулун акамнинг сўзини англаган каби бош эгиб турарди.

Акам кулунчага Оқ қашқа деб ном қўйди. Аста-секин у ўса бошлади. Гоҳ акамга, гоҳ менга эргашиб юрадиган пайт ҳам келди.

Илк марта Оқ қашқанинг оғилхонадан чиққани эсим-да. У бирам ўйноқларди, гўё бу улкан дунёнинг кенглиги-ю, ёруғлиги уни ҳайратга солганди. У диконглаб, ҳовлини чир айланиб чопарди. Оғилхона атрофида гўнг титиб юрган товуклар ел тўзғитгандан тойчоқдан чўчиб, қанотларини ёзиб турли ёққа тарқалишди. Ҳўроз жангари чиқиб қолди. У қағиллаб қолмай, қанотларини ёзиб, бўйнини чўзиб, Оқ қашқа устига ташланди. Бундай хужумга учрарман деб ўйламаган Оқ қашқа довдираб, ўзини бир чеккага олди. Бироздан сўнг яна бошини кўтариб кишнаб олди-да, куйруғини диккайтириб, ҳар томонга чопишда давом этди. Ичкаридан чиқиб келган акамни кўргач эркаланиб, унинг ёнига келди. Акам Оқ қашқанинг ёлларини сийпар экан:

— Бу ерда зерикаяпсанми, тойчоғим? Юр, сени ўртоқларинг олдига олиб бораман, — деди. Қизиқ, акам унга гапига тушунадигандай муомала қиларди.

Биргалашиб, Оқ қашқани етаклаб, қигалоқ четидаги сайхонликка йўл олдик. Бу ерда бир тўда биялар кулунларини эргаштириб ўтлаб юришарди. Кулунларнинг оёққа босганлари ҳам, анча тетиклашиб чопа бошлаганлари ҳам бор. Улар бир-бирлари билан қувишиб ўйнашар, сўнг кишнашиб, оналарини эмишга тушарди.

Оқ қашқа сайхонликка тушгач, янада яйраб кетди. Бир кишнаб олгач, дастлаб ўзининг яқинида турган қизил биянинг қулуни томон отланди. Унинг ҳам шодланиб, қарши олишини кутганди. Кулун эса бу ҳол ёқмагандай қулоқларини чимириб, онасининг ёнига келиб олди. Оқ қашқа яна унга суйкала бошлади. Кулун эса ҳамон бегонасирадди. Аксига олиб, бия ҳам Оқ қашқани хуркитиб, унга томон ваҳимали одимлади.

Оқ қашқа бошқа кулунларга ҳам суйкалиб кўрди. Улар билан ўйноқлагиси келди. Аммо бошқа кулунлар ҳам негадир уни ёнларига йўлатмасди. Уларни эркалайдиган оналари бор эди. Оқ қашқанинг эса... Унинг кўзларп инсон каби ўксик чакнарди. Назаримда у илк марта ёлғузликнинг, онасизликнинг азобини туяётган эди.

Биз сойликка тушиб, молларга ўт ўриб чиққунча, Оқ қашқа хув нарида ўтлаб юрган отлар уюридан яккаланиб, кенг сайхонликнинг бир четида кўм-кўк майса устида чўзилиб ётарди.

— Тойчоғим, сени сиғдиришмадими?— Акамнинг товушини эшитиши билан у дик этиб ўрнидан турди. Кишнаб-кишнаб унинг ёнига чопиб келди. Шундан сўнг ҳар доим акамнинг, акам бўлмаса менинг ортимдан соядай эргашиб юришни қанда қилмади. Кўрганлар ажабланиб:

— Бу тойчоғинлар итга ўхшаб ортларингдан қолмайди-я, дейишарди.

Куз ҳам келди. Катталаша бошлагач, барча тойларнинг қирқилиш даври бошланди. Оқ қашқанинг ёлларини, куйруғини текислаб кесгач, яна ҳам чиройлилашиб, кўркамлашиб кетди.

— Ишга киришадиган вақт ҳам келаяпти. Ҳадемай мен сени чопишга ўргатаман. Фақат сен дангасалик қилма, — деб акам Оқ қашқага мурожаат қила бошлади.

Аммо унинг умиди узилишига сал қолди. Бу вақтда Оқ қашқанинг энди етилиб келаётган даври эди. Бир куни унинг туёғига кўз солиб хайрон қолдим. Нақ ўртадан ёрилиб, сигир туёғига ўхшаб қолганди.

— Қандай қилиб жароҳатландинг? Кўз тегдими, тойчоғим. Сени оёққа бостириб бўлармикан?— Акамнинг ўша кунги ҳолатини тасвирлаш қийин эди. Чайир юзи кўмирдай қорайиб кетганди. Аммо у қараб турмади. Илиқ сув билан бир неча бор ярасини ювди. Бечора жонивор оғриққа чидайолмай, безгак тутгандаги каби бутун танаси билан дир-дир қалтирарди. Акам туёғининг ёрилган ўрнига чўчка мойи суртиб, хасчўп кирмасин деб латта билан боглаб қўйди.

Уч-тўрт кундан сўнг қалтироғи ҳам камайди. Акам бот-бот Оқ Қашқа жароҳатига чўчка мойи суркаб турди.

У тузала бошлади. Ҳатто эшик олдига чиқиб югурарлик ҳолга келди. Кўзга кўришиб, бироз семирди. Яна кўркамлаша борди. Оғриғини бутунлай унутди. Туёғи туташди. Энди югуртирса ҳам бўларди. Унинг бўртиб чиққан кўкрагига кўзи тушиб, акамнинг қувончига қувонч қўшилди.

— Бундай от чопганда юқори сакрамайдн, тез чарчаб қолмайди, — дерди у.

Оқ Қашқа тўрт ёшга етганда акам уни турли пойгаларда қатнаштира бошлади.

У қишлоғимиздаги ҳосил байрамига атаб ўтказилган пойгада илк қатнашган куниёк биринчиликни олди.

Оқ Қашқа кейинчалик кўп пойгаларда голиб келди. Уни кўриб кўпчиликнинг кўзи қувнади. У пойгада фақат голиблик учун яратилгандай эди. Аммо ҳеч бир нарса абадий эмас экан.

Ўтган йилги пойгада Бўтакўз лақабли от биринчи келди... Бу йил ҳам ўша жонивор голибликни кўлдан бой бермади. Оқ Қашқа эса ўтган йили учинчи ўринда келган бўлса, бу йилги пойгада бахтга қарши охирги ўринни эгалласа бўладими.

— Тойчоғим, энди қаридинг. Сенга дам олиш учун фурсат етди, — деди акам унга ачиниб қараркан.

... Табиатни яшилликка буркаб яна баҳор келди. Куёшли кунларда эриган кўрғошиндай ялтиллаб ариқларда сувлар тўлиб-тошиб оқди. Далалар чучмома-ю, лолақизғалдоқларга бурканди. Наврўз бутун оламга баҳорий кайфият улашди.

Мана бугуни Наврўзга атаб қишлоғимизда кўпқари ўтказилмоқчи. Катта шодиёна бўлиши кутилмоқда.

Оқ Қашқа буни сезгандай эрталабдан бери тинчини йўқотган. Гоҳ пишқиради, гоҳ китинайди. Оғилхонада ўзини қўярга жой тополмасди.

— Эҳ, жонивор. Тинчлан-тинчлан. Наҳот сезаётган бўлсанг. Тақдир шундоқ бўлса бизнинг кўлимиздан нима келарди, — отнинг ёлини, бўйнини сийпаб акам унга гапирарди. — Бугун пойгага қатнашмаганинг алам қилаяптими? Алам қилмасии. Ҳаёт ана шундай шафқатсиз. Майли, бугун кенгликка бор. Югуриб-югуриб ўйна.

Акам Оқ Қашқани қирга ташлаб келди. Боя оғилхонадан чиқаётганда отимизга синчиклаб разм солдим. Чиндан ҳам унинг қайғудалиги сўниқ, жовдираб чакнаётган кўзларидан сезилиб турарди.

Қишлоғимиздаги Наврўз нишонланаётган кенг ялангликка мен истар-истамас бордим. Майдон ҳар доимгидан оломон билан тўлган. Халқ сайли бўлаётган эди. Кўнгил очар турли ўйинларнинг бирортаси қалбимга ўтиригаманди. Дилгир эдим. Балки отлар пойгасида илк бор Оқ Қашқани учратаолмаслигим алам қилаётгандир. Шундай бўлса-да пойгани томоша қилишга жазм қилдим. Ҳарчанд уринмап халойиқ ичидан акамни қидириб тополмасдим. «У бугун Наврўз байрамига келмаса керак,» — деб ўйлагандим. Аммо у келди. Юзида маъюслик аломати.

Отлар ҳали кўзгалмаган. Ҳозирча улар ҳам томоша қилишга ҳозирланган халқ орасида эди. Эрайигитлар жониворларни узоқроқ бориб ҳам, яқинроқ келиб ҳам томошо қилишарди. Сўнг қайсиниси биринчи келади — дея баҳслашишга тушишарди.

Бир сафга тизилган отлиқлар учун ниҳоят пойга бошланди.

Отлар енгил қадам ташлаб олға интилдилар. Халойиқнинг шов-шуви кучайди.

Узоқларга олиб, кўздан ғойиб бўлаётган отларнинг туёқларидан кўтарилгап чанг-тўзон босилишга улгурмай, жуда яқиндан яна бир отнинг кишнагаи товуши эшитилди.

Кимдир:

— Уни қаранглар! Бу Оқ Қашқа-ку, — деб қичкириб юборди. Юрагим «шув» этди. Акам ҳам тошдай қотиб қолганди. Ниҳоят, эс-хушини йиғиб

— Қаёқдан пайдо бўлиб қолди экан у? Наҳотки қирдан атайлаб келган бўлса, — деди. Майдонга югуриб чиқиб, унинг йўлини тўсмоқчи ҳам бўлди. Аммо кеч қолган эди.

Оқ Қашқа эса ўзини йўқотган куйи терга ботиб, шиддат билан отлар кетган томонга йўртиб борарди. Кўп ўтмай у ҳам кўздан йўқолди.

— Наҳот у ўзини-ўзи ҳалок қилмоқчи... Энди бу ёғи қандай бўлади?— Акам йиғлағудай бўлиб гапирарди.

Дақиқаларнинг ўтиши жуда қийин бўлди. Акам эса ич-этини еб борарди.

— Ана отлар келаяпти! Отлар... !

Бу сўзлар акам икковимизнинг қалбимиздаги ярани тирнаб қонатгандай бўлди. Умидсиз киёфада майдонга термулдик.

Бу пойгада ҳам биринчиликни «Бўтакўз» олди. Бошқа отлар ҳам бирин-кетин пойгани тугалладилар. Фақат Оқ Қашқагина кўринмасди.

— Нега у келмаяпти?— Акам юраги така-пука бўлиб, жойида ўтиролмай қолди. Мен ҳам бирор нохуш ҳодисани сезгандай бутун баданим бўшашиб кетди.

— Қани юр-чи?..

Иккимиз ҳозиргина от чопган шудгорли майдон узра югуриб кетдик.

Зил-замбил оёқларим кўпчиган тупроққа ботиб, тобора ўзимга бўйсиниши қийинлашиб борарди. Шундай бўлса-да, нафасим тикила-тикила олдинда чошиб бораётган акамдан қолмасликка ҳаракат қилардим.

Ниҳоят узоқдан бир нарса қорайиб кўринди. «Наҳотки Оқ Қашқа..?» — Вужудим жимирлашиб кетди. Кўзларимга ишонмай қолдим...

... Оқ Қашқа иягини чўзиб, ерда қора терга кўпчиб сулайиб ётарди. Кенгайган бурун катагидан эса иссиқ буғ кўтарилар, кўзлари эса тобора олайиб борар, назаримизда бу кўзлар абадий юмилишдан олдин бизни кўриб қолишга фурсат кутаётган эди.

Охири унинг кўзлари юмилди. Нафаси эса чикмай қолди.

— Оқ Қашқа, Қашқагинам, — ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим.

Акамнинг ҳам кўзларидан тирқираб чиққан ёш абадий уйқуга кетган Оқ Қашқа устига томди...

Кенг шудгорда бир тўда қарғалар бизнинг аянчли ҳолатимизга бепарво юмшоқ тупроқни чўқишиб, ем титқилаб юрарди.